

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Skivebogen

Historisk Aarvog for Skive og Omegn

◆ ◆ ◆ ◆ 25. Bind ◆ ◆ ◆ ◆

1933

SKIVEBOGEN

Historisk Aarbog for Skive og Omegn

••••• 25. Bind •••••

SKIVE
I KOMMISSION HOS RYDTOFTS EFTFLG. (KAJ JEPSEN)
1933

Udgiven af
HISTORISK SAMFUND FOR SKIVE OG OMEGN

Redaktionsudvalg:
GUDMUND SCHÜTTE, Eskjær, Redaktør.
O. C. IVERSEN, Skive.
NIELS P. BJERREGAARD, Skive.

SKIVE FOLKEBLADS
◆ BOGTRYKKERI ◆
1933

INDHOLD

	Side
<i>August F. Schmidt: Fra Lundø</i>	1
<i>Gudmund Schütte: Sallingske Helligdomme</i>	27
<i>Søren B. Nyholm: Det spøger paa Østergaard</i>	67
<i>Chr. N. Krogh: Tøndering By</i>	71
<i>Gudmund Schütte: Jeppe Aakjærs Gravsten</i>	164
<i>Niels P. Bjerregaard: Lidt om Samfundets Virke 1908— 1933</i>	166
<i>Niels P. Bjerregaard: Indholdsfortegnelse til Skivebogen 1.—25. Bind</i>	172
<i>Niels P. Bjerregaard: Navneliste.</i>	

Fra Lundø.

Af August F. Schmidt.

Sognet *Lundø*, der er det mindste i Fjends Herred (532 Hektar), skyder sig som en Halvø ud i Limfjorden mellem Bådsgårds Vig og Lovns Bredning. Halvøen ender i Nord i en lang, smal Tap, der hedder *Jelse Odde* (også kaldet *Lundø Tap*; Mejers Kort c. 1650 Jijlster-tapp, Iilster tap). De lavtliggende jævne Jorder er til Dels sandmuldede. Engstrækningen mellem den tidligere Ø og det øvrige Land er ved en Dæmning sikret mod Oversvømmelse. Til Sognet hører den lille Holm *Termø* (0,5 Hektar).

I Sognet er kun Byen Lundø [*lunø'* med Tryk på sidste Stavelse]. 1231 skreves Navnet *Lognø*. 1525: *Lonø*. 1540: *Lonnø*. 1647, 1690: *Lunøe*. Stavemåden med d er forfejlet. En *Logn* er „ei Sted, hvor der er Læ eller smult Vande“; svensk *lugn* „rolig“, dansk *lun*. Både *Lovns* [*låwwns*] (af **Logn-næs*?) og *Lunø* har uden Tvivl Navn af den „Logn“, som de to Halvøer danner i Limfjorden¹⁾.

Indbyggerne af Lundø kaldes *Lunningboer*.

På Halvøen Lundø boede der i 1801 122 Menneker, 1850: 146, 1901: 184 og 1921: 217. I sidstnævnte År var der i Sognet 33 Gårde og Huse. Det samlede *Hartkorn* var i 1905: 26 Td.; 11 Gårde med

¹⁾ Svend Aakjær i Skivebogen 1914, 26.

19 og 24 Huse med 7 Td. Hartk., samt 12 jordløse Huse. Af det 532 Hektar store *Areal* var 1919 57 Hkt. besået med Rug, 9 med Byg, 35 Havre, Bland-sæd til Modenhed 22, Kartofler 15, Foderroer 31. Brak udgjorde 26 Hkt., Grønfoder og Græsning 232, Haver og lign. 3, Skov 3, Heder og Lyngbakker 75, Klitarealer og Stenmarker 2, Vandarealer 7. *Kreaturholdet* var 1923 49 Heste, 320 Stk. Hornkvæg (deraf 142 Køer), 1 Ged, 94 Får, 194 Svin¹).

Lundø, der er een Sognekommune med Hovedsognet *Højslev* og *Dommerby S.*, har samme Tingsted og hører under de samme Kredse som Hovedsognet, samt 5. Udskrivningskreds' 158. Lægd²). Men i gamle Dage udgjorde Lundø et *eget Birk*. Det nævnes 1540. Lundø Birketing, hvis Retskreds kun bestod af Lundø Sogn, holdtes om Lørdagen ved Lundø Kirkegård. Lundø Birk bortfaldt formodentlig ved Reduktionen i 1688³).

Lundø Kirke, der er selvejende og ligger c. 10 km Nordøst for Skive, består af tidliggotisk (?) Kor og Skib samt senere tilbygget Tårn mod Vest og Våbenhus mod Nord. De oprindelige Mure er væsentlig af rå Granit. Den lille Korbue og den bevarede Norddør er begge spidsbuede. I den senere Middelalder tilføjedes Tårnet, væsentlig af Mursten, med Gavle i Øst og Vest og med hvælvet Underrum og Rundbue ind til Skibet. Våbenhuset, af Mursten, er vistnok også sengotisk. Selve Kirkerummet har Bjælkeloft. Altertavlen, fra 1886, er malet af Dronning Louise. Prædikestolen, der er forgyldt og malet, er fra 1890. Døbefonten er af Granit. Figurer fra en sengotisk Altertavle, et Krucifiks af forgyldt Kobber, fra den ældre Middelalder, med gra-

¹) Trap ⁴ VI, 136. ²) Smsts., 137.

³) Jeppe Aakjær: Fra Agermuld og Hedesand 1930, 65.

veret Billede af St. Mikael, og et Lavatorium i Løveform, er nu i Nationalmuseet¹⁾).

På Lundø ernærede en ikke ringe Del af Befolkningen sig naturligvis af *Fiskeri*. I ældre Tid fiskedes der en Masse Sild, som var så billige, at de solgte en Ol (80 Stk.) for en Skilling, og så kunde de ikke engang blive af med dem, de fangede. *Ane Dorothea Pedersdatter* fortalte i 1893 til *Evald Tang Kristensen*, at *Tårupgård* også havde Fiskegarn, og så tykte Fruen der, at når hun ikke kunde få den Betaling for Fiskene, skulde hun før køre dem ud under Studene i Folden. „Siden den Tid har de aldrig fisket Sild her, som de fiskede før, og de troede så, det var en Syndestraf over hende, for det hun bar sig sådan ad. De kom lange Veje fra til Lundø for at få Fisk, for de kunde jo snart få den for intet. Men nu fanges der ingen Sild længere her. Det var lige sådan med Ålene. Det første a kan huske, solgte de Snesen af Ål for en Mark — de solgtes den Gang i Snese, og når Fiskerne gik på Ise og stangede, sagde min Fader, at der var så mange Ål, at de kunde ikke sætte Jærnet igennem for Ål, de hængte både i Jærnet og uden på i hele Rinkninger. Nu går det ikke sådan til. Der var et Sted i Fjorden, hvor der var så mange Ål, at min Fader en Gang, han havde været ude på Fangst, måtte trimle hans Bundt æfor ved sig op ad Kjærbakken og skyde den, hvordan han nu kunde bedst, for der var så mange, at han kunde ikke bære dem. De var jo prynede sammen i et Bundt. Kjærbakken er Vesten for Byen. Der er først Kjær nede ved Vandet, og så kommer Bakken indenfor“²⁾).

1) Trap ⁴ VI, 137.

2) Jysk Almueliv, Tillægsbind V, Nr. 84.

Det hændte sig jo undertiden, at de forskellige Limfjordsegnes Fiskere traf sammen og indviklede sig i Slagsmål med hverandre. *Jeppe Aakjær* har fremdraget et af „Limfjordssøslagene“, og lige netop et, der i Juli 1646 blev udkæmpet mellem Lundøfiskere og Sallingbokarle udfør Lundø Land og Høved. Marens Jensdatter, der „paa Jelsør paa Lundø Land“ havde set Slaget, måtte på Lundø Birketing 22. August 1646 „med oprakte Fingre“ gøre Rede for Slaget, der resulterede i, at Lundø-Fiskerne fik læsterlige Klø¹).

Fra vor Tid er overleveret en mundtlig meddelt Beretning om Uenighed på æ Fywr. Ane Dorthea Pedersdatter fortæller herom således: „Havboerne fra *Harboøre* tog herved at fiske med Kobbelvåd. De brugte to Både, og så kunde de splitte Fiskeriet ad, så Folkene her med deres enlige Våd ikke kunde fange noget. Det kunde Lunningboerne naturligvis ikke lide, de tog så ud med deres Både efter dem. Havboerne havde to Både, og der var flere Folk på dem, end der var på Lunningboernes, men Havboernes Både var så ussel tynde, og så slog de andre Hul på dem, og de tog Fodtræet og slog løs på dem med og overøste dem med Vand. Der var da et farligt Slagsmål, og det gik så vidt, at de var i Viborg med hinanden. En af Havboerne havde to bitte Dreng med sig, og en ældre Mand, der også fiskede, han sagde: „Å, Brower, æ trower, æ for en Rørels“. Det var, for det han blev overøst med det kolde Vand. Det har de siden haft til en Sige efter Havboerne. De var meget større og stærkere end vore Folk, men de græd og klagede dem, da de stod for Retten, og Lunningboerne forsvarede sig med, at de andre var så

¹) *Jeppe Aakjær: Af min Hjemstavns Saga 1919, 509—10.*

beskidte, de kunde trænge til at blive vaskede. Nok er det, de fik da så megen Magt med det, at de her Kobbelvåd sjælden kommer her nu på vor Fiskeplads“.¹⁾

Fiskerne var selvfølgelig forhen en Del overtroiske. Således mente den gamle Tyge Hansen af Lundø at have en *Gårdbonisse* om Bord på den Jagt, han sejlede med for Per Rønbjærg i Skive. På Gårdbonissen kunde de se, når det vilde give Storm og Modvind og sligt. Så havde han så travlt, så med ét og så med et andet og gik og pilrede ved det og smuttede omkring og skulde have alting gjort klart. Han havde ellers hans Ophold i Forstævn. Så var det en Gang, Tyge Hansen kom fra Skive og vilde til Ålborg, og de havde god Lejlighed til at komme Nord på. Men Skuden blev tvær for dem, og de kunde ingen Steder komme med den, så de måtte sejle den herind i Bådsgårds Vig, i det Sted de skulde have været Vesten om Lundø. Dagen efter fik de sådan Storm af Nordvest, og havde de nu sejlet Vesten om, var det tydeligt, at deres Ankere og Grejer ikke kunde have holdt dem der ude. Det vidste Nissen, og derfor lavede han det sådan for dem. De havde ham bestandig om Borde, men kunde ikke se ham uden om Natten. En Gang sad Tyge Hansen selv ved Roret, og så kom han og fortalte ham, at Per Rønbjærgs Kone var død. Tyge spurgte ham om Klokkeslettet, og han svarede: „Klokken to“. Det viste sig siden, at det var rigtigt²⁾.

År 1923 var der i Lundø Sogn 12 *Fiskere*, der ejede Fartøjer (deraf 5 Motorfartøjer) til en Værdi

1) Jysk Almueliv, Tillægsbind V, Nr. 85.

2) Nedskrevet Nytårsaften 1893 af Kristen Nielsen, Lundø, til Evald Tang Kristensen (Danske Sagn, Ny Række II 1929, S. 33).

af 16,900 Kr. og Redskaber for 26,950 Kr. Værdien af Fangsten (deriblandt 15,6 Tons Ål) udgjorde 35,570 Kr.¹⁾.

Folkesagnet har, ligesom så mange andre Steder, givet en Forklaring på den Landsdels Form, hvortil det er knyttet. *Lundø's Form* er fremkommet ved, at to Kæmper, en på Lundø og en over for i *Grønning* i Salling, vilde besøge hinanden, og derfor vilde de lægge en Bro over Fjorden en Nat. Da det var tåget, kunde de ikke se hinanden. Ham fra Grønning begyndte godt nok og gik over efter Lundø, men den anden begyndte at dæmme på Nordenden af Lundø i Stedet for på den vestre Side. Da han om Morgen blev klog på, at han havde taget fejl, blev han jo ked af det og lod Arbejdet være. „Den Odde på Lundø kaldes æ *Naarodde* (Nørreodden). Der er en lignende Odde ud for Grønning. De bar Sandet ud i deres Lufvanter“²⁾. På Tappen af Lundø var forhen et stort Stykke grøn Eng. Der drev Folk deres Bæster ud for at græsse om Natten i Sommertiden. „Så skal deres Vrinsker fra *Hessel* have svømmet over Fjorden til dem flere Gange, men omsider druknede han ved det“³⁾.

Ifølge Traps Danmark kendes der ingen jordfaste *Oldtidsmindesmærker* fra det lavtliggende Lundø Sogn. Nogle Stenalders Oldsager vides derimod at være fundet her. Trods dette mente man dog, der havde boet *Kæmper* på Lundø i meget gamle Tider. *Kristen Nielsen* kunde således fortælle *Evald Tang Kristensen*, at der nede i *Tarm-*

1) Trap ⁴ VI, 137.

2) Evald Tang Kristensen: Danske Sagn III, Nr. 252.

3) Danske Sagn III, Nr. 1901. Jfr. Danske Sagn II D, Nr. 35. H a v t y r kommet i Land i Himmerland. Den havde ædt mange Tønder Salt på Lundø.

engene på den vestre Side af Lundø „er en Fordybning med en opkastet Jordvold ved den ene Side, og der skal en Kæmpe være begravet; men enten det var Burmand eller Langben Rise, véd a ikke af“.1)

Skønt Lundø i vore Dage ikke har nogen *Skov*, har der i Fortiden været en ret betydelig Skov på Halvøen. Et Bevis herpå findes i den Kendsgerning, at i 1629 udbedredes ved en stor Reparation *Jebjærg Kirke* med Egebjælker fra Lundø. Sådant har Skoven dér været ved Magt på dette Tidspunkt²⁾. Den gamle arkivalske Oplysning om Lundø Skov bliver udmærket suppleret af den Beretning, som Kristen Nielsen (Thomsen), Lundø, meddelte E. Tang Kristensen herom: „Der har været stor Skov på den vestlige Side af Lundø, den var så tæt, at de kunde ikke stå ved Kirken og se Bjærggård, der ligger omtrent ude ved Stranden. Skoven var fuld af Råger og Krager, og Folk blev undertiden tilsagt til at møde i Skoven til bestemt Tid for at udrydde Rågeyngelen. Der var en Skovfoged sat til at passe Skoven og påse, at ingen skulde stjæle i den, og så fik han et Stykke Mark at bruge ved en Udkant af Skoven. Fire Mænd købte omsider Skoven af Præsten, som ejede hele Øen, og så byttede de den i fire Dele og gav sig til at udrydde den for at ville have Jorden i Dyrk. De fik også Held af det, og nu er der kun lidt Buske, der kaldes *Hummelkjær Buske*. Skoven bestod mest af Eg og Elm. Stolperne i Bjærggård er groede her på Lundø, og de gamle Vandtruge og Salttruge i Gårdene er lavede af udhulede Egestammer og Elmetræer fra Skoven, da

1) Danske Sagn III, Nr. 72.

2) Jeppe Aakjær i Skivebogen 1920, 145; 1924, 36. Fra Agermuld og Hedesand 1930, 119.

den var i sin Velmagt¹⁾). Endnu et Par af E. T. Kristensen optegnede Sagn fortæller om den nu forsvundne Skov på Lundø. Johanne Pedersdatter meddelte således om, hvorledes „to Mænd gik med deres Bøsse ud i Skoven her Vesten for at skyde, og så havde de den Aften fået en Sav med dem, for de havde i flere Dage set på et Træ, de vilde knibe dem. Som de nu står og saver, så er der noget ved Siden af dem, der slår et Skogger op så forskrækkeligt. De kom ned af Træet i en Fart og fik intet Træ bjærget den Aften“²⁾). Det var altså noget Spøgelsesskidteri, der forskrækkede de to Trætyve.

I et Sagn om nogle Røvere, der blev tilfangede en Juleaften på Gården *Skov* i *Lovns* Sogn i Himmerland, berettes det, at Røverne, da de, 12 Mand stærk, kommer ind på Gården, fortæller, at de var Skytter fra Lundø, der havde været i Himmerland på Jagt, og nu ikke kunde komme hjem den Aften³⁾).

Man har Ret til at formode, at der har været Skov på Lundø, da dette Sagn fremstod, ellers havde Ugerningsmændene næppe angivet sig som Skytter.

I Lundø Skov troede man, Bjærgmanden holdt til. Nytårsaften 1893 fortalte i hvert Fald Ane Dorothea Pedersdatter følgende herom: „Den Gang, der var så meget Skov her, var en Pige her af Byen gået op i Skoven. Så sad hun under et Træ og syede, og som det nu træffer, at hun kommer til at se op, får hun Øje på Bjærgmanden, der sidder oppe i et Træ. Det var nok hans Mening, at han vilde have fat i hende, men så blat han ned ved Siden af hende, og hun rendte det bedste hun kunde

¹⁾ Danske Sagn III, Nr. 2003.

²⁾ Danske Sagn V, Nr. 10.

³⁾ E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder VI (1883) Nr. 145.

ad Byen til. Da hun nu sådan satte lige til, kom hun over noget Plovjord, og der kunde han ikke rende, han faldt hver Tagen, og hun slap fri¹⁾).

Det er ovenfor nævnt, at der på Lundø ikke er Oldtidshøje. Dette har ifølge et Sagn bevirket, at en Jomfru, der havde opelsket en *Lindorm*, blev rådet til at rejse med den over til en Ø, hvor der ingen Høje var, for at blive den kvit, og hun søgte derfor til Lundø, hvor hun boede nogle År Nord på Landet. Lindormen gravede sig allerførst et Hul ned i Jorden, men så var der en Høj ovre i *Hald*, der rejste den over til og boede i, og siden kaldtes denne Høj *Lindhøj*²⁾). Kristen Nielsen fortalte Sagnet således: „Den første Beboer her på Lundø var en Kone, der boede på *Kjælderbakke*, sådan kaldes et Sted her ude Norden for Byen og på den østre Side af Landet. Der har været et bitte grønt Sted med Kampesten og røde Mursten på den Plet, hvor hendes Hus har stået. Hun skal være kommen hertil ovre fra *Hejlskov*. Der boede hun på en stor Bakke, de kalder *Lindbjærg*. Hun fandt en Gang en Orm i en Nøddeskal, og den elskede hun op, og så blev den til en Lindorm. Men så kunde hun ikke blive den kvit, og der blev nu rådet hende det Råd, at hun skulde drage til et Land, hvor der ingen Høje var. Så rejste hun derover og bosatte sig, for her var ingen Høje. Lindormen blev sat ned i *Lindbjærg*“³⁾). I en anden Optegnelse, der er ret udførlig, fortælles, at den første Beboer af den højtomme Lundø fik Lindormen sat ned i *Lindbjærg*, for det

¹⁾ E. Tang Kristensen: Danske Sagn, Ny Række I (1928), Nr. 659.

²⁾ Danske Sagn II E, Nr. 28. Medd. af Ane Kirstine Refsgård, Rødding.

³⁾ Danske Sagn III, Nr. 1891.

fik Navn efter Lindormen. Der kom efterhånden flere Beboere på Lundø, men så blev de så ilde plagede af *Hugorme*. „En, der var noget klog og kunde sætte sådan noget hen, ham fik de til at komme her en Dag, og så lod han Beboerne gøre et Bål på en Eng her sønden for Byen. Han havde en Fløjte, han peb i, og så kom alle Hugormene farende. Ved det første Stød kom jo dem, der kaldes Hugorme. Så vilde de have ham til at give et Stød til. Det turde han ikke vel, og han spurgte, om der var ingen Lindorme. Nej, det forsikrede de, der var ikke. Den Gang, han tudede så igen, kom Lindormen, de kunde høre, længe før den kom, hvordan det dundrede med Kraft. Så foer han op i et Træ, der var i Nærheden, men Lindormen snoede sig om det og rev både Mand og det hele i Ilden. Det var den Lindorm, som Jomfruen havde opelsket“¹⁾.

Også til *Lundø Kirke*, der var viet til *St. Clemens*, er der knyttet Sagn. Den ligger i Sydkanten af Lundø By. Den skal være opført af den Jomfru, der først bosatte sig på Lundø. Hun havde fået lidt Kreaturer og deriblandt et Par grå Stude. Dem slog hun ud en Aften, og hvor de lå om Morgenens, skulde Kirken stå. Så blev Lundø Kirke bygget der²⁾. Variant: „En Jomfru gjente hendes Stude ud en Nat, og hvor de lå om Morgenens, vilde hun bygge en Kirke. De lå sådan i et Bløde, men så byggede hun Kirken et Stykke Vest for. Den kaldes Lundø Kirke. Hun byggede en Gård Norden for Byen. Men denne er nu ikke på sin gamle Plads, for man har kunnet se Kælderne og Hullerne, hvor Gården har ligget“³⁾.

¹⁾ Danske Sagn III, Nr. 1890. Jfr. samme Sagn i Danske Sagn II E, Nr. 100. Ålborg Stiftstidende ¹⁵/₆ 1924.

²⁾ Danske Sagn III, Nr. 786.

³⁾ Danske Sagn III, Nr. 787.

En Kæmpe stod med en *stor Sten* ud for Alstrup i Himmerland og truede med at ville slå den efter Lundø Kirke, men den faldt fra ham. Mærkerne af Kæmpens Fingre blev kendte i Stenen¹⁾.

På et så afsides Sted som Lundø har Troen på Ellefolk, Bjærgfolk, Nisser m. m. holdt sig levende til henimod vor Tid. Foruden hvad der i det ovenstående er meddelt af Sagn optegnet af Evald Tang Kristensen i 1880—90'erne kan endnu anføres en Del forskellige Sagn, som herefter følger i kortfattet Gengivelse.

I Søby i Fjends Herred fortæltes, at de nede på Lundø kunde se *Bjærgmanden* komme og vande sin Hest i Fjordslandene²⁾. I en Gård på Lundø skyldte de Mandens Søster for at ligge i med Bjærgmanden. Når Folk gik i Marken, lå hun i Sengen og kunde hverken tude eller tale; men når alle Folk var af Gården, så kunde hun gå og passe al Ting og lave Maden. Så snart den første kom i Gården, lå hun der i Sengen igen, og de kunde ikke få noget ud af hende³⁾.

Uden for et Hus i Lundø By voksede der et stort *Hylde træ*, hvorunder der boede Hyldefolk (Ellefolk), som hver Aften, når Folkene var gåede i Seng, tog Huset i Besiddelse, således at de benyttede både Rokken, Ildklemmen, Garnvinden, Knive, Gaffler o. s. v. Husets Beboere kunde så tydelig høre Ildklemmens Klang mod Ildstedet, Rokkens Snurren

¹⁾ E. Tang Kristensen: Jyske Folkeminder VI, Nr. 52.

²⁾ Jfr. flg. Opt. fra Lundø: „Bjærgmanden red ud i Fjorden og vandede hans Hest, de gamle Fiskere så det tit. Der var Sølvsko under den, og så havde han også Sølvbidsel på den. Når Solen skinnede, var det så blankt og glimrede så stærkt“. (E. T. Kr.: Danske Sagn, Ny Række I, Nr. 133).

³⁾ Danske Sagn I, Nr. 918.

og Småpuslingernes Travlhed. Lagde de Knivene hen i urenlig Tilstand, da kunde de stole på at finde dem afpuksede om Morgenens, og var der en Fejl ved en eller anden Ting, f. Eks. Rokken, da skulde Hyldefolkene nok istandsætte den, men Rokken måtte man ikke skrue ned, så kunde de ikke spinde, for de kunde ikke skrue ved den¹).

Det var Skik i gammel Tid, at de gik hen og sov et Par Timers Søvn om Aftenen, inden Aftensædet begyndte. Det var sådan i Mørkningen. I en Gård midt i Byen stod en Strongel (d. e.: Strångle, en Garnhaspe) på Bænken, og den tager til at gå rundt, da de havde lagt dem. De kunde ligge i Sengene og se det, da Bænken var imellem dem og Vinduerne. Karlen rejser sig og ser efter, men da var der ingen Ting at opdage, og Strongelen standsede. Da han atter havde lagt sig, var det det samme igen. Han rejser sig anden Gang og ser da en Mus, der sad på den ene Vinge. „Vil du ned, din Rad!“ råber han, og så flyver den ned under Bænken. De troede jo, det var noget *Snalleri*, der var til Færds, for en almindelig Mus kunde jo ikke få en Strongel til at løbe rundt²).

Der findes optegnet endnu en Historie om underjordiske, som kom ind i Huse. Det var sådan på en Gård i Lundø, at Konen havde det kedelige Uheld, hver Gang hun *bryggede*, at *Øllet* slap af Karret, hvordan det nu end gik til. En Aften siger så Karlen: „Det skal a vide gode Råd til, lad mig nu ligge og passe på, og så tager I en Halmbrønge og lægger over mig“. Ligesom han ligger, tykker han, der er noget, der pusler ved Døren. Så kommer der

¹) E. T. Kristensen: Jyske Folkeminder VIII, Nr. 84. Opt. af Jeppe Aakjær. Danske Sagn II A, Nr. 30.

²) Danske Sagn, Ny Række II, Nr. 70.

et Par bitte Folk knaslende ind, Mand og Kone, og det var Bjærgfolk. Han vilde jo til at drikke af Øllet, men var så bitte og kunde ikke nå, og så kravler han op på den her Halmbrønding. Karlen tykte, han var ikke kommen godt nok oppe på ham, han skulde noget bedre op på hans Ryg, og så gav han et bitte Rylt. Det stod Bjærgkone i Døren og så. Så siger hun til Bjærgmanden: „Stro gi (d. e.: Strå gik“. Han svarer: „Aa i (d. e.: Aa nej)“. Så strækker han stærkt til for at få Øllet, og da vipper Karlen så stærkt op, at Bjærgmanden vipper på Hovedet ned i Karret. Bjærgkone springer ud og siger: „A saww, Stro gi (d. e.: A sagde, Strå gik“)¹⁾.

Der var noget *Ellefolk*, der boede sådan underjordisk i en Mands Fåresti, fortalte Ane Pedersdatter. Manden de boede hos, kaldtes Gamle-Grawers. Når de havde en Ko, der fik Kalv, satte de den hen i deres Fåresti, det var gerne Skikken, og de Kalve blev Halsen vreden om på. De piste jo ned på deres Bord. Så fik Folkene Snak med dem, og de sagde, at når Manden vilde flytte hans Kalve, skulde han ikke tiere have Uheld²⁾.

Der har været Bjærgfolk i *Bjærgbakke* vester på Landet. Nu er der Vand helt ind imod Bakken, så der er en helt stejl Skrænt ned imod Vandet, og noget af Bakken er endog taget væk; men forhen var der så meget Grønne nedenfor, at de kunde ikke stå på Bakken og slynge en Sten ud i Vandet. På den Tid, Bjærgfolkene boede der, havde de Fællesdrift her på Landet, så én Hjarde gik og passede på alle Kreaturerne. Deriblandt var der én Ko, som Bjærgkone hver Dag kom ned og malkede, og ingen andre

¹⁾ Danske Sagn, Ny Række I (1928), Nr. 242. Medd. af Ane Dorthea Pedersdatter.

²⁾ Danske Sagn, Ny Række I, Nr. 758.

malkede den end hende. Den Ko kaldte hun *Bitte-Mindst*. Hun hævde en *Lænke* om Benet¹⁾, når hun kom ud om Morgenen at malke, for at hun ikke skulde løbe fra Bjærgmanden. Han gik hver Dag ud og vandede hans Hest ved Fjorden, for den Gang var Vandet ferskt. Den samme Bjærgmand gjorde Akkord med Manden i Bjærggård om at så til halvt med ham. Det ene År fik han Roden og det andet Toppen ...²⁾).

„Når de sad ved Bjærgbakken og vilde skyde Havgasser, hørte de flere Gange, det slog en Kiste i derinde. De havde gravet sig et Hul at sidde i, for at Fuglene ikke skulde se dem. Når der så kom en Hiver, og Fuglene drev op og stod lige så stille oppe over Bakken, kunde Folkene ligge i Hullet og skyde dem³⁾).

Om *Wojens Jæger* og Ellekvinderne kunde Johanne Pedersdatter, Lundø, fortælle følgende: A tjente oppe ved Gravers Jespersen her i Byen, og han fortalte mig, at en Aften han var ude at give hans Øg, kom der først to Kvindfolk rendende så rask forbi, og de var hule i Ryggen. Lidt efter kom der én ridende, og han spurgte, om der var ingen kommen forbi. Gravers svarte jo, han havde set to Fruentimmer. Så blev den anden ved at ride vester på, og Manden stod og så efter ham. Lidt efter kom han igen, og da havde han de to Kvindfolk bundne i Hestens Hale. Det var altså *Wojens Jæger*. De kan undertiden høre hans Hunde i Luften⁴⁾).

En ejendommelig Forestilling om et Spøgelse,

¹⁾ Jfr. Thiele: Danmarks Folkesagn ² II, S. 94, Pige i Fandens Vold.

²⁾ Danske Sagn, Ny Række I, Nr. 136.

³⁾ Smsts., Nr. 82.

⁴⁾ Danske Sagn, Ny Række, S. 90, Nr. 65.

der hed *Parykmanden*, som boede på en Mark Øst for Lundø By, skal nu omtales, idet der gøres opmærksom på, at man ikke andre Steder fra kender et Spøgelse med dette Navn, hvorfor vi her står over

Parti fra „Bjærgget“ paa Lundø.

for et særligt lundøsk mytologisk Væsen. Parykmanden var så stor, og så borede han sig lige ned i Jorden. Mange havde mødt ham, og de gik altid vild og for det meste en hel Nat, når de havde set ham¹⁾. Ane Dorothea Pedersdatters Fader så tit

¹⁾ Danske Sagn V, Nr. 125.

Parykmanden, når han gik med sin Bøsse om Aftenen. „Han havde et forfærdeligt langt Hår, der nåede ned over hans Øjne. En Gang kom han til at følges med ham, og da de så kom til en Korsvej, standsede Parykmanden. Så vilde min Fader se tilbage efter ham, og da var han bleven så lang, at han snart ikke kunde se til Ovret af ham, og så med én Gang fløj han ud i ene små gloende Nisser. En anden Gang lå min Fader efter Vildt ved en Dam oppe ved Fjorden, der kaldes *Meldø Dam*, og han mærkede ingen Ting, der var til Færds, inden der var noget, der kom og tog i hans Ben og littede ham næsten helt op fra Jorden. En Pige, der hed Nikoline, kom Nord fra og gik efter Byen til. Det var sådan Råvejrlig, og hun havde fået hendes Skørt over Hovedet, for det regnede. Lige på en Gang kom der én og kikkede ind under Skørtet, og det var Parykmanden, for det her lange Hår ralrede ned om Ørene af ham. Så forsvandt han med det samme. Når Fiskerne skulde til at ud med deres Våd i Regnvejrlig, så brugte de somme Tider at ligge med deres Hoved ind i deres Åletønde for at hytte sig mod Vejret med noget af Kroppen, og da kunde han komme og tude ind i Tønden til dem eller stå, ligesom han vilde pisse på dem, og når de havde hyllet Sejlene over dem, så vilde han rykke dem af“¹⁾ ... Fiskerne kunde ikke få Ro for Parykmanden. Han vilde rykke Sejlene af dem. „Der var en af Fiskerne, der skyldte på, at det var de andre, der rykte Sejlene af ham, og han blev helt fornærmet og sagde: „Det er da skrækkeligt, at I ikke kan lade mig få en Flig af Sejlet, a tykker, det er stort nok“. Så får han det på sig, men det varer kun et bitte Gran, så er det af

¹⁾ Danske Sagn V, Nr. 168.

ham igen. „Da er det også Fanden i det“, råber han, „kan I ikke lade Sejlet blive på mig!“ Den Gang, han nævnede det Ord, kunde de ligge i Ro, så kom Sejlet ikke mere af dem den Aften. Parykmanden var en Skabning, der somme Tider kunde være så lang som en Skibsmast, og undertiden kunde de knap se ham. Han kunde både skabe sig som et Dyr og som et Menneske, og når de gjorde Nar ad ham, så vilde han pisse på dem. Han fløj over al Marken, og han kunde komme og følge med flere og forville dem, men så såre de kom over en Korsvej, så var de ham kvit, eller når de tog deres Fyrtønde og slog Ild. Han havde mest hans Færdsel fra Møllen skrå over Marken til den østerste Gård. Min Fader var en Gang i Lag med ham. Han var ude en Aften at skyde Ænder, og som han nu lå der på Maven, da kom Parykmanden og tog ved hans ene Ben og bøjede det helt op til hans Ende. „Hvad er det?“ siger han og ser om, og så flyver Ænderne. Min Fader skød efter ham en anden Aften. I Førstningen lignede han en Ræv, men så blev han så stor som en Hest, og så lod min Fader ham fare¹⁾.

Spøgeri og Genfærd kunde man få bort ved *Nedmaning*. Det kunde nu ellers være en farlig Sag, selv for Folk der havde gået i den sorte Skole. Engang var der i Lundø By en Stodder eller Tingest, der nok egentlig gik for Murmester. Han hængte sig i et Kammer, „og for det han ikke skulde gå igen, tog de en Syldsten op under Huset, grov et stort Hul og trak ham ud der igennem ved hans Hår. En gammel Mand her i Lundø, der hed Jens Skov, var med til det. Derefter lagde de ham på en gammel Vogn, og så kørte de ham op til Kirken og

¹⁾ Danske Sagn V, Nr. 169. Medd. af Kristen Nielsen, Lundø.

begrov ham sønden for Kirkegården i Vejen. Der sidder endnu en Sten på det Sted, hvor han blev kast ned, den blev jo kast ned der i Vejen som en Mærkesten for Stedet. Den Vogn, de havde kørt ham på, blev de så led ved, at Manden ikke siden vilde spænde noget for den, og så kørte de den ned sønden i Byen i nogle Huller og Damme og Skidt og Morads, og der blev den stående så længe, te den rådnede derfra¹⁾.

I Lundø var der en gammel Mand, der bildte sig ind, at han kunde *mane*. En Gang, de var til en Forsamling, Bryllup eller hvad det var, kommer det på Tale, at de havde et Kammer, de kaldte det egentlig en Rullestue, og der var de komne i Tanker om, at der var noget Spøgelse i det Kammer. Ud ad Aftenen vanker der jo nogle Snapse, og denher gamle Mand bliver sådan halvt beskænket. Så siger de til ham: „Nu har du altid sagt, du kunde mane, nu er det bedst, du kommer derud at vise din Kunst“. Så kommer han derind, og han famler omkring og stegler over og får Huden skrabt af Næsen. Da han kommer ud igen, spørger de ham, om han fik nu Magten over Djævelen derinde. Det sagde han ja til; „men a fik min Sæl en god Skramp“²⁾.

Hvis nogen ejede Trolddomsbogen *Cyprianus*, var det farligt at læse i den, når man ikke var kyndig i den Kunst; thi så kunde man kalde Fanden til sig. Det kunde nær have gået galt for en Pige fra Grønning, der hed Ma' Laster, og som tjente i Lundø. En Dag var Mand og Kone gået i Kirke, men Datteren og Pigen var hjemme. „Hun var meget for at se i Bøger, og så fik hun fat i en Bog, der var kommen ud af Mandens Skab. Hun læste kønt højt i den, og

1) Danske Sagn V, Nr. 938. Medd. af Kristen Nielsen.

2) E. T. Kristensen: Jysk Almueliv, Tillægsbind VI, Nr. 238.

til Østervejle, og der traf han en Mand, som gik og vangserede (d. e.: gik frem og tilbage) der nede. „Hvad går du her og leder efter?“ Så svarer Manden: „A har drømt, a skulde finde min Lykke her“. Den anden siger igen: „Aa, skiid med sådant noget, a har drømt, a skulde finde min Lykke på Kovre Agre, a har såmænd aldrig set efter det“. Ham, der gik, han kom i Tanker om: „End om du gik ud på Kovre Agre, det kunde være, du kunde finde noget der ude“. Han gik så derud og gav sig til at lede og finder også en Dynge Penge. På dem lå en *Hund*, og så trækker han af hans Trøje og tager Hunden lige så forsigtig og lægger ham der på Trøjen. Så tog han jo dem af Pengene, han vilde have, og lod nogle få blive tilbage, lagde Hunden derpå igen nok så forsigtig og hørte ham [d. e.: Hunden] da sige: „Havde du ikke taget mig så sødt og lagt mig så blødt, så skulde du fået med mig at bestille (timet en Ulykke)“¹⁾.

Kristen Jakobsen, Lundø, fortalte nærmere om Skatten således: „Der var en Mand på Lundø, han drømte, at han skulde finde hans Lykke på Sønderbro nede ved Randers. Så rejste han på den Fortrøstning, om der kunde komme noget godt ud af det. Han så en Mand der nede, som gik og vankede en Dags Tid eller to og udrettede ingen Ting. Så vilde han have at vide af ham, hvad han gik der efter. Ja, han havde drømt, at han skulde finde hans Lykke på Sønderbro, og derfor var han rejst hertil. Ja, siger den anden, han havde drømt, at han var i en By, kaldtes Lundø, og der og der på den Plet Jord, som han opgav for ham, der skulde findes en Skat. Så havde han hans Ærende forrettet og rejste hjem.

¹⁾ Danske Sagn III, Nr. 2443.

Det var her ude på nogle Agre, der kaldes Kovre Agre¹⁾).

Til Slut skal meddeles nogle forskellige spredte Optegnelser fra Evald Tang Kristensens Bøger vedrørende det gammeldags Folkeliv på Lundø.

Der gik mange *Tiggere* omkring, men de var andre Steder fra. Det var især Natmandsfolk. De tiggede en hel Del Sild, og når de så kom til *Stakelskrog*, lidt Østen for Byen, satte de sig der og pilkede Hovederne af Sildene, for dem vilde de ikke bære. Det Sted kaldtes Stakelskrog af den Grund, og det Navn har Stedet den Dag i Dag, fortalte Kristen Nielsen til E. T. Kristensen²⁾). Samme Mand oplyste også om, at på Lundø havde de endnu en *Rakker-tavle*, som opbevaredes i Kirken. Hvem der havde den Tavle, skulde have Indkvartering af Rakkerne. Flere af Mændene vilde ikke losere dem, og på den Måde fik andre for mange, de blev da enige om at lade det gå på Omgang. Hvor Tavlen var, kunde Rakkerne så få Nattely, og de gik lange Veje for at komme til Lundø om Natten³⁾).

Da Præsten på Lundø havde sluttet sin Prædiken Juledag, bekendtgjorde han på Prædikestolen, at de måtte ingen *Legestue* holde om *Julen*. Så rejste der sig en Mand nede i Kirken og sagde: „Det står sig Dævlen regier mæ ett, Fåer“⁴⁾).

Der gik et Par Fiskere fra Lundø nede i Ovstrup i Lysgård Herred med en *Stjerne*, der stod ligesom i en Temse, og så var der et Hjul, de trak i. Så sang de også en Vise, „men det er over halvthundrede År siden“. De gik i noget hvid Fiskerdragt og

¹⁾ Danske Sagn III, Nr. 2444.

²⁾ Danske Sagn III, Nr. 2116.

³⁾ Jysk Almueliv, Tillægsbind V, Nr. 303.

⁴⁾ Jysk Almueliv VI, Nr. 569.

tiggede et Par Skillings¹⁾). Det er jo en *Hellig-tre-Konger-Skik*, der her er Tale om.

Der holdtes *Pinsegilde* på Lundø i to, tre Dage, men det var før Kristen Nielsens Tid. Anden Pinse-dag red alle de unge i Byen, både Karle og Piger, omkring til hver Mands Dør og tiggede Penge til Lystigheden næste Dag. En af dem var som Konge og tog imod Pengene. Han red foraf, og ham kaldte de andre Fåer. De var udstafferede med Kranse, og Øgene var også pyntede med Kranse. Tredie Pinse-dag holdt de unge sig lystige med Dans. Der kom Folk både fra Viborg og Skive og fra Herregårdene ovre i Salling og så' på den Lystighed. De unge smed Kranse på de fremmede og ind i deres Vogne, og så skulde de jo også betænke dem med Skillinger. „A har talt med gamle Koner i Viborg, der har været med her ude til den Fest“²⁾).

Over en *Indgangsdør* på Lundø står: Denne Bygning er bekostet af Hans Rasmussen oc Johane Hansdatter. Gvd bevare den til Forrådnelse. 1722³⁾).

Og endelig en *Byremse* fra Lundø.

„Der står en L... i Niels Broes Gård,
Den bør tillaves, siger Graves.
Hvortil tjener L...en? siger Morten.
Vi hård den slet et behov, siger Jakob Skov.
Det er min gode Ven, siger Jens Nielsen.
Den er ikke rar, siger Jens Burkar.

1) Jysk Almueliv IV, Nr. 395. Louise Rasmussen i Alborg Stiftstid. 15/6 1924.

2) Jysk Almueliv, Tillægsbind IV, Nr. 50. Jfr. Smsts. Nr. 46: „Dagen før Pinsedag bandt de Kranse. Pinsedag kom de fremmede, og anden Pinsedag red de unge“. (Ane Dorothea Pedersdatter, Lundø).

3) Jysk Almueliv, Tillægsbind III, Nr. 32.

Den er ikke ren, siger Jens Holsten..

Det er skidt, sagde Lisbet.

Det er en god Spis', sagde Klemmen Sørensen
Fokfiis.

Gi' ham en L... i hans Hals, siger Maren Skals.

Det var et min fattig Tære, siger Kræn Møgelbjærg.

Den er god til Linned, såå Jens Tjener.

Kyl 'en i Svinbjærg Dam, såå Espær Kristian
Framm'.

Nej, så skam om a gjør, så Jens Jakobsen så tør.

En hår Vræj, såå Hans Jepsen ve æ Vej.

A ku ha brugt'en te Kiil te mi Plov, såå Niels Skov.

En er god til de syge, såå Hans Tyge.

Det er godt Stangtobak, såå Jens Isak.

Føj for Skam, såå Niels Dam.

Gi ham en i hans Hånd, såå Niels Thomasen, den
Skåen.

En er fuld å Edder, såå Hans Peder.

En ka ringel, så Engel.

A vild ha en te å stånng mi Tænd, såå Peder
Bærtelsen.

Remsens Meddeler, Kristen Nielsen, føjer til, at der i den mangler Mændene Niels Hansen, Anders Hansen, Esper Thomasen, Lavst Kristian og Degnen (Fuglsig)¹⁾.

De ovenstående Oplysninger om Folkeliv og Folketro på Lundø er tilvejebragte af *Evald Tang Kristensen*, der i 1893 sidst i November besøgte Sognet på en af sine Indsamlingsrejser. I sine „Minde og Oplevelser“ III (1926), 506 fortæller E. Tang Kristensen følgende om sin Lundøtur: „Nu søgte jeg over til Lundø, der i gamle Dage havde været en Ø, men hvortil der senere var bleven lagt en

¹⁾ Jysk Almueliv, Tillægsbind I, Nr. 18.

Dæmning. Hos Lærer *L. O. Danielsen*, der hjalp mig godt til Rette, fik jeg Mad og Nattely. Der oppe fik jeg ikke saa lidt optegnet, baade hos *Kristen Nielsen* og to ældre, ugifte Piger: *Ane Dorothea Pedersdatter* og *Ellen Kirstine Pedersdatter*. Det var jo et ret afsides Sted, og naar Folkene skulde til Skive, saa sejlede de derover. Jeg var nede ved Fjorden og saa den morsomme lange Tap, som stak ud i Nord“.

I Jysk Almueliv, Tillægsbind VI, Nr. 870 oplyser E. T. Kristensen, at *Kristen Nielsen* er født 10. Februar 1822 på Lundø og har altid boet der. „Han ernærer sig særlig ved Fiskeriet, og er en god Fortæller. Hvad han kan, har han fra sin Fader, Niels Nielsen. Moderen derimod kunde intet“. I sin smukke Bog: „Gamle Kildevæld“, der indeholder Billeder af E. T. Kristensens Visasangere og Eventyrfortællere, findes Side 82 et udmærket Billede af *Kristen Nielsen*, hvis karakteristiske Gammelmandsansigt nok kan give Anledning til psykologiske Betragtninger.

Søstrene *Else Kirstine Pedersdatter*, der er født den 4. Marts 1847, og *Ane Dorothea Pedersdatter*, født den 29. December 1833, var begge på Lundø. Deres Fader hed Peder Pedersen og Moder Mette Kirstine Jensdatter, som begge var fra Øen. Denne sidste var god til at fortælle, og fra hende har de deres Meddelelser og Sagn.¹⁾ I „Gamle Kildevæld“ 1927, 83 findes et Fotografi af de to Søstre.

— — —

Det vilde være en let Sag at gøre Rede for, at Sagnene og Trosforestillingerne — med Undtagelse

¹⁾ Jysk Almueliv, Tillægsbind VI, Nr. 871.

af Parykmanden — fra Lundø har ret nærstående Sidestykker andetsteds i Danmark. Dette Arbejde skal dog ikke udføres her, hvor det blot har været Opgaven at yde et lokalhistorisk Bidrag til Fjends Herreds Historie. Fremlægningen af det samtlige Folkemindestof fra en Egn har sin Værdi ikke alene ved at give et Indtryk af den pågældende Egns folkelige Forestillingsverden og den stedlige Sagndigtning, men også ved de faktiske Oplysninger, som kan findes i Folketraditionsstof. Her kan f. Ex. henvises til de fortrinlige Meddelelser om det gamle *Fiskerliv* omkring Lundø og de forskellige Sagn om den nu forsvundne *Lundø Skov* for at gøre det klart, hvor god en Kilde Folkeminderne ofte kan være at øse af for Historikerne.

Iøvrigt er det værdifuldt at få samlet så mange Folkeminder som muligt fra de enkelte Sogne, idet så alle de små Forskelligheder, som jo findes inden for hvert Landområde, bliver draget frem og kan benyttes ved store Undersøgelser. Det er Summen af de mange Enkeltheder, der giver en Egns Folkeminder et *lokalt Kolorit*, og det synes mig da også, at mange af de lundøske Folkeminder bærer Præget af at være hjemmehørende på én i Limfjorden i en afsides Krog beliggende lille Halvø, hvorpå der boer et stræbsomt og nøjsomt Folkefærd, der nu i vore Dage har fået Del i den almindelige Oplysning, men som på Grund af sit fra de store Færdselsveje fjernt beliggende Hjemsted sejt har hængt ved nedarvede Skikke og Forestillinger, der har Århundreders Hævd.

Skulde Lundø, som jeg kun har set fra *Jenles* Vinduer, engang få sin Historiker, er det mig en Glæde at vide, at han vil kunne have noget Gavn af nærværende Afhandling, der nu får gå ud som et

Minde om det gamle Folkeliv og om de gamle Fortællere, der var knyttet til denne lille Plet af *det jyske Herred*, som en benådet Digter gav en kongelig Plads i vor skønne Litteraturs herlige Rige.

20/4 1931.

August F. Schmidt.

Sallingske Helligdomme.

Af Gudmund Schütte.

I fjor har *Johannes V. Jensen* udsendt en Bog „Paa danske Veje“ med smukke Billeder af Dysser og Jættestuer, tegnede af *Lundbye* eller *Johannes Larsen*. Deri klager han over Manglen paa Sans for Hedenolds hellige Minder. Godt nok med Nationalmusæet, siger han. Men Skattene ude i Landet, paa deres Plads i Landskabet, bliver forbigaaede. Her trængte vi til en Vejledning, en særlig „Trap“ for dette Stykke minderige Danmark.

Det er fortræffelige Ord, der bør give Genlydviden om, ikke mindst i vore historiske Samfunds Aarbøger.

Sansen for det hellige har i fordums Tider givet sig storslaaet imponerende Udtryk i Landskabet, dels gennem vore Dysser og Jættestuer, dels gennem vore romanske Kampestenskirker. Kraftopbuddet ved deres Bygning afspejles i Folkefantasiens derved, at de tænkes opførte af Jætter og Trolde, og paa vore folkelige Tidsskrifters Titelvignetter vil man ofte finde Dyssen ved Siden af Kampestenskirken afbildet som typiske Vartegn for dansk Landskab.

Men Tiden har desværre sløvet vor umiddelbare Sans for det hellige. Bondens overtroiske Frygt for at forstyrre Gravboens Fred er *en saga blott*. Nutidens krasse Materialisme har slaaet snart de fleste af de ærværdige Møgelstenkamre i Skærver. Og den

Vejfarende vil gaa forbi Dyssen eller Kampestenskirken ligesaa uanfægtet som forbi det første det bedste Nøs eller Svinehus.

Det er derfor højelig paa Tide, at Johannes V. Jensen har raabt sit harmfulde Varsko: den, der slaar en Dysse eller en Jættestue i Skærver, er ikke et Haar bedre end den, der skamskænder en Kirkegaard. Lad os hurtigst muligt faa vedtaget en Landslov med Forbud mod Sløjfning af flere af de ærværdige Gravmæler fra Hedenold!

Her skal da nu i Joh.s V.s Aand prøves paa at genoplive den sløvede Sans for det hellige rundt om i det sallingske Landskab, paapege enkelte hedenske Hovedhelligdommes Plads, vise deres Skønhedstræk og landskabelige Stilling, fremdrage de Sagn og Folkeminder, der knytter sig dertil.

Vel er Salling kun fattigt paa Møgelstengrave, ligger kun lige netop i Udkanten af denne Gravforms Omraade. Men nogle Kæmpehøje har vi da, og er der lidt tilbage, er der saa meget des mere Grund til at genvække Sansen for de faa levnedes Rester. Til Gengæld er Salling rigt paa ejendommelige og smukt prydede Kampestenskirker; de trænger ogsaa til at blive ført Almenheden for Øje, men det maa vente til en senere Aargang.

Til at give den efterlyste Helligdomsskildring føler jeg mig egentlig ikke faglig kaldet. Jeg er ikke Oldforsker af Fag. Men Opgaven ligefrem raaber til Himlen om at forsøges løst, og vil ingen anden, saa maa jeg.

1. *Vestsallings vaade Helligdomsvej.*

Grupperingen af Stednavne, Oldfund og Steder omkring fremtrædende naturlige Færdselsveje giver os Vink til at ane, hvor vore fjerne Forfædre har

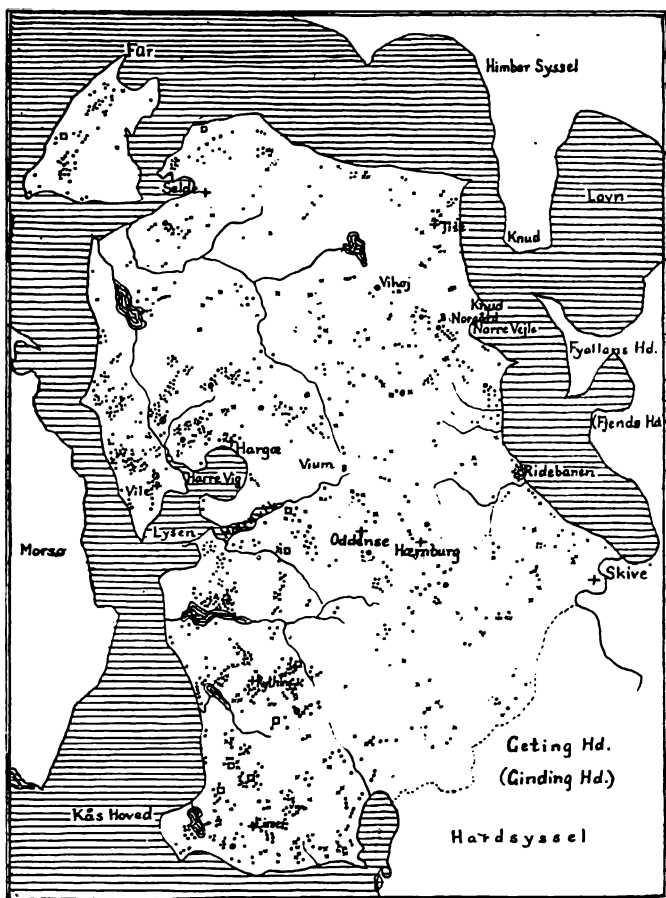

Fig. 1.

Sallings og Furs Oldtidsgrave
 efter Lærer Strandgaards Kort paa Nationalmuseet

- Møgelstensgrav (Langdyse)
- Høj
- Større Høj
- Særegen flad Høj
- × Sløjft Høj
- Oldtids-Ringvold
- + Sognekirke.
- Gaard.

færdedes og slaæet sig ned. *Sallingboerne*, Salling Herreders Indbyggere, kom maaske fra Sognet *Sal* i Hardsyssel sydøst for Venø Bugt, og *Rything* (Rødding) Herreds Indbyggere fra Nabosognet *Ryde*. Under deres videre Fremtrængen mod Nordøst har Sallingboerne vel sendt en Skare Landnamsmænd til Nordvesthimmerland, hvor der nu ved Løgstør ligger et Sogn Salling eller *Skarp-Salling*.

Sikkert er det, at søger vi Sallings ældst udseende Bygnavne, — af den Type, jeg i Aarbogen 1915 spøgende har kaldt „*Korthornsracen*“ —, vil vi væsentlig finde dem langs Sejlleden *Kaas Bredning—Salling Sund—Fur Sund*, og hvert af dem ligger ved en Vig, der tydelig har dannet ligesom en Indfaldsport ind i Landet: *Lime* ved *Lem Vig*, *Vile* og *Hargæ* ved *Lysen Bredning—Harre Vig*, og *Selde* ved *Fur Sunds* sydøstlige Indskæring. Selve Ønavnet *Fur* hører jo til Kortnavnstypen. I samme Strøg ligger ogsaa Herredsbyen *Rything*, dér turde have Forbindelse med „*Korthornsracen*“, hvis jeg har Ret i at aflede dens Indbyggere fra Sognet *Ryde* i Hardsyssel.

Netop denne Sejllad *Kaas Bredning—Salling Sund—Fur Sund* ledsages nu ogsaa af Sallings talrigste og ældste Gravminder. Det fremgaar af Lærer Strandgaards Kort, som Nationalmusæet velvillig har tilladt mig at aftrykke, se Fig. I*). Det vil ses, at Gravhøjene temmelig jævnt dækker følgende vestlige Sogne: *Lime*, *Lem*, *Ramsing* (Vest), *Vejby*, *Rødding*, *Krejbjerg*, *Oddense* (Vest), *Harre*, *Vile*, *Nautrup*, *Durup* (Syd), *Sæby* (Syd), *Fur*, (Nord). Langdysser, altsaa Stenaldersgrave, findes

*) Kortet stammer fra Firserne; det er ikke helt udtømmende, men giver dog en omtrentlig Forestilling om Fordelingen.

i følgende Sogne: Lime (2), Lem, Vejby, Rødding, Krejbjerg, Oddense, Selde, Fur.

Den vestsallingske Kyst nordpaa til Fur er altsaa ældgammelt Bosættelsesland. Her maa vi paa Forhaand vente at finde Sallings ældste Helligdom, og om dens nøjagtige Plads kan der næppe heller være Tvivl: den maa ligge ved Bunden af Harre Vig, den naturlige Hovedfærdselsaare, der skærer sig ind imod Landets Midte. Saa meget kan vi forlods regne

Fig. 2. Landskab ved Harre Vig.

G. S. c.

os ud, og vor Formodning stadfæstes til Overmaal af Sprogets Vidnesbyrd, thi Harre Vig har Navn af Hargæ, et Helligdomsnavn af den allerældste og ærværdigste Art.

Hargæ vil sige „Helligdomme“. Stedet er Herredstingsted; det ligger smukt ved en ret brat Skrænt mod Vigen, 44 m over Havfladen; man skal tildels ret langt bort for at finde større Højder: nordøstpaa til Junget Urhøje, 53 m, østpaa til Vihøj, 52 m, sydøstpaa til Otting, 60 m. Sognet danner en skarpt skaaren Halvø mellem to Vandarme, der begge er opkaldte efter det: Harre Vig og Harre Nor; til Noret hører Vadestedet Harre Vejle ved Harre Aa. Ifølge Folkeoverlevering hos Evald Tang Kristensen: „Danske Sagn“ III, 1763, fortsatte Noret sig oprindeligt over Hulkjær Enge vesten om

Nautrup og blev til en Fjord, der mundede i Fur Sund ved Sæbygaard Mølle, saa ogsaa ad den Vej har der været Vandforbindelse med Limfjorden. Mod Øst fører den fra Sallingsund Færgested kommende Vej til Helligdommen Vihøj og videre til Færgestedet Hvalpsund; mod Syd gaar det over Vium — „viet Hjem“ — til Helligdommen Odinsvi (Oddense, Wojns) og videre til Lem Vig; to Sideveje fører til Skive, den ene fra Vium forbi Bostrup Tinghøj, hvor i gamle Dage fem Veje mødtes, den anden fra Oddense over Helligdommen og Herredstingstedet Hærnborg, nu Hindborg.

Navnet Hargæ, Harre, er enestaaende i Jylland, ialfald i denne Form. Jeg skal lade usagt, om Haar nordvest for Aarhus kan være samme Navn, men her tilhører det ialfald kun en kummerlig Torp, medens det i Salling er Herredsnavn og Navngiver til en hel Række Vande.

Det er tydeligt, at Hargæ markerer et Samkvemsknudepunkt baade til Lands og til Vands. Det har for en fjern Urtid været det samme som senere Kongekaaringsstaden Viborg, „de viede Bjærg“. Strængt taget var Hargæ jo ikke andet end et Fællesnavn, kunde bruges om en hvilkensomhelst Helligdom, naar den ikke særmærkedes ved Tilføjelse af et Gudehavn som Odensharg i Sverige. Men naar man i Jylland med Eftertryk talte om Hargæ slet og ret, saa var der ingen Tvivl mulig, saa vidste enhver, at der tænktes paa det hellige sallingske Knudepunkt, — det var simpelthen Helligdommen, uden Tale om nogen mulig Medbejler.

Som Herredsmidtpunkt maa Hargæ ses paa Baggrund af den Omstændighed, at endnu to af Sallings fire Herreder synes at være viede til Gudomme: Hærnborg til Gudinden Hærn, og Nor(hø)ge

(Nørre Herred) til Guden Njörd, se Afsnit 2. Saa godt som hele Salling er altsaa „helligt Land“; det er ret enestaaende, at Herreder med hellige Navne klumper sig saa tæt sammen, og det tyder paa, at Halvøen Salling er et gammelt religiøst Central-omraade.

Men hvilken *Gud* dyrkedes nu vel i Hargæ? Det er det store Spørgsmaal, som vi faar at bryde vore Hjærner med. Thi Navnet Hargæ er tavst; det fortæller kun, at Helligdommen er urgammel, stammer fra en Tid, da det endnu ikke var Mode at lade Helligdommens Navn røbe, hvilken Gud den var viet til; Hargæ staar i den Retning paa Linje med Lejre paa Sjælland, Lunde paa Fyn og Lund i Skaane.

Vi maa da prøve at gætte os frem og tænke os til, hvilken Gud der snarest kunde gøre Krav paa det vestsallingske Herred. Odin, Thor og Frey tør vi nok se bort fra; de tilhører en yngre Tid, og de til dem viede Herreder eller Birker ligger længere østerpaa eller sønderpaa. Gudinden Hærn og Guden Njörd synes allerede at være forsynede med Herreder i Salling, kan altsaa ikke gøre Krav gældende. Lidt længere vesterpaa, i Hardsyssel, synes Guden Ull at have ejet Ulborg Herred, og Himmerlands Tyregud „Horn“ har vel haft sit Sæde i Herredet Hornhøg. Hermed turde være godtgjort, at der kun kan være een Gud tilbage at gætte paa, nemlig den gamle Himmelgud og Krigsgud *Ti*, Tirsdagens Herre. At han har været kendt og dyrket i Salling, fremgaar af et Sagn deroppefra, som er optegnet af Evald Tang Kristensen: „Der skal være et Sted, de kalder *Tis Enge*, og der staar et Træ med tre Grene, men det er saa forfærdeligt stort, at det ser ud, som det var skyfæst. Der er spaaet af, at dér skal de tre danske Konger binde deres Heste, naar Slaget er saa

haardt, at der er ikkun tolvaars Dreng og Kvindfolk til at kriges. Nogle siger, at det er Kongerne af Danmark, Norge og Sverige, der skal binde Heste ved Træet“. — Der er naturligvis den Vanskelighed, at Ti synes at have ejet Sognet Tise, der ikke ligger i Hargæ Herred, men i Herredet Norge, som vi vilde anvise til Njörd. Men Tise (ældre *Tis-vi eller *Tis-ved) er aabenbart en yngre Navnedan-

Fig. 3. Højgruppe vestfor Flæve.

nelse, stammende fra den Tid, da Helligdomsnavnet indeholdt Gudenavnet i Ejeform; og i yngre Tid kan Dyrkelsesomraaderne have forskudt sig.

Nok om den store ukendte, som har været dyrket i Vestsalling. Men sikkert har hans Helligdoms Ry gaaet videnom. Did stævnedes ved de store Høj-tider glade Helligdomsgæster fra nær og fjærn, men først og fremmest ad Limfjordsomraadets let tilgængelige Vandveje, Hardboer fra Sydvest, Tyboer og Morsinger fra Vest, Haanninge fra Nord, Himmerboer fra Nordøst, deriblandt ogsaa hjem søgende sallingiske Nybyggere (?) fra Skarp-Salling. Der har været Liv og Færden, et Mylder af Baade, der landsatte Valfarere, som man kan forestille sig det

ved at se de Malerier, der skildrer en Kirkefærd ved Søen Siljan i Dalarne.

Alt dette Liv har Folkemindet skrevet sporløst i Glemmebogen. I Evald Tang Kristensens „Danske Sagn“ findes fra Harre intet andet end de sædvanlige, lidet sigende Fortællinger om Nisser og Skiftinger og om, hvordan Bjærgmænd fra Vile og Daugbjærg Dojs bygger Næs i Harre Vig etc. Det eneste, der kunde tyde paa et gammelt Helligdomsminde, er et dunkelt Spøgerim: „Mellem Harre og Glynge hænger Fanden i en Slynge“. Men det siger os jo ikke ret meget.

Følger vi Valfarerne paa Hjemvejen fra Hargæ sønderpaa, kommer vi som sagt til *Vium*, der sikkert er et „viet Hjem“. Der er endnu en Del andre *Vium*'er i Jylland; de tre af dem er Sognebyer, og den ene af disse er Jyllandsdigteren Steen Blichers Fødested. Det sallingske *Vium* ligger ved et Strømvad og er nu Møllegaard. Rimeligvis har Møllestrømmen allerede i Oldtiden dannet en Dam, og denne har været viet.

Videre fremme beder vi i Odinshelligdommen *Oddense* eller *Wojns*, hvis Omtale jeg foretrækker at gemme til senere. (Afsnit 4).

Saa kommer vi endelig til Herredshelligdommen *Hærnborg*, nu *Hindborg*. Den har uden Tvivl været viet til Frugtbarhedsgudinden *Hærn* eller *Hörn*, som i det svenske Upland har en Helligdom ved Navn *Härnevi*. Snorre Sturluson siger i sin „Gylfaginning“, at Hörn er et Tilnavn til Freyja. Det tydes paa forskellig Maade, men ret nær ligger det at sætte det lig med tysk *harn*, „Urin“, altsaa „Ajle“, — et nok „upassende“, men derfor ikke helt daarlig passende Navn for en Landvæsenets Værnegudinde. Medens Adgangen til Hovedhelligdommen Hargæ

lettes ved Harre Vig, har ogsaa Hærn en vaad Adgangsvej for sine Gæster, omend mindre stor og fornem, nemlig *Hjerk Nor*. I den ældste Kilde, vi kender, skrives Navnet nemlig *Hernich*, og det er tydelig et oprindeligt Hærnvik, „Gudinden Hærns Vig“. Ad denne Vig har man kunnet naa det meste af Vejen frem imod Vium, hvorfra man saa tog Landevejen over Oddense videre sønderpaa.

Alt ialt er det en ejendommelig Kæde af Helligdomme, der slutter sig til Vandvejene Harre Vig og Hærnvik. Vi føler, i hvor høj Grad Helligdommenes Plads har haft sine Forudsætninger i den „gyngende Landevej“s Nærhed. Vi kan ogsaa tydelig spore de forskellige Aldersaflejringer, der lader sig forfølge fra Vestkysten østpaa: Centralpunktet Harre Vig har en Helligdom af ældste Type, „Korthornsracen“: Hargæ. Længere østpaa ind i Landet kommer en tæt sluttet Række Helligdomme med sammensatte Navne, dvs. yngre Typer: Vium, Hærnborg, Odinsvi. Gaar vi videre til Østkysten, kommer vi til et Bosættelsesomraade, som er endnu yngre og derfor er afgjort fattigere paa Helligdomsnavne; det eneste østlige Sognavn, der med Sandsynlighed kan tydes som helligt, er Tise, maaske = Tis Vi.

I Gravminder og i Navneforhold har vi een og samme Trinfølge fra Vest mod Øst: trip, trap, Træsko. Og i Hjærtepunktet staar den ældgamle Herredshelligdom Hargæ, ganske vist fattig paa Sagnminder, men til Gengæld fremhævet ved sin Plads i Landskabet og sin Navneforms Adel.

2. En „Via Appia“ i Østsalling.

En af de navnkundigste Veje i Europa er *Via Appia*, som forbinder Rom med Brindisi i Sydøstitalien og har Navn efter Stormanden *Appius Clau-*

dius, der startede Anlægget Aar 312 før Kristus. Dens første Stykke, brolagt med store, vel sammen skarrede Sten, gaar i snorlige Retning og indrammes af Gravmæler for ædelbaarne Romere, tildels endnu knejsende i den oprindelige Højde. Af lignende Grav-Alleer, blot langt fattigere og primitive, har Jylland endnu mange. Særlig ovre i Himmerland krones endnu talrige Bakkekamme af Højrækker, der iøjnefaldende hæver sig i Synskredsen. Det er derfor, H. C. Andersen i sit Lovkvad over Jylland sammenligner det med en Runestav: „Runerne er Kæmpegrave“. At man af slige Runer i Landskabet kan aflæse et helt System af oldjydske Landeveje, er først paapeget af Nationalmusæets Direktør, Dr. phil. Sophus Müller.

En saadan Stump „Via Appia“ ejer ogsaa *Østalling*, — i Sammenligning med Sydens stolte Mønster grumme uanselig, men dog for vore nordiske Smaamandsforhold ænseværdig nok. Den fører nordpaa fra Skive Fjord til sit Endepunkt, Helligdommen Vihøj nær Brokholm Sø.

Paa Lærer Strandgaard's Kort over Sallings Oldtidsgrave, som er gengivet Side 29, falder denne Vejlinje ganske vist ikke særlig i Øjnene; den næsten drukner i de Mylder af Gravhøje, der spreder sig ud over Landet. Men fra Barnsbens har jeg dog altid følt mig slaaet af, at netop her var der tydelig en af H. C. Andersens Runerader. Og det træder ogsaa ret skarpt frem, naar vi sammenligner Generalstabens Maalebordsblad, tegnet af Bojesen 1879—82, hvoraf jeg har gengivet et Udsnit i Fig. 4 med Tilføjelse af nogle arkæologiske Enkeltheder. Her ses en aldeles tydeligt fortsat, næsten snorlige Række Høje fra Lyby Strand til Hovmandshøj i Nærheden af Vikilde (Breum Kilde). Og

langs Højrækken løber der et Vejspor, som ganske vist somme Steder er skrumpet ind til en Fodsti, men dog hele Tiden er tilstede og lader sig paavise. At dette er den gamle Hovedlandevej, kan der ikke være Tvivl om. Vejen bræmmes ikke blot af Høje fra Oldtiden, men ogsaa af Bøndergaarde fra den Tid, da vore Landsbyer fik fast Form: de ligger i Øster Grønning klods op ad dens Østside i en Række, der er saa ejendommelig sluttet, at den ikke kan undgaa at gøre Indtryk paa den vejfarende, se Kortet Side 36. Naar nu Generalstabens Kort giver det Udseende af, at Højene i ganske særlig Grad klynger sig til den gamle Hovedlandevej, og naar de den Dag i Dag trods Sløjfning af de fleste træder frem i Landskabet, saa formoder jeg, det ligger i, at denne Grav-Allé har indeholdt nogle af Østsallings fornemste og største Høje; de har enten faaet Lov at staa, eller ogsaa har de kun ufuldkomment ladet sig jævne, medens de mindre Høje rundt om dem har kunnet forsvinde temmelig sporløst. Det har været Stormandsgrave. Her hvilede Ombudsmænd og Herser og de Høvdinge, der virkede som Helligdommenes Goder (Præster); her mindedes man de Slægter, der svarede til senere Tidens Sognekonger og Herremænd. Gravrækken fra Sydsalling til Vihøj var med andre Ord et lille Stykke nordisk Via Appia.

Min Kortskitse viser, hvordan Bosættelsen siden Stenalderen er rykket ind i Landet. Stenaldersfolket har oprindeligt fortrinsvis haft sine Boplads ude ved Kysten, især ved Aaers og Bækkes Udløb. Der er et Par Køkkenmøddinger ved Krabbesholm, altsaa nær Skive Aas Udløb. Derefter følger en anden ved Nørrevejle (Astrup Vig) nær Udløbet af Bækken æ Kåst, som har to Tilløb med gamle Navne: Alsbjerg Strøm gennem Eskjær Sønderskov fra Kilden

ved Alsbjerg, dvs. „Helligdomsbjerg“, og æ Te Rinne ved Astrup (se nedenfor Side 53). Endvidere er der paa Eskjær Teglværksplads fundet Arnesteder og Stenaldersredskaber sammen med en Benrad, der nu gemmes i mit lille Raritetskabinet; denne Boplads ligger nær Mundingen af Møllestrømmen Saltbæk, der vel oprindeligt har heddet Soltæ ligesom et Vand-

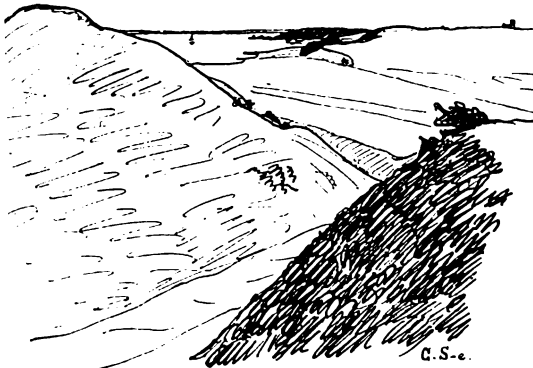

Fig. 5. Udsigt fra den gamle Høvej mod Krabbesholm Skov og Resen Kirke. Tilvenstre den sydligste Høj i Gravfeltet ved "Ridebanen"

løb paa Sjælland (nu Saltø Aa). Endelig findes der ogsaa Køkkenmøddinger ved Sundsøre og Junget. Ovenfor har vi tillige set, at den yngre Stenalders Møgelstengrave holder sig udelukkende til vestsallingske Kystegne. I Modsætning til denne Kystbosættelse forudsætter vore Gravhøje tydelig en Bosættelse, der søger mod det indre af Landet, medens Kysten fra Hvalpsund til forbi Nørrevejle lodes mennesketom; endnu i min Barndom var den det næsten.

Vi skal nu i Enkeltheder følge vor „Via Appia“ og dvæle ved de forskellige Mærkepunkter langs dens Linje.

Fra Skive gaar den vestenom Krabbesholm Skov temmelig lige nordpaa til et Punkt østenfor Hagens Mølle, idet den passerer tæt forbi Resen Kirke. Paa Generalstabens Kort, som er lagt til Grund for min Skitse Fig. 4, er der ikke ret mange af de indrammende Høje tilbage, men paa Lærer Strandgaards Kort, Fig. 1, ses en tydelig fortsat Linje fra Skive til Hagens Møllebæk. Der maa imid-

Fig 6 Gamle Hovedvej og "Ridebanen"
En Grønhøj ses tilhøjre for Højgruppen (paa Kortet Fig. 4 lige syd for fredlyst Høj Nr. 1)
I Baggrunden tilvenstre ses Hagens Mølle.

lertid have været en Sidelinje, som fulgte Glyngørevæjen forbi en anselig Højgruppe paa Marienlysts Grund og derpaa ved Vadestedet Dølby Vad drejede mod Nordøst, stadig kantet af Høje.

Medens den gamle Hovedvej nu kun brudstykkevis kan skimtes i et Vejspor nordenfor Resen Kirke, dukker den frem paany med overraskende Klarhed hinsides Hagens Møllebæk, et Stykke østenfor den nuværende Vejlinje. Den viser sig som en fem-sex dybe Hjulspor op igennem den stejle Bakkebrink, førende ind imellem en Samling anselige Høje, der oprindeligt talte en Tyft eller flere; en af dem kaldes Hagenshøj. Dette interessante Minde om Hedenolds Vejførdsel har jeg prøvet at drage frem af Glemsel gennem mine Tegninger Fig. 5 og 6.

Her, i det hulvejsfurede og højkronede Bakkelandskab træffer vi saa vor „Via Appia“s første store Mærkepunkt, nemlig den Oldtids-Ringvold, der i Folkemunde bærer Navnet *Ridebanen*, Fig. 7. Det er, som Lærer Krogh fastslaar, Sallings ejendommeligste Oldtidsminde. Det udgøres af en lav, kreds-rund Jordvold, indadtil med ret stejl Stigning, udadtil skraanende jævnt over i den omgivende Hede.

Fig. 7. Oldtids-Ringvolden Ridebanen ved Hagens Mølle

Det indkredsede Omraade er højest i Midten, lavest ved Voldfoden, hvorfra Fylden til Volden turde være tagen. Volden fandtes ved Nationalmusæets Undersøgelse Aar 1900 at udgøres af Muldjord, hvilende paa en Stenlægning. Blandt de fundne Redskaber var en Stenalders Stridsøxe og et Stentrug (Nationalmusæets Katalog A. 18857—58). Voldanlægget fredlystes 1911 under Nationalmusæets 2. Afdeling. Dets Yderskrænter er nu tilplantede med Gran, men det indre ligger i Lyng, isprængt med enkelte unge Ege. Gennem en Aabning mod Øst har man et kønt Kig mod Fjorden og Fjendsherred. Det maa vel formodes, at der her har ligget en Hovedbygd, hvis Indbyggere i Tidens Løb har fundet Hvile i de mange omgivende Høje.

Klyngen har oprindeligt talt 12 Høje. 5 er fredede, deriblandt den anselige, nu tilplantede Hagens Høj, paa mit Kort Nr. 5. En Høj tæt ved Siden af Ridebanen er endnu ikke fredet; det burde gøres, inden den forsvinder. Nord for Hagens Høj ligger en overpløjet, men endnu kendelig Langhøj, paa Kortet Nr. 6; den er 33 Meter lang, 19 bred, 1,5 høj.

Fra Bygden ved Hagens Mølle fører en paa Generalstabskortet ansat Markvej ret nordpaa til Øster Lyby. Herfra har Fortsættelsen som nutildags bøjlet østpaa ud til Lyby Strand, der saa følges til hinsides Vosbæks Munding.

Saa bøjer Vejen atter ret mod Nord; den er først omgivet af en Del Høje og bræmmes senere af den ovenfor omtalte Række Gaarde i Øster Grønning.

Først møder vi Gaarden *Thordal* med en nu sløjfet Høj ligeoverfor sig paa den anden Side Vejen, og med en nu fredet Høj *Kæmpehøjen* lidt mod Sydøst, Nr. 8. Navnet Thordal kan godt hidrøre fra en til Guden Thor viet Dal; men det kan jo ogsaa tydes som Thordardal, dvs. en Dal opkaldt efter en menneskelig Ejer Thord.

Saa følger som nævnt 7 Gaarde i tæt Perlerad langs Vejens Østside, og dernæst den anselige Gaard *Grønris*.

Nordligere viser der sig henimod Norgård paa Lærer Strandgaard's Kort en pragtfuld Gravallé med 6 Høje i tæt Perlerad paa hver Side Vejen; et saa udpræget Stykke „Via Appia“ findes næppe andendsteds i Salling. Højene er nu desværre sløjfede paa nær en af de nordligste, der er fredet, men den ene af Rækkerne ses endnu tydelig i Landskabet. Derimod har jeg kun kunnet finde Spor af een af Højene i den anden Række. Jeg har paa Fig. 8 prøvet at

fremstille. hvordan Højrækkerne maa have taget sig ud med Limfjordslandskabet som Baggrund.

Derefter kommer vi til et nyt Hovedpunkt, nemlig Herregaarden Norgård. At jeg er bleven opmærksom derpaa, skylder jeg Landsarkivar Svend Aakjær, omend mine Iagttagelser maaske ikke helt dækker sig med hans. Jeg skriver med Vilje Nor- og ikke Nør-, thi den folkelige Udtale er med *å*, ikke med *a*, som Formen Nørgård skulde kræve. Skrivemaaden Nør- er en Misforstaaelse. Navnet Nørgård er jo temmelig meningsløst, da Gaarden ligger udpræget sydlig baade i Grinderslev Sogn og i Nørre Herred. Og selve Navnet Nørre Herred er jo i Virkeligheden ligesaa meningsløst, da Herredet indtager en mere østlig end nordlig Plads, og da Harre Herred med Øen Fur strækker sig adskilligt nordligere. Tilmed findes Formen Nørre slet ikke i de ældste Kilder. Valdemars Jordebog (1231) har Nørgæ, og den næstældste Kilde (1390) har Norg; 1407 skrives Norghe, senere ofte Norre, Nore*). Tilsvarende har Mejers Kort 1641 Norweel for Nørre Vejle (Astrup Vig). Svend Aakjær formoder, at den gammeldanske Form har været *Noræhøghæ, som vi da har baade i Gaardens, Herredets og Vogens Navn. I *Noræhøghæ vilde der sikkert

*) Landsarkivar Svend Aakjær meddeler: „Man kan ikke komme udenom, at der staar Nørgæheret i Kong Valdemars Jordebog, men 1407 ^{30/11} staves det Norghehæreth (Molbech & Petersen, Diplomer 338), 1524 (Mandtal paa Kongeskat for Viborg Stift) flere Gange Norre Herred. I Viborg Landstings ældste Skøde- og Pantebog 1623 ff. flere Gange Norre Herridtt; 1390 ^{30/11} par. Jebergh sita Norg H. (Repertorium 3773). I en Del Tilfælde fra 15. Aarh. Nore H. (1403, 1447), Norre H. (Ældste Danske Arkiv-Registraturer II, 347, 354, 357, III, 187)“.

skjule sig en Helligdom for en gammel Guddom; ligesom Hargæ Herred har Navn efter Helligdomshøje, og Hærnborg Herred efter Gudinden Hærn, saaledes vilde vel *Noræhøghæ have været viet til Njörd. Og Vigen Norweel som Adgangsvej for Valfartsgæsterne vilde forholde sig til *Noræhøghæ ganske ligesom Harre Vig til Hargæ og *Hærnvik til Hærnborg*). Aakjær henviser til de fynske Runestene fra Helnæs og Flemløse med Navnet

Fig. 8 Højehæernes syd for Kongsted (genfundetstede)

Copied from the "Hærnborg" map by the author.

Hrolfr Noragodi, der maaske skal tydes „Hrolf, Præst for Nori“. Endvidere gør han opmærksom paa, at ved Nors Sø i Thy (*Nora-sæ) har man gjort det kendte Fund af Hundreder af smaa Guldbaade, der aabenbart var henlagte som Offergave til en Guddom; Axel Olrik har ment, at de var skænket Njörd i hans Egenskab af Søfartsgud, Herren over „Skibstunet“ (Noatun). Navnet Nore maatte tænkes at være et Tilnavn til Njörd, vel at tyde som

*) Helt sikkert er det vel ikke, at Formen *Noræhøghæ allerede i Valdemars Jordebog kunde tænkes sløjft til *Norgæ; jeg kender dér kun Tilfældet Hornøg i Himmerland for ældre *Hornhøg. ø'et i Jordebogens Nørgæ kunde vel iøvrigt tænkes at være en fejlagtig Overførelse fra Slutleddet -høghæ. Jordebogen er ikke fri for fejle Stavemaader.

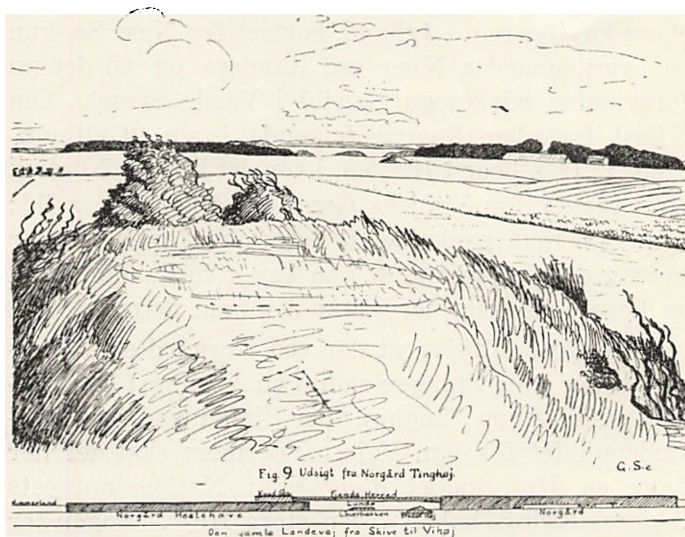
„Næreren“; det forholder sig til Njörd, som Tilnavnet Frode Fredegod til Gudenavnet Frey.

Hvis Aakjær har Ret i sin Gisning, skulde Norgård — *Noræhøgæ — engang have været Helligdom for Norre Herred, og Herredet skulde have været viet til Frugtbarheds- og Søfartsguden Njörd. Det vilde være tiltalende nok, om vi kunde hjemle ham et Dyrkelsescentrum i det nordlige Midtjylland; ellers knytttes han i Jylland, bortset fra Nors Sø, kun til Præstegaarden Njær ved Randers og til det nu forsvundne Kirkesogn Nærild i Varde Syssel. Om Njörd fortæller Snorre følgende i sin „Gylfaginning“: „Han boer i Himlen, hvor det hedder Noatun. Han raader for Vindens Gang og stiller Sø og Ild; ham skal man paakalde til Søfart og Jagt. Han er saa rig og kvægheldig, at han kan give Landerigdom og Løsøre til dem, der paakalder ham derom“.

Det maa tilføjes, at der ved Norgård er et Vejkryds, der i sig optager endnu en Vejlinje; det minder om Bostrup Tinghøj, der ligger ved Sammenstødspunktet for fem Veje. Ydermere skal der her ligge en Høj, kaldet *Tinghøj*, i Nationalmusæets Sogneskildring kaldet „Den store Høj“. Sagen er nu ikke saa lige til, thi ifølge Svend Aakjær siger Viborg Stiftsbog 1678—81, Pag. 554, om Norre Herrit: „Herritstinget holdes strax Sønden for Breum Bye om Thiißdagen“, og her synes at sigtes til den Høj ved Jebjergvejen, hvor Baal- og Branddommen over Hexene Tise Trolde exekveredes i 1686. Men baade Postholder Andreas Hald i Breum og hans Hustru Sine Hald hævder udtrykkelig og uafhængig af hinanden at kende Navnet Tinghøj brugt om en Høj paa den forhen til Norgård hørende Grund. Den ligger ret søndenfor Tornegård, er

fredlyst, ret anselig, med nogen Kratvæxt og Gyvelbuske og har vid Udsigt, se min Tegning, Fig. 9.

Sine Hald fortæller, at hun som Barn oftere samledes med sine Legefæller paa Højen for at synge Viser, og den gik dengang under Navnet Tinghøj. Det maa da tænkes, at Tingstedets Plads i Tidens Løb har skiftet, hvad der ifølge Aakjær ikke er noget

usædvanligt, da Bønderne oftere klagede over en uhensigtsmæssig Tingplads og fik den flyttet*). Norgård Tinghøj maatte antages at være den oprindelige Tingplads. Noget sydvest for den henad Slejtrup til ligger det gamle Rettersted *Ravnsbjerg*, hvor ifølge Sagnet en hovedløs So — Rettersteds-Vættén — gjorde Landevejen usikker. Rettersted og Tinghøj plejer ofte at følges ad; ogsaa dette turde

*) Jfr. C. Neergaard: „Tinghøje og Tingdysser“ („Aarb. f. nord. Oldkynd.“ 1902, 303, 313).

lækkert Hvedebrød paa Ragens forrige Plads. Det var Hovmandens Tak for næstekærlig Hjælp.

Fra Højklyngen ved Hovmandshøj er Vejlinjens Fortsættelse knap saa tydelig som før. Den markeres dog af en nu overpløjet Høj paa Kloster Mark med det ejendommelige Navn *Fistelhøj*. Endvidere ser vi, at *Ulhøj* (Ålhyw) ligger nøjagtig dér, hvor den nordgaaende Vej støder til Vejen vest-øst fra Hargæ til Hvalpsund, og den har vel allerede i Hedenold ligget ved et Vejsammenstød; Stavelsen Ål- kan muligvis være det gamle *alhs* „Helligdom“*). Men ialfald er Maalet klart: det er *Vihøj*, som overgaar de andre Høje i Størrelse, ja, maaske er den største Kuppelhøj i Salling. Til Størrelsen svarer Navnet, „den viede Høj“; der er næsten ingen andre sallingske Høje, der har et saa tydelig ældgammelt Navn. Pladsen forklarer Punktets Vigtighed: det ligger paa en vidt synlig Bakkeryg (52 m) nær ved Sammenstødet mellem Vejene Skive—Fursund og Hargæ—Hvalpsund og nær ved den store Sø, hvis egentlige Navn er glemt og fortrængt af en flov Opkaldelse efter den deri liggende Holm: Brokholm. (Eller er atter Holmen opkaldt efter Søen, og har denne oprindelig heddet Brok Sø ligesom en Sø i Sydsjælland?). Sagtens har Søen været viet, og den og Højen har hørt sammen som Helligdom.

*) Højen kaldes ogsaa for Hålhyw. Dertil knytter sig ifølge Andreas Hald det kendte Sagn om Manden, der røver et Stykke af Højfolkenes Skat og med Nød og næppe redder sig over rindende Vand, — her Bækken ved Skærris —, som Forfølgeren ikke kan overskride. Bjergmanden er saa nær paa Livet af den flygtende Rytter, at han allerede har faaet Tag i Hestens Hale, som bliver i hans Haand; deraf Højens Navn Hålhyw. Sagnet er lands- og udenlandskendt; saaledes har Robert Burns brugt det i sin Vise om Skotten Tam-o-Shanter, se „Hjemmet“ 6. Sept. 1932, S. 7.

Havde den sydfra kommende Vej ligesom nu fortsat nordpaa til Fursund, vilde det have forhøjet Pladsens Vigtighed, men her lader Gravhøj-rækken os i Stikken. Fra Brokholm Sø synes man snarest at have brugt Vandvejen ad Hinnerup Aa.

Efter velvillig Meddelelse fra Nationalmusæet og Lærer Krogh i Lyby hidsættes her en Liste over de vigtigste Høje paa Strækningen fra Lyby Strand til Grinderslev.

Øster Lyby.

1. Matr. Nr. 10 c. Høj (Markus Jepsens Ejendom) 1,5 × 13—15 m. Tinglæst $\frac{26}{5}$ 1899.
2. Matr. Nr. 9. (Esper Jensens Ejendom, delvis tilplantet. 2,5 × 19,2. Tingl. $\frac{26}{5}$ 1899.
3. Matr. Nr. 2 a. Høj (Jens Peter Thordals Ejendom). 1,7 × 17. Tingl. $\frac{26}{5}$ 1899.
4. Matr. Nr. 10 c. Høj (Markus Jepsens Ejendom). 3 × 27. Tingl. $\frac{26}{5}$ 1899.
5. Matr. Nr. 9. „Hagenshøj“ (Niels Ballings Ejendom, tilplantet). 3,5 × 18—20. Tingl. $\frac{26}{5}$ 1899.
6. Matr. Nr. 9. Overpløjet Langhøj, ikke fredlyst. Længde 33, Bredde 19, Højde 1,5.

Øster Grønning.

7. Matr. Nr. 9 d. Høj (Marinus Andersens Ejendom). 1,75 × 17,5. Tingl. 1899.
8. Matr. Nr. 5. „Kæmpehøjen“ ved Thordal. 2,75 × 16. Tingl. 1900.
9. Matr. Nr. 7. „Axelhøj“ (Niels Riis' Ejendom). 4,5 × 25. Tingl. 1900.

Grinderslev.

10. Matr. Nr. 1. Høj under Norgård. 4 × 21—22. Tingl. $\frac{5}{6}$ 1896.

11. Matr. Nr. 1. Høj under Norgård. 3,20 × 21. Tingl. $\frac{11}{6}$ 1920.
12. Matr. Nr. 1. „Tinghøj“ eller „Den store Høj“ under Norgård). 4,75 × 25.
13. Matr. Nr. 6 a. Høj (Jens Jensens, forh. Simon Espersens Ejendom). 2,80 × 17,50. Tingl. $\frac{25}{5}$ 1899.
14. Matr. Nr. 6 a. Høj 5 × 27,50. Tingl. $\frac{25}{5}$ 1899.
15. Matr. Nr. 6 a. Høj 5,15 × 30. Tingl. $\frac{25}{5}$ 1899.
16. Matr. Nr. 3 & 6 a. „Hovmandshøj“. 4,85 × 25. Tingl. $\frac{29}{11}$ 1878 og $\frac{16}{5}$ 1879.
17. Matr. Nr. 7 a. Høj (Laurids Christensens Ejendom). 4,1—6,25 × 32. Tingl. $\frac{25}{5}$ 1899.
18. Matr. Nr. 7 a. „Ålhyw“. 4,15—5,15 × 28—30. Foreløbigt fredlyst til nærmere Undersøgelse.

I Tidens Løb er den gamle Hovedlandevej bleven kasseret. Istedendfor Linjen Resen—Ridebanen—Lyby Strand—Thordal—Øster Grønning—Norgård—Vihøj faar vi nu Linjen Hagens Mølle—Grønning Hule—Vester Grønning—Breum—Vihøj. Flytningen kan være sket ret tidlig, thi den forudsættes af Storgaarden Grinderslev, som ligger ved den nye Vejlinje, ikke ved den gamle; Grundlæggelsen af denne saavel som andre Lev-Pladser er næppe stort yngre end 6te Aarhundrede e. Kr. Ogsaa Anlægget af Hagens Mølle har vel trukket Færdselen vesterpaa, og samme Forskydning viser Bygningen af Grønning Kirke. Det er ved den nye Vejlinje, ikke ved den gamle, at Ravnsbjergs hovedløse So driver sit Uvæsen. Men den nye Linje bræmmes ikke synderlig af Gravhøje, og ejheller kan den opvise en saadan lang Række Gaarde som den gamle i Øster Grønning; endnu i min Barndom løb den mellem Grønning og Breum et langt Stykke gennem Hede næsten uden et

eneste Hus. Medens den gamle Vejstrækning gennem Øster Grønning endnu holdes vedlige, er baade den sydligere og den nordligere Fortsættelse delvis hjemfalden til fuldstændig Udslettelse. Paa Generalstabens Maalebordsblade fra 1879—82 kan næsten hele Linjen endnu forfølges, omend som sagt hist og her indskrumpet til et knap kendeligt Vejspor. Generalstabens Jyllandskort i Maalestok 1 : 160000 fra 1923 afsætter ingen Vej nordenfor Norgård, hvor et Spor dog findes, men det kender endnu hele Vejstykket fra Norgård forbi Grønris til Øster Grønning. Det maatte jeg undgælde for, da jeg engang, stolende paa Kortet, vilde køre fra Norgård sydover. Da kom jeg sandelig galt op at køre, for der var ikke Spor af Vej søndenfor Mads Kirks Gaard, men kun Mergelgravshuller og deslige Livsfarligheder, saa vi var sikkert endt i et af dem, hvis ikke gamle Kommandør Bluhme med sikker Haand havde styret Karetten og faaet den balanceret ind paa mindre livsfarlig Grund. Dette være sagt som blid Paamindelse til Generalstaben, naar den næste Gang tænker paa at udgive sit Jyllandskort.

Sagn eller historiske Overleveringer om vor „Via Appia“ kender jeg ikke. Derimod er den bleven Skueplads for et pudsigt Efterspil til de gamle mytiske Forestillinger om Gravboens Virken. En af de levnedede Høje, Smedens Høj kaldet, har Ejeren en Tid lang haft prydet med en kasseret Degnestol fra Grinderslev Kirke, og han paastod, at „Nissen“ af og til kom og lagde Skillinger til ham i Offerblokken. At en Ofring fandt Sted, er faktisk ingen Løgn; det kom sig nemlig paa den Maade, at Historien om Nissens Virksomhed var sluppen ud blandt Folk, som saa har moret sig med at spille Velgørere, — medens Højens Ejer — i god Tro eller med et underfundigt

Smil — glad har indkasseret Gaverne. Nu synes Degnestolen forøvrigt at være forsvunden fra Højen.

Iøvrigt har Frøken Gyrithe Muller fra Astrup meddelt mig, at da hun engang gæstede en Ejendom ved Grønning Hule, gjorde Konen i Huset Undskyldning for, at de havde en Kæmpehøj i deres Have. Hvad der ligger bagved denne Undskyldning, havde været rart at vide. Det var vel nærmest Tanken om, at Gravhøje er hedenske, og at alt Hedenskab er noget, man burde sky som Pesten. Men naar selveste Kong Harald Blaatand, som roser sig af at have gjort Danerne kristne, kunde jorde sine Forældre, Gorm og Thyre Danebod, i Gravhøje efter hedensk Skik, og naar der paa Ravnkilde Kirkegaard i Himmerland ligger en Gravhøj med en Runesten for Bonden Hyrde, saa bør vel en Bondekone i Nutidens Salling ikke føle sin Samvittighed altfor tynget ved at lade sin Have rumme en Gravhøj, for hvis Tilstedeværelse hun jo dog ikke bærer Ansvaret. Snarere burde hun tænke paa den danske Soldatergrav i Bøffelkobbøl, den, hvorom Holger Drachmann lader de sønderjydske Piger sige de skønne Ord: „De vog dem, vi grov dem en Grav i vor Have, lagde dem ved Siden af den alfar' Vej“. Det er noget af denne Stemning, vi burde føle overfor vore gamle, ærværdige Gravminder langs de sallingske Veje, hellere end at sky dem som hedensk Djævelskab eller at ringeagte dem som kedsommelige Hindringer, der ligger i Vejen for den rationelle og kedsommelig udfladende Landbokultur. Og hermed forlader vi saa Østsallings „Via Appia“.

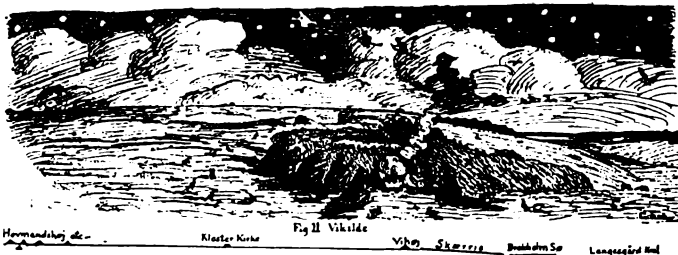
3. *Vikilde eller Breum Kilde.*

Kilder har altid stemt det religiøse Sind andagtsfuldt ved det mystiske Indtryk af Vandets

voldsomme Fremvælden, og Rejser til hellige Kilder har derfor været yndede af fromme Valfarere. Men Fromhed og Gammen følges ad: Kilderejserne blev til Lystture, for paa Kildens Samlingsplads indfandt der sig foretagsomme Krammarkedsmænd, Kagekoner, Karusselejere, Lirekassedrejere og Lurendrejere. Og saadan havner vi omsider i det Dyrehavsbakkegøgl, som vi hører om i Holbergs „Kilderejse“ og Øhlenschlägers „St. Hans-Aftensspil“ og i Heibergs Vaudeville „Recensenten og Dyret“ med den kendte Verselinje: „Naar vi til Kilden drager“.

Salling har forskellige Helligkilder. Efter saadanne har Sognet *Brøndum* sit Navn. Stort Ry havde *Lyby* Helligkilde, der endnu i Pastor Gluds Ungdom søgtes saa stærkt, at den nærmeste Omkreds kunde være dækket af et Menneskemylder; jfr. Esper Andersen: „Helligkilden“, i Aarbogen 1925, 82. Paa min egen Grund findes en Kilde ved *Alsbjerg* med Afløbet Alsbjerg Strøm gennem Eskjær Sønderskov; Navnet paa Kildens Udspringssted vil sikkert sige „Helligdomsbjerg“, idet det er sammensat med et Ord, der genfindes i gotisk *alhs* „Helligdom“. Ved Alsbjerg i Vester Børsting, Fjendsherred, ligger en meget søgt Helligkilde, som grænser op til Kirkejord, se Svend Aakjærs Artikel i Aarbogen 1923, 134. Ved Astrup udspringer en Bæk, kaldet *æ Te Rinne*, som faar Tilløb fra Kilden *Tehullet*; se Kortet Fig. 2, hvor Tehullet er mærket: (T.). Ligesom andre Kilder af samme eller lignende Navn havde Tehullets Vand Ry for at være godt til at koge The paa, og Landsarkivar Svend Aakjær er tilbøjelig til at give denne Tydning Ret, fordi Navnet just forekommer ved Herregaarde (Demstrup ved Mariager og Astrup) eller ved Købstæder som Viborg og Aarhus, og fordi det aldrig

findes nævnt før 18. Aarhundrede. Jeg tvivler dog paa, at han har Ret overfor Astrups Te Rinne. Det er ret uforklarligt, at Opkaldelse efter den moderne Drik Thevand skulde foreligge ved Bækken æ Te Rinne, som slet ikke udspringer fra Tehullet, men hvortil denne Kilde blot sender et Tilløb. Rimeligst forekommer det mig, at Navnet Tehul efter Forbillede fra Tehullet i Aarhus er blevet knyttet til en astrupsk Kilde i Tilslutning til det allerede eksisterende folkelige Navn æ Te Rinne; Familien Funder,

der i sin Tid ejede Astrup, havde jo sin Bopæl i Aarhus og kan have taget Exempel derfra. For Te-Navnets Ælde i Salling taler det ældgamle Bygdnavn Tésalr ved Kristiania Fjord, der sandelig ikke kan have noget med Thevand at gøre. Forresten er det paafaldende, at Tehullet optræder paa Aarhus *Bispetoft*, og Tekilden paa Viborg *Borgvold*; det kunde godt tyde paa Hellighed.

Vigtigere og interessantere end alle de nævnte Kilder er dog *Vikilde* eller *Breum Kilde*. Navnet *Vikilde*, „den viede Kilde“, taler for sig selv; det findes forøvrigt kun overleveret et eneste Sted, nemlig som *Wikiold* i Markbogen 1683 for Grinderslev Sogn.

I daglig Tale hedder Kilden nu *Breum Kilde*, og enhver vil derfor sige: den er simpelthen opkaldt

efter Landsbyen eller rettere efter den Gaard, der efter Reformationen blev gjort til Præstegaard, — thi i min Barndom var denne faktisk ene om Navnet Breum. Men det turde forholde sig lige omvendt: det er Kilden, der har givet Præstegaarden Navn: „Kildehjem“. Stavelsen Bre genfinder vi nemlig i et skaansk Kildenavn: *Brekille*, og den er sikkert intet andet end det norske Ord *Bræ*. Hvorledes? vil Læseren spørge; Bræ vil jo sige „Gletscher“, og af noget saadant har vi i Aartusinder ikke haft Spor i Danmark. Dog, Sagen er meget let tænkelig. En Bræ ender jo, som vi véd, med en Rand, hvor Smeltevandets vælder ud af en Ishule og danner Bræens Afløb. Denne Smeltevandets Fremvælden fra Bræranden gør ganske samme Indtryk som en Kilde. Og da nu Bræerne ved Istidens Ophør forsvandt fra Danmark, og Ordet Bræ i sin gamle Mening saaledes blev ledigt paa Torvet, var der intetsomhelst i Vejen for, at det kunde arves af Kilden, som delte Vældets Foreteelse med Bræranden.

Vikilde ligger ret smukt paa den vestre af de svagt hældende Skrænter i et Dalstrøg, gennem hvilket en Bæk strømmer ud i den store, vistnok hellige Sø mod Nord. Inden Søen groede til, har dens Vandspejl kunnet ses som en bred Flade ud mod Synskredsen. Begge Dalsiderne mod Nord og Syd har været skovklædte, som vi ser af Resterne *Skærris* og *Langesgaard Krat*. I Baggrunden til venstre har man, inden Vihøj blev tilplantet, tydelig kunnet se dens store Kuppel hæve sig.

Kilden har i sine Velmagtsdage ikke ligget som et mudret Hul, overgroet med Tag og Siv, men frembudt sig som et klart straalende Øje, hvis Overflade dels krusedes af de fremvældende Vandhvirvler, dels laa rolig og genspejlede Himlens Blaa.

Sagtens har dens Vandtilførsel været større end nu. Om Vandet har indeholdt noget lægende Mineralstof, véd vi ikke; ialfald fik det Ry for at være lægende, og det skal være godt at tvætte i.

Endnu i Mands Minde har en Kone i Kildens Nabolag plejet at hente „helle Wånd“ fra den. Men iøvrigt hedder det i Sagnet, at den har mistet sin Lægekraft, siden en Mand var saa hensynsløs og ugudelig at tvætte et skabet Øg i den. Det var mere, end en anstændig Helligkilde kunde lade sig byde. Siden da strejker den med sin Helsevirkning.

Imidlertid grundes Vikildes Ry ikke ene paa dens lægende Vand, men lige saa meget, om ikke mere, paa den Omstændighed, at Stedet blev en af de fornemste Samlingspladser for Hedenskabets sidste ivrige Tilhængere, *Hexene*. Derom meddeles der forskelligt i Evald Tang Kristensens „Danske Sagn“, Bind VII.

Kristen Mortensen i Vejsmark fortæller: „Min Gammelmoder var barnefødt i Roslev, hvor der var en Kone, som kunde hexe. St. Hans Aften skulde de jo samles ved Breum Kilde; der samledes Hexene jo. En St. Hans Morgen, da kom der syv brogede Hunde bag efter hverandre op gennem Byen, og saa sprang deres Nabomand ind og ladede hans Bøsse med en Sølvknap, og skød saa den bageste, te den slæbte Benene efter sig. Op ad Dagen saa spurgtes det, te Hexen hun havde faaet hendes Laar i Stykker“.

Mads Peter Christensen i Vester Grønning fortæller: „En Mand havde en Kone, der var en Hex. Han havde nok nogen Tvivl paa det, og fik Vished for det en Nat, da han vaagnede, og der laa en Limestage i Sengen ved ham. Saa kunde han jo forstaa, hun var ude med de andre Hexe, og han fik

da i Sinde at se efter, om hun var ved Breum Kilde. Han gik strax derned og stod og saa paa Hexene. Da fik han Konen at se, greb om hende og sagde: „Herre Gud, Else, er du her!““

Endvidere siger M. P. Chr.: „Hexene skulde samles St. Hans Aften ved Breum Kilde østenfor Grinderslev Klosterkirke ved den Vej, der gaar over til Langesgaard. Det var, inden de skulde afsted til Troms Kirke. Der skulde de danse, og der sad een og spille paa et gammelt Hestehoved. Naar de havde gode Katte, kunde de ogsaa ride paa dem derover. Derfor mærkede Folkene i Nabolaget altid deres Katte i deres Ører, for naar de var mærkede, saa kunde Hexene ikke tage dem“.

En *Elev paa Jebjerg Højskole* fortæller: „Ved Breum Kjælde var det, at de *Tise Trolde* samledes med den Slemme og drak af et Sølvbæger. Han var jenne sort og havde en rød Lue paa og store gloende Øjne. Disse Hexe gik runden om baade i Tise og Mogenstrup og Torum og mange Steder og forhexede baade Kreaturer og Mennesker og smaa Børn; dem var de især værst ved. De Hexe blev brændt sønden Breum Præstegaard“.

Om den sidstnævnte tragiske Tildragelse har vi et paalideligere Vidnesbyrd end Folkesagnet, nemlig Akterne fra den Proces for Viborg Landsting 1686, hvorved Tise Trolde og Kløvenborgkællingen blev dømt til Baalet. De meddeles af Juristen *C. D. Hedegaard* i hans „Juridisk-Practiske Anmærkninger“ 1764—66.

Anne Madsdatter af Sønder Tise tilstod, at i de brandenborgske Krigstider kom den onde Aand til hende i en Karls Lignelse sildig om Aftenen ved Puus Høj paa Sønder Tise Mark og fik hende forlokket. Siden, hver Gang han kom til hende, var

han i en Hares Lignelse og sagde han, at hun skulde kalde ham Puus. Her har Haren faaet et almindeligt Kælenavn for Katten, de to Dyr blandes jo ofte sammen, ialfald paa Restauranter hvor man stundom skal faa „Haresteg“, der faktisk er Kattesteg. I Virkeligheden ligger der noget helt andet bagved baade Hare og Puus, — det er ægte, gammelt Heden-skab. Haren hænger sikkert sammen med Harehøjene ude ved Kysten østenfor Tise Kirke og kommer da af Hargæ, „Helligdomshøje“, — samme Navn, som vi har i Herredstingstedet Harre. Og Puus Høj vil sige Puks Høj, af Puk, „en ond Aand“, jfr. Aanden Nis Puck i Shakespeares „Skærsommer-natsdrøm“. Puus Høj, som laa nordvest for Tise Kirke, er nu jævnet; se Kortet Fig. 2. Vi har altsaa her Minder om hedensk Ritus paa gamle Helligsteder; et tredje af samme Art var Smørdalhøj nord for Tise Kirke, sikkert opkaldt efter Skikken at smøre Offerstenen med Blod.

Anne Madsdatter tilstod endvidere om sig og sine Medhexe, „at de samledes-trende Gange om Aaret, som var Valborg-Aften, St. Hans-Aften og Mariæ Besøgelses Dags Aften, vare de forsamlede ved Breum Kilde, en halv Snes i den Rode, og skienket Fanden af et Sølvbæger“. „Hun blev tilspurgt, om Bægeret var hvidt eller gult. Hun svarede, at det var gult. Siden spurgte de hende, om det smagede vel? Hun svarede, at det smagede ikke ret vel, og det var ikke ret godt. De spurgte fremdeles: hvad det var for noget? Hun mente, at det var Vin, og Fanden stod hos dem og imellem i en rød Kjortel, i Skikkelse som en Dreng med to røde Øjne, og legede paa en Fiol for dennem ... Hun bekiendte fremdeles, at hendes Søster *Mette Mads-Datter* var med dem i samme Rode, naar de samledes med hinanden ved Breums Kilde, i en Kattes Lignelse“.

At vi har at gøre med uforfalsket Hedenskab, fremgaar af mere end ét Træk. Samlingsterminen Valborgsdag er nok efter Kalenderens Ordlyd en Dag i den kristne Tidsregning, oprindeligt en Festdag for Helgeninden St. Valborg; men denne Helgeninde er kun indført for at maskere, at Valborg er Kaldsnavnet paa en uhyggelig Hex og Ligmanerske, kendt allerede i Romertiden; derfor er det ogsaa, at de tyske Hexe holder deres Orgier i den af Goethe skildrede „klassiske Walpurgisnat“. Endvidere hører vi i Retten af Mette Madsdatter, at Fanden overrumplede hende i en Kattes Lignelse, „og sagde han til hende, at han skulde kaldes af hende *Hackenmay*, hver Gang hun vilde ham noget“. Dette Navn er fuldhedensk, thi det bruges af Tysskerne om den pyntede Straadukke, der fejres ved Indkørselen af det sidste Neg i Westfalen*). Vi kan ikke følge den stedlige Høstdæmons underlige Veje fra Westfalen op til Sallingland, men sikkert og vist er det, at dette Stykke tysk Hedenskab har forplantet sig hidop og fik sine Martyrer i de Tise Trolde.

Det endte som sagt tragisk, thi Søstrene Anne og Mette og deres Medhex *Anne Jepsdatter* fra Kløvenborg i Mogenstrup dømtes for deres Pagt med Fanden til levende at kastes paa Ilden. De blev brændt sønden for Breum Præstegaard paa en Høj, der laa ved Jebjergvejen. Derom vidner ifølge Evald Tang Kristensen endnu den Dag idag et grufuldt følelsesraat Mundheld i Himmerland, hvor man om et stærkt Lysskær over Salling skal bruge Udtrykket: „Nu lyser Kløvenborgkællingens Ende“.

Digterisk er Hexestævnet ved Vikilde skildret af *Aakjær* i hans Sallingbo-Empe „Esper Tækki“.

*) Se nærværende Aarbog 1927, 104.

Den indeholder blot et enkelt ikke-stedligt Træk, nemlig Varulvens Tilstedeværelse; thi Varulven kendes i Virkeligheden ikke i Sallings Mytologi. Jeg selv har i Fortællingen „Odin og Krist“ brugt samme Stof til at forlænge Perspektivet tilbage til Overgangstiden mellem Hedenskab og Kristendom.

Nu ligger Vikilde hen, fredelig og forladt, eller rettere vanrøgtet, thi Kilden er saa overgroet med Siv eller Tag, at man knap nok aner dens Tilværelse. Det vilde være en god Gerning at faa den fredet. Thi skønt der til den knytter sig Minder om uhyggelige hedenske Orgier og endnu uhyggeligere „kristen“ Trosrassen, saa indeholder dog Troen paa Kildevandets Lægekraft et mere tiltalende Moment, og selve det af Bunden fremvældende Vand er og bliver et Naturindtryk, der maa stemme det modtagelige Sind til Andagt. Lad os derfor faa *Vikilde fredet som et af Sallings mærkeligste Oldtidsminder!*

4. Odinshelligdommen Oddense.

Oddense, Folkesprogets Wojns, er et oprindeligt Odinsvi, Odins viede Sted. I Jylland er det det vestligste Sogn, der har været viet til Odin; det hører med til den Række Helligdomme, der grupperer sig udenom Indsejlings-Porten Harre Vig, som vi ovenfor saa.

Der findes adskillige andre Odinsvi i Danmark. En Optælling af alle Odinsvi tilsammen med andre fremtrædende Odinshelligdomme giver tydelig Forestilling om Odinsdyrkelsens Udbredelse; vi kan ligefrem afgrænse en hel Række „Odins-Stifter“ indenfor det hedenske Danmark. Mærkeligt nok er denne saare nærliggende Opgave aldrig søgt løst; vort Hedenskab er jo i det hele paa mange Punkter kummerlig slet undersøgt. Her skal jeg kortelig skitsere

Fordelingen, uden at jeg dog vil love at give andet end en rent foreløbig Oversigt.

Oddense hører til et Stift Salling-Himmerland plus det nordlige Ommersyssel. Den fornemste Helligdom her er Othænshyllæ, Herredstingsted for Onsild Herred syd for Mariager Fjord. Dernæst har vi Sognet Odenseld, nu Vognsild i Vesthimmerland, og den nordhimmerlandske Højde, Oddenshøj, 64 Meter høj, med Skrænt ud mod gammel Limfjordsbund. I samme Egn findes to Gange Personnavnet Odinkar i Runeindskrifter, nemlig i Skivum og Skern.

Et Stift Nr. 2 findes ved det sydvestre Kattegat og Lillebælt. Her ligger: Othenswi, nu Odense, Centrum i Fyns centrale Herred; Wodensee, nu Vojens i Sønderjylland, nær Sognene Odinsbecke og Odenschulde, nu Vonsbæk og Vonsild, og nær en Odinsmoze, nu Vonsmose; Vonsdam, Sø nær Herredstingstedet Husby i Angel; Oddens, nu Oens, syd for Horsens; endelig Sognet Odensberg, nu Wonsbjöre, midt paa Samsø, Centrum i hele Danmark. I Sønderjylland optræder Personnavnet Odinkar igen.

Stift Nr. 3: Horns og Voldborg Herreder paa Sjælland, med Othense, nu Onsved, og Onskilde, i Centrum af Isefjordsomraadet.

Stift Nr. 4: Nordvestlaaland, med Onse ved Onse Vig.

Stift Nr. 5: Sydskaane, med et Odinsherred og deri en hellig Odins sø i Sydvestskaane, og Sognet Othænslunda, nu Onslunda, i Sydøstskaane.

Stift Nr. 6: Nordhalland, med Sognet Othænsalæ, nu Onsala.

Ved Siden af eller ind mellem Odins-Stifterne finder vi stadig Thors-Stifter; dels indeholder de

Thorshelligdomme, dels Bygder paa -lev opkaldte efter Thorsdyrkere paa en Tid, da det ellers endnu ikke var almindeligt at opkalde Mennesker efter Guder.

Nord for Odinsstiftet Nr. 1 ligger et Thors-Stift i Vendsyssel, med to Sogne Thorslev og et Trudslev (af Thorvid); fra det ene Thorslev stammer et Masseofferfund. Imellem Odins-Stifterne Nr. 1 og 2 ligger atter et Thors-Stift, med Sognet Thorsager, Sognet Torsyø, nu Thorsø, Byen Thorsø, en hellig Thorssø ved Silkeborg med en mærkelig Helligdomsholm, endvidere to Sogne Thorslev i Omersyssel, Thorsdal i Fjendsherred med Helligkilde og Thordal i Salling; sydligst Tørrild Herred ved Jelling. Til Odins-Stiftet omkring det nordlige Lillebælt grænser et Thorsstift ved det sydlige Lillebælt: Øen Thorslundr el. Thosland, nu Birkeomraadet Taasinge; to Øer Thorø, og Masseofferfundpladsen Thorsbjerg i Angel. Paa Sjælland ligger Sognet Thorslunde øst for Odins-Stiftet, Byen Thorslunde vest for det. Størstedelen af Laaland tilhører Thor, jfr. Sognet Thorslunde, Torpen Thorslunde, og Sognet Thornæs. I Sydskaane, søndenfor Odins-Stiftet, findes et Thorsjö.

Saavidt Fordelingen af Odinshelligdommene og de Egne, hvor de savnes. Med Helligdommene følger sædvanlig Sagnet om Odinsjægeren. Enkelte af Folkeoverleveringerne i Evald Tang Kristensens „Danske Sagn“, V, knytter udtrykkelig Odinsjægeren til Oddense. Saaledes siger *Ole Mønsted* fra Hulbæk i Hardsyssel paa Grænsen af Syd-Fjendsherred: „Han har sit Navn fra en stor Herregaard inde i Salling, der hedder Wojens. Her (i Hardsyssel) har han ikke haft hans Vandring, og her

veed de ikke noget af det, men henne i de Egne, hvor han boede, dér hører de ham ikke sjælden“.

Anders Jørgensen i Søby meddeler: „En Skytte fra Wojens i Salling ønskede, at han maatte leve og jage her paa Jorden, saa maatte Vorherre beholde Himmerig. Han kaldes Wojens Jæger. A har hørt ham lige oven over vor Gaard om Natten. Han pudser paa, og hans Hunde viffer“.

Ole Mønstedts Udtryk om Oddense „en Herregaard“ indeholder maaske et taaget Minde om Templet i den hellige By. Iøvrigt siger Evald Tang Kristensen, at der i Sognet skal have været en Høj ved Navn Wonshyw, men den er nu forsvunden.

5. *Jebjerg Præstegaard.*

Fra tidlig Tid har *Jebjerg Præstegaard* altid gjort Indtryk paa mig, som den laa dér, gammel og ærværdig, med Gadekæret mellem sig og Kirken. Hvor smukt spejlede ikke Præstegaardshavens høje Træer sig i Dammens Vandflade, — den, som man nu desværre i vandalsk Forskønnelsesiver har faaet ødelagt! Paa lignende Maade vender ogsaa Præstegaardshaven ud mod Gadekæret i *Søllested* paa Fyn, hvor min Morbroder var Præst. Og andensteds, især i Jylland, har jeg ogsaa ofte lagt Mærke til, at Præstegaarden ligger ved en lille Sø eller stor Dam.

Denne Iagttagelse har uvilkaarlig ført mig til den Formodning, at Præstegaardene oftere kunde være af hedensk Oprindelse og derfor liggende ved hellige Vande. Et Pavebrev tillod jo at omdanne hedenske Afgudstempler til Kirker i England, og i Italien findes der mange saadanne kristnede Tempel, f. Eks. Pantheon i Rom. Tanken har jeg foreløbig fremsat i Artiklen „Helligdoms-Krydstogt i Johannes V.s Fodspor („Flensborg Avis“ 24. April),

og det havde været min Hensigt at udforme den nøjere.

Men der kan naturligvis rejses Indvendinger mod min Gisning. Pastor *Vesten* i Sulsted gør mig opmærksom paa, at naar en Præstegaard ligger isoleret ude ved en Sø, vil det manges Gang kunne forklares af økonomiske Hensyn. Vor første Kongehaandfæstning optager en sikkert ældgammel Regel om, at Præstegaarden skal være lige saa god som den bedste Gaard i Sognet, og en saadan Gaard kunde man næppe alle Steder finde klinet tæt op ad Kirken. At denne Synsmaade kan have sin Rimelighed, skal villig indrømmes. Forholdet maatte egentlig undersøges fra Sted til Sted.

Min Formodning støder altsaa paa Vanskeligheder, og da en Drøftelse ikke vilde være af synderlig Værdi uden en sammenlignende Undersøgelse af Pladsforholdene ved samtlige Præstegaarde i Jylland eller Danmark, har jeg ved nøjere Eftertanke fundet, at det vilde føre for vidt her i Aarbogen. Jeg skal derfor nøjes med at fremhæve en Række Exempler, der særlig slaaende tjener til at styrke den Tanke, at Præstegaarden kan være den gamle hedenske Godes Tjenestebolig, fortsat over i Nutiden.

Aal Præstegaard ved Varde ligger borte fra Kirkebyen ved en Sø, som kaldes *Præstesø*. Ordet *Aal* er uden Tvivl det samme som gotisk *alhs*, „Heldigdom“, og det tyder da paa, at Præstesøen er en hedensk Helligsø.

Præstegaarden i *Dejbjerg* ved Ringkøbing, ældre *Døthbyerg*, ligger ene for sig selv, langt borte fra Kirkebyen. I Præstegaardsmosen var det, man fandt de prægtige Gudevogne, der her engang er bleven ofrede. Sikker har da *Døthbyerg* været en

Helligdom for Dødnings, dvs. de afdødes Aander, og Offermosens Tilknytning til Præstegaarden viser, at denne er gammelt hedensk Sakralgods.

Ring Præstegaard og Kirke nordvest for Horsens ligger ved Ring Sø, adskilt fra den tilhørende Landsby. Navnet Ring genfindes ved Sydskaanes største og centrale Sø, der uden Tvivl har været hellig.

Vær Præstegaard og Kirke øst for Horsens ligger ved Vær Sø; der findes ingen tilhørende Landsby. Ligesom ved Ring stammer Sognavnet fra Søen; Vandnavnet Vær genfindes ved den sjællandske Aa Være, nu Værebro Aa.

Skibsted Præstegaard i Himmerland ligger ved det hellige Væld *Gudkilde* (omtalt 1547).

Præstegaarden i *Snejbjerg* ved Herning hedder Gødstrup og ligger udenfor Landsbyen ved Gødstrup Sø. Denne Sø er en af Skuepladserne for det kendte Sagn om Soen i Sengen. En ugudelig Mand beder Præsten give den hellige Nadvere til sin syge Mor, som ved nøjere Eftersyn viser sig at være en udklædt So. Forbitret maner Præsten Gudhaaneren og hans Gaard ned i Helvede, og paa Gaardens Plads fremkommer en Sø. Efter min Mening fremstiller Sagnet en saakaldt „Exorcisme“, en Djævleudrivelse. Ved Kristendommens Indførelse er den hedenske Præstebolig ved Helligsøens Bred bleven højtidelig rensat og nyviet; Afgudsbillederne, og maaske ogsaa den dræbte Hedningpræst, er bleven sænkede i Søen med Stene bundne til deres Halse, og en højtidelig Forbandelse har lænket alt dette overvundne Djævelskab til Helvedes Bund. Se herom min Afhandling „Sagnet om Soen og den sunkne Gaard“ („Danske Studier“ 1926).

Præstegaarden i *Havrum* syd for Randers ligger udenfor Landsbyen og bærer det mærkelige Navn *Njær*. Der er ingen Tvivl om, at dette stammer fra Navnet paa den hedenske Gud Njörd, i dansk Form Niærd. Her har vi da endelig grebet den danske Kristentros Grundlæggere i at foretage den Handling, der ovenfor formodedes: at indrette den hedenske Godes Bolig til kristen Præstegaard.

Alt dette er Iagttagelser, der fremkaldes ved Mindet om det nu ødelagte Gadekær mellem Jebjerg Præstegaard og Kirke. Er det end kun en Gisning, at Gadekæret i Hedenold var helligt, saa er det ialfald en Gisning, der er saare nærliggende, og det vilde være uforsvarligt at forbigaa den i en Samling af Sallings hedenske Minder. Og lad mig saa med det samme udtale Ønsket om, at vi maa blive forskaanede for at se flere af vore smukke Gadekær ødelagte og forvandlede til kedsommelige, flove Parkanlæg. Vore Gadekær er gode nok i sig selv, trænger ikke til at erstattes ved misforstaaede „Forbedringer“; disse Fortidslevninger har Krav paa at blive liggende og fredes af Efterslægten.

Gudmund Schütte.

Det spøger paa Østergaard.

Af Søren B. Nyholm.

I.

Som enhver anstændig Herregaard tæller ogsaa Østergaard en indemuret hvid Dame blandt sine Husspøgelser. I Folkemunde gaar Beretninger om adskillige, som skal have mødt hende ved Nattetide paa hendes Runde gennem den vestre Fløj; men om hvem hun er, kan man ikke enes.

Almindeligst synes den Opfattelse at være, der hævder, det var en Jomfru, hvis Kærlighedsforhold til Gaardens Skytte blev opdaget af den strenge Fader. Herefter blev Skytten dræbt og Jomfruen spærret inde i det Værelse bag Riddersalen, der kaldes det røde eller det blaa Kammer. Til Selskab fik hun kun en Hund; men med denne blev hun til Gengæld saa intim, at hun fødte to Hundehvalpe. I sin almægtige Harmelod lod Faderen da sin Datter indemure i Væggen mellem Vinduerne i oprejst Stilling.

Andre mener, det var en herskesyg Moder, der af sine opbragte Sønner blev indemuret og paa denne lempelige Maade skaffet af Vejen.

Hvad enten nu det var det ene eller det andet, saa findes der den Dag i Dag et Hulrum paa det angivne Sted, som ikke i Mands Minde har været aabnet. Gamle Mennesker fortalte dog endnu i

Slutningen af forrige Aarhundrede, at der engang var fundet et Skelet, som blev gravet ned paa Aasted Kirkegaard.

Endnu saa sent som i vort Aarhundrede var en Husjomfru Genstand for et ubehageligt Spøgeri, der meget vel kan sættes i Forbindelse med den hvide Dames Vandring gennem Fløjen. Samme Husjomfru sov i et dengang fra Spisestuen adskilt Værelse, der laa umiddelbart under Spøgelseskammeret. Hver eneste Nat, fortalte hun senere, gennem to Aar blev hendes Dyne revet af Sengen og slynget hen i et Hjørne af Værelset.

Kort Tid efter blev imidlertid Skillevæggen brudt ned og Husjomfruens Værelse lagt til Spisestuen, saa ingen har senere kunnet konstatere dette ejendommelige Fænomen.

II.

Under mine første Ophold paa Østergaard undrede jeg mig ofte over, hvem det vel kunde være, der ved Nattetide larmede gennem den indre Borggaard og derefter hele Huset rundt med en Støj, der endte i et lydeligt Bump, som en Sæk Brænde, der blev væltet gennem Huset.

Da jeg et Par Gange havde været oppe for at se efter og intet fandt, spurgte jeg mig for og fik saa Historien om den tyske Kaptajn.

Under Krigen i 1864 havde en Afdeling tysk Rytteri sat sig fast i Skive, og fra Omegnen krævede de Korn og Heste. Herren paa Østergaard nægtede imidlertid pure at efterkomme Kravet og flygtede til Mors, da en tysk Patrouille blev udsendt for at gribe ham.

Saaledes fandt Tyskerne Reden tom, men da det forekom dem usandsynligt, at deres Bytte skulde være dem undsluppet, gav de sig til at gennemsøge Bygningen fra Kælder til Kvist. Et ret møjsommeligt Arbejde, hvis eneste Resultat var, at Anføreren, der formodes at have været Hauptmann, styrtede gennem Lugen til et Vindeværk, der gik fra det øverste Loft midt ned gennem Sydfløjen, og slog sig ihjel.

Da det saaledes ikke lykkedes ham i Livet at finde Gaardens Herre, travet han endnu den Dag i Dag med den sædvanlige tyske Grundighed gennem Huset i Haab om at oprette det forsømte.

III.

Mellem Bønderne paa Egnen ved nogle at fortælle om den Begivenhed, der fandt Sted i det Herrens Aar 1816.

I Anledning af Østergaards 300 Aars Bestaaen lod Kaptajn Thomsen, der da sad paa Gaarden, afholde et vældigt Gilde. Bølgerne gik højt, og hen imod Midnat blev en Skaal udbragt for Borgens Bygherre, Lucas Krabbe. Næppe var Hurraraabene døet hen, før den mest infernalske Larm fulgte som et rædselsfuldt Ekko. Dyrene i Avlsgaarden brølede, Grisene hvinede, og Hundene peb. Tunge Trin og Raslen af Jern hørtes op ad Trappen og i næste Nu stod Lucas Krabbe i Døren til Riddersalen, hvor Gildet holdtes, iført Panser og Plade, skinbarlig som han ses paa Stenen i Aasted Kirke. Kvinderne skreg og ilede ud, medens Mændene stod lamslaaede med Glassene hævet. Da ingen talte til den stoute Ridder, vendte han roligt om og gik langsomt bort.

Nu hviler han og Kaptajnen omtrent Side ved Side i og ved Aasted Kirke, men Beretningen om deres Optræden paa Østergaard lever og hvisker sin Uhygge. Uvilkaarlig drages den frem hver Gang, det er „den næste Tirsdag før Midfaste“, Dagen for Østergaards Grundlæggelse.

Søren B. Nyholm.

Tøndering By.

Af Chr. N. Krogh.

Midt i Nordsalling, omgivet af Durup, Aasted, Thorum, Rybjerg og Roslev Sogne, ligger Tøndering Sogn. Foruden Hovedgaarden Hegnet — se Skivebogen 1928 og 1930 — og en Del af Vilholm Huse udgør Sognet kun een Matrikel-Enhed, nemlig Tøndering By.

Det meste af Sognet er frugtbar Jord, men baade i Øst, Syd og Vest har der tidligere været Hede. Fra det højtliggende Agerland skraaner Sognet mod Øst ned mod Mosen, hvorigennem Sallings største Vandløb, Hinnerup Aa, løber; denne og Hegnets Mølleaa danner Sogneskellet mod Øst og Syd. — Hegnets Mølle danner en Enklave, da den ligger Øst for Mølleaaen. Den østlige Skraaning fra Agerjorden ned mod Mosen kaldes af de gamle „æ Pos“. Det var Hedens mange Porsbuske, der havde givet den dette Navn. Gamle Folk har fortalt

mig, hvorledes de i deres Ungdom stredes med deres Fædre om at faa Lov til at opdyrke Porsheden. Mod Syd har der ogsaa været Hede, det var „æ Sønderhie“. Vejen, der i mange Vridninger bugter sig fra Tøndering Vest paa mod Durup, er en gammel Hedevej; paa begge Sider af den har der været Hede.

Hegnets Mølle.

Paa Naturskønheder er Tøndering Sogn fattig; men den har ejet en Natur af stor Skønhedsværdi; den er nu til Dels forsvundet. Engdraget mellem de to Vandmøller, Bjerre Mølle og Hegnets Mølle var, før Kulturen lagde sin klamme Haand over den, rigt udstyret fra Naturens Haand. Paa begge Sider af Dalen de herligt afrundede Lyngbakker, Lilleaaen, der snoede sig mellem Engens Kærminder, Engblommer, Kabbelejer og den gamle Engs elskelige Rose, Eng-Nellikerod — og saa ved begge Ender af Dalen de to Vandmøller. Mølledammen ved Hegnets Mølle bredte sig helt over til „Hvirvelbæk“ til den

ene Side og til „Volden“, hvor det gamle Hegnet har ligget, paa den anden Side. Hvad er der nu tilbage af denne Naturskønhed? Møllehjulene er forlængst gaaet i Staa, Aaen, der bugtede sig gennem Blomster-sengen, er nu en Kanal skaaret dybt og lige gennem den dyrkede Kultureng, og Bakkernes herlige Run-

Bjerre Mølle

dinge er dækket af Bjergfyr og Gran. Men det vide Udsyn oppe fra Tøndering Kirke kan Kulturen dog ikke slaa ihjel: Mod Nord hæver Furlands vældige Molerbanker sig med „Lille Jenses Høj“ som Topfigur, til venstre for Fur ser vi Morsøs Østkyst lige fra Nykøbing til Fegge Klit, og i det fjerne øjner vi i klart Vejr over Fjorden Hannæs' Kirketaarne som hvide Prikker. Til højre for Fur breder Livøbredningen sig med Næsby Dales gule Lerskrænter i Baggrunden. Mod Øst rækker Øjet ogsaa over Fjorden ind i Himmerland, og mod Syd ligger Sallings frugtbare, bølgeformede Landskab udbredt for

os lige til Skive, hvis Kirketaarne vi øjner i det fjerne.

Ogsaa vore gamle Oldtidsminder har der været handlet ilde med i Tøndering; men den Vandalisme ligger henved 50 Aar tilbage i Tiden. Af de 19 Gravhøje, der kan paavises at have været i Tøndering, er ikke een eneste bevaret. Paa Hegnets Mark har der været 4 Høje, 1 Nord for Gaarden og tre Syd for Tøndering-Vejen; de tre Høje var „Sorthøj“, „Grønhøj“ og „Trenshøj“. Paa Matr. Nr. 8 2 Høje, kaldet „Tohøj“, deres Spor kan nu næsten ikke paavises. Paa Matr. Nr. 10 en anselig Høj, „Enhøj“; ved Udgravningen for ca. 50 Aar siden blev der fundet et stensat Gravkammer midt i Højen og en Urne længere oppe; den har ogsaa været overpløjet i over 40 Aar. Paa Matr. Nr. 26 en Høj „Skjelshøj“, hvor Ejeren i 1907 fandt et Lag forkullet Byg og en Stensætning. I Maj 1908 undersøgte Højen af Nationalmuseet; der fandtes en Stensætning, to Stendynger og et Lag af Kul og brændte Ben. Ingen Oldsager fandtes. Paa Matr. Nr. 33 fandtes 1887 i en Højrest et Sværd, en Ragekniv og en Bøjlenaal, alt af Bronze, tillige Lerkar og Fragmenter af Flintblad. Det hele laa i en mandslang Stenkiste i Østsiden af Højen. Kisten 1,90 m lang, 0,60 m bred og 0,30—0,60 m dyb. Fundet er fra 2. Halvdel af den ældre Bronzealder. Paa Matr. Nr. 2 f blev der i 1897 fundet og indsendt til Nationalmuseet et Lerkar fra den ældre Bronzealder fyldt med brændte Ben, det stod paa en flad Sten i en omhyggelig sat Stensætning og var dækket med en Sten. Flere Lerkar skal tidligere være fundet under lignende Forhold paa samme Mark. Lerkarret er fra den ældre Bronzealder. 1896 blev der paa Matr. Nr. 6 opløjet en Sten med skaalformet Fordybning. Stenen blev

indsendt til Nationalmuseet. Det smukkeste Stykke Oldsagsfund fra Tøndering blev i Aaret 1828 paa Matr. Nr. 7 fundet af Ungkarl Jens Christensen, senere Ejer af Gaarden. Det er en meget smuk og velbevaret Halsring med opskydende Takker. Fundet er fra den førromerske Jernalder. Dette Stykke fra Tøndering Mose er afbildet i Worsaae: Nordiske Oldsager i det kgl. Museum i København 1859, Fig. 209, og det er tidligere offentliggjort i „Nordisk Tidsskrift for Oldkyndighed“ Bd. III (fra 1836). Med de opskydende Takker ligner Smykket en Krone; man troede, at det var et Hovedsmykke, da det har Lighed med de Kroner, man ser paa de ældste frankiske merovingiske Monumenter. Senere har man faaet Vished for, at det ikke er et Hoved-, men et Halssmykke; det er ogsaa lavet saadan, at det kan lukkes op og samles om Halsen. Medens den i de ældre Beskrivelser kaldes en Kronring, kaldes nu den Slags Smykker for Halsringe. Den er lavet af en meget fin Metalblanding, saa naar den blev pole-ret, lignede den Guld*).

Gemt og glemmt i Fortidens Mørke er de gamle Stednavne; de ligger gemt i Arkiverne; men paa Stedet, hvortil Navnene knytter sig, er de af den nuværende Slægt gaaet i Glemme. I Matrikelarkivet ligger de gamle Markbøger, og blandt dem er der en fra 1683, der kaldes Markbogen for Hovedgaarden Hegnet og Tøndering By. Den begynder med at fortælle, at Anno 1683 den 11. Juni er Jordrebningen begyndt udi Tøndering By og Hegnet. Det vrimler i den af Marknavne. En Del af dem kan paavises paa Stedet; men det er desværre saadan, at efterhaanden

*) Ovenstaaende om Oldtidsminderne er efter velvillig Meddelelse fra Nationalmuseet.

som de gamle dør, saa dør med dem den sidste Rest af Kendskabet til den Verden, der levedes paa Stedet i Fællesskabets og Hoveriets Tidsalder, og hvortil disse gamle Navne knytter sig. I den gamle Markbog er der optegnet over 50 Marknavne, der knytter sig til Tøndering By og Hovedgaarden Hegnet. Der findes desværre intet Kort over Tøndering By fra Udskiftningstiden, hvorpaa disse Navne er paa-skrevne, saa de fleste er forlængst uddøde med de gamle Slægter, hvis Liv og Virksomhed var knyttet til disse Navne. Mange Steder lever de dog endnu blandt Befolkningen, og der gøres et stort og fortjenstfuldt Arbejde med at faa Samling paa alle de gamle Navne, der nu, eftersom Tiden gaar, kun vil kunne findes i Stednavnsudvalgets Optegnelser. Under Afsnittet om Byens Marker skal de gamle Navne senere blive nævnt.

Naar man undtager Kirken, er der heller ikke noget tilbage, der minder om, at Tøndering hører til Landets ældste Landsbyer, hvad den ifølge Navneendelsen -ing skal være.

Den gamle Lade paa Hegnet, der var opført af Albret Skeel 1607, brændte i Aaret 1904. Borggaarden paa Hegnet er ikke ældre end fra Midten af forrige Aarhundrede, derimod er Stuehuset til Hegnets Mølle nu den ældste Bolig i Byen; det er bygget 1796 af den velhavende Møller Jens Jørgensen, der tidligere havde været Brændevinsbrænder i København. Byens Gaarde er næsten alle nyopbyggede.

Den gamle By.

Byen — saaledes som den ser ud nu — fortæller os intet om, hvorledes den gamle By har set ud eller om, hvorledes de udflyttede Gaarde har ligget i For-

hold til hverandre. Det gamle Kort fra Udskiftningstiden, der er den bedste Kilde til Studiet over den gamle Landsby og dens Marker, er, som før nævnt borte. Der skulde jo findes et saadant Kort i hver By, sædvanligvis opbevaret i den største Gaard i Byen, og der har ogsaa været et saadant paa Hegnet; men det skal efter Sigende være blevet brugt for mange Aar siden til at indpakke Gaasebryst, der skulde hænges i Røg. Under den store Landboreform i Slutningen af det 18. Aarhundrede forlangte Rentekammeret, at der til dette skulde indsendes et Eksemplar af de optagne Bykort. Disse gemmes nu i Matrikelarkivet. Skønt der endnu er flere Tusinde af disse gamle Kort, findes der dog intet over Tøndering By. Jeg maatte saa paa anden Maade se at finde ud af, hvorledes Byen havde set ud. Og det lykkedes mig ad forskellige Veje at finde Midler til at kunne rekonstruere det gamle Kort, saa jeg med fuld Sikkerhed kan sige, at hosstaaende Skitse giver et troværdigt Blik over, hvorledes den gamle By saa ud før Udskiftningen af Fællesskabet. Vejene dertil var følgende: I) Jordebøgerne. II) Hoverireglementerne 1770 og 1791. III) Folketællingslisterne 1787 og 1801. I Løbet af det 18. Aarh. har Hegnet med tilh. Bøndergaarde skiftet Ejer adskillige Gange, og da Tøndering By — med Undtagelse af Bjerre Mølle — hørte med til Bøndergodset, blev Gaardene solgt sammen med Hovedgaarden. De daværende Fæsteres Navne tillige med Gaardenes Hartkorn blev opført paa Skødet og indført i Skøde- og Pantebøgerne. I disse Jordebøger er Gaardene med deres forskellige Hartkorn altid nævnt i en bestemt Rækkefølge, der ligeledes følges i Hoverireglementerne og Folketællingslisterne. Dertil kan føjes, hvad selve Jorden kan fortælle om den gamle

nu forlængst forsvundne Bebyggelse. Byens ældste nulevende Mand, forhenværende Gaardejer Jakob Mortensen, har fortalt mig, at han ca. 100 m Syd for sin Gaard har pløjet mod gamle Logulve samt Rester af gamle Lervægge; og da han tillige kunde fortælle mig, at den Dam, der var Øst for den gamle Gaardtomt, af de gamle blev kaldt „Mouritses Dam“, saa var jeg ikke længere i Tvivl om, hvilken Gaard, der havde ligget der, idet den fra 1753 til 1785 var beboet af en Fæstebonde, der hed Mourits Larsen, og det stemmer med Rækkefølgen i ovenn. Kilder. Gaarden blev udflyttet 1790 og fik Navnet „Seliusborg“, nuværende Matr. 14. Ogsaa for de andre udflyttede Gaardes Vedkommende er Pladsen for deres tidligere Beliggenhed endnu synlig i Mulden. Da jeg i 1889 begyndte at pløje paa Skolelodden og vilde pløje nok saa dybt som min Formand havde gjort, stødte Ploven paa Brolægning. Jeg undersøgte Stedet nøjere og fandt, at det utvivlsomt var en gammel Gaardtomt. Hvilken Gaard, det var, eller hvem der havde boet i den, kunde Undersøgelsen paa Stedet naturligvis ikke fortælle mig noget om; men de gamle Arkivalier har nu fortalt mig, at det var Resterne af den Gaard, der 1737 beboedes af Søren Justesen og havde Hartkorn 4—7—3—0. I den næstfølgende Jordebog er Gaarden forsvundet; men en af Nabogaardene, Vestergaard, havde faaet et Tillæg til sit Hartkorn paa 2—1—3—0. Resten: 2—6—0—0 blev tillagt nogle Huse, hvoraf Søren Justesen selv fik et paa 4 Skp. Hartk. — Saaledes samstemmer de gamle Kilder fra Arkiverne med, hvad Jorden paa selve Stedet kan fortælle om den gamle Bebyggelse.

Den ovennævnte Gaard, der omkring 1737 blev nedlagt, laa altsaa paa Skolelodden mellem Kirken

og Bundgaard. Foruden denne nævnes i Matrikelen 1688 endnu 2 Gaarde, der er forsvundne, Mads Mouritsens øde Gaard, der antagelig har ligget lidt Sydøst for Kirken — dog kan dette ikke — som for de andre nedlagte eller udflyttede Gaarde — bestemt paavises. Denne Gaard vil der blive gjort Rede for ved Beskrivelsen af de enkelte Gaarde. Den anden Gaard, der allerede i Midten af 1600-Aarene var blevet øde, laa mellem 9 og 10 i den gamle Rækkefølge, hvor nu Niels Norups Hus ligger. I Jordebogen 1660 staar der anført: „Den ligger lige synden om Chr. Poulsens Gaard“. Dette viser os, hvor Gaarden har ligget. — I Markbogen for Hegnets Hovedgaard 1683 anføres efter Beskrivelsen af Hegnets Marker følgende: „Her foruden findes til forn. Hovedgaards Mark et Stykke Jord, berettes at være af Jesper Christensens og Chr. Andersens øde Gaard udi Tøndering By, som ungefær for 27 a 28 Aar siden forn. Hovedgaard skal være underlagt, og ej under Gaardens Takst beregnet, men bliver apparte deraf contribuere. Og udi Tøndering Bys Marker findes ligeledes noget Jord, som skal være af forn. Jesper Christensens og Chr. Andersens øde Gaard og tillige for ungefær 28 Aar siden forn. Hovedgaard skal være underlagt, ej under Gaardens Takst, men apparte ligesom forrige Stykke Jord contribuere“. Endnu den Dag i Dag hører disse Jorder til Hegnet og har som upriviligeret Hartkorn Matr. Nr. 2 af Hegnets Hovedgaard. Nyt Hartk. 2—5—1— $\frac{1}{4}$. Det er det vestligste af Hegnets Jorder, det saakaldte Brødlands Fald.

Naar saa dertil kommer, at Søndergaard i Begyndelsen af 1700-Aarene blev sammenlagt af 2 Halvgaarde, saa har man det Antal Gaarde, som Matrikelen 1688 udviser, at Byen bestod af, nemlig

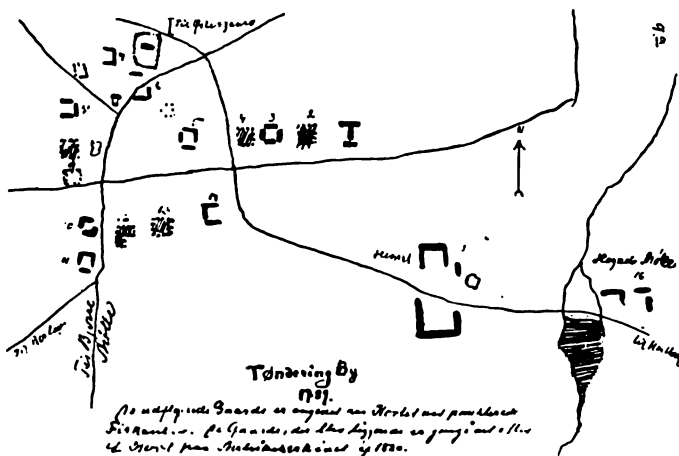
21. Ved Udskiftningen 1790 var Antallet kun 17, og de 4 nedlagte Gaarde er altsaa ovennævnte: Søren Justesens, Mads Mouritsens, Jesper Christensens og den ene af Søndergaardene.

Rækkefølgen i de 17 Gaarde er følgende:

Gl. Nr.	Nyt Matr. Nr.	Gaardens Navn	Nuværende Ejer	Anm.
1	8	Haarbogaarden	Arne Mortensen	
2	10	Gerbjerggaard	Chr. Svansø	
3	7	Hvolkjærgaard	Ingemann Torp	
4	15	Conradsborg	Elias Østergaard	Udfil. 1790
5	6	Bundgaard	Valdemar Torp	
6	5	Intet Navn	Marinus Jakobsen	{ Gaarden delt og udflyttet 1842
7	4	Vestergaard	Gudike Sørensen	Udfil. 1844
8	3	Intet Navn	Sidste Ejer: Jak. Mortensen	{ Delt i 2 Gaarde 1843. 1918 lagt ind under Matr. 2
9	14	Seliusborg	Jens Sørensen	Udfil. 1790
10	2	Intet Navn	Kristoffer Axelsen	
11	1	Søndergaard	Thorvald Axelsen	
12	18	Møllersberg	Anders Ruseng	Udfil. 1790
13	13	Annelyst	Peder Andersen	Udfil. 1790
14	12	Annelund	Ingvard Madsen	Udfil. 1790
15	9	Hedegaard	Jens Jensen Hedegaard	
16	11	Bjerre Mølle	Gert Nielsen	{ 1859 er Tøndering Møllegaard fraskilt
17	3 af Hegnet	Hegnets Mølle	Esper Jensens Arvinger	

De udflyttede Gaarde blev som Hegnets Fæste-protokol fortæller „af nyt opbygget“; men stort og flot har det ikke været. Ifølge Optegnelser fra jyske Landvæsens Kontors Journaler 1790—94 i Rigsarkivet søger Løjtnant Müller, Hegnet, 8. Oktober 1790 om Bygningshjælp til 4 fra Tøndering By udflyttede Gaarde og et Boelsted. Den 18. December

beordres Amtsf. Masfeldt til at betale Suplikanten 40 Rdl. Den 27. Oktober 1792 søger Chr. Jakobsen, Hegnet, Forskud paa 400 Rdl. til de Steder, som han agter at udflytte fra Tøndering, Yttrup og Hestbæk Byer. Den 12. Januar 1793 tilskriver Ministeriet Kammerherre Sehested, „at det forlangte Forskud ikke kan tilstaaes, men naar i sin Tid Synsforret-

ninger over de udflyttede Bygninger indsendes, kan han vente passende Bygningshjælp i Forhold til sammes Beskaffenhed“. 2 Aar efter modtog han i Bygningshjælp til de udflyttede Gaarde i de 3 Byer ialt 240 Rdl.

Ifølge P. Lauritsens Studier over den gamle danske Landsby (Aarbog for dansk Kulturhistorie 1899) kan der opstilles tre Grundformer for Bybebyggelsen i gamle Dage: 1) Rundbyen, II) Langbyen og III) Terrainbyen. Naar man ser paa Tøndering By, saaledes som den nu ser ud, hvor Gaardene ligger spredt ud over Byens Marker, saa kan man ikke danne sig noget Begreb om, hvilken af de tre

Grundformer den gamle By har haft; men ser man paa hosstaaende Kort, viser det sig, at vi har for os en typisk Rundby, hvor de 10 af Gaardene med deres Tofter danner en sluttet Ring omkring Bypladsen. Kirken indgaar som et Led i Ringen. Botofterne var stærkt indhegnede med Sten eller Jorddiger. Med Udskiftningen var ogsaa Digernes Saga ude; de hørte Fællesskabet til og forsvandt med dette; men ude i Bymarken rejste der sig Jorddiger om den Mark, der var tildelt hver enkelt Gaard. I Fællesskabets Tid var Tofternes Diger uundværlige. De hegnede om en fredhellig Plet, som ikke hørte Fællesskabet til, Hjemmet, hvor Bonden kunde leve sit Liv for sig selv sammen med sin Familie, hvor han kunde hygge sig, som han selv lystede uden at være bundet af Fællesskabets snærende Baand. Uden for sin Botoft var han tøjret i Fællesskabets stramme Tøjr, som var et eneste stort Kobbelt, hvori hele Bylauget var koblet; uden for Tøjrslaget kunde ingen komme. Men naar Bonden satte sin Fod paa Brofjælen, der førte ind til hans egen Botoft, saa følte han sig løst af Koblet, Friheden øvede sin Virkning, den trælbundne Hovbonde blev en Tomme højere, og der blev lettere Gang i Træskoene. Vel var der lavt i Bondens Stue, han maatte dukke sig under de lave Loftsbjælker for ikke at støde Hovedet imod; men det var han saa vant til, der var større Stød for en Fæstebonde i disse Dage end de Stød, hans hjemlige Loftsbjælker kunde give. Under de lave Bjælker var Friheden, det eneste Sted i Verden, hvor han kunde finde den.

Med Hensyn til Bygningernes Beliggenhed i Forhold til hverandre i den gamle Gaard var det mest almindeligt, at Stuehuset laa mod Nord. I Tøndering er der dog flere Gaarde, hvor det mod-

satte er Tilfældet, saa Stuehuset ligger mod Syd og Laden mod Nord; men saa er det Terrænforholdene, der her gør sig gældende. De fleste af de gamle Huse fra Udskiftningstiden eller fra første Halvdel af forrige Aarhundrede er nu forsvundne, og det Par Stykker, der endnu er tilbage i Tøndering er moderniseret eller omforandret; men endnu i 80-erne var der en Del, der ikke var forandret noget ved hverken i det ydre eller det indre. Huset hvilede paa store kløvede Kampesten — Syldsten — hvorpaa Stolperne til Huset rejstes. Naar de var godt afstivede, rejstes Tagbygningen, Sideremmen med Bjælkelaget og Spærrene. Saa blev Huset tækket, og efterat Døre og Vinduer var anbragte paa deres Plads mellem Stolperne, blev Ydervæggene klinet op af Ler. Det var ikke lige meget, hvilken Slags Ler, der brugtes; Tøndering-Leret var ikke godt nok, der skulde hentes Ler i Nabobyen Aasted, hvis Ler var kendt som udmærket Materiale til Lervægge. Det var særlig Kvindernes Arbejde at kline en Væg. Hvert Foraar skulde Ydervæggene eftergaas med Klining og efterglattes med Lerlævvi, der, naar det var blevet tørt, blev hvidtet. Skillerummene var muret med „Vindtersten“ (vindtørrede Sten), man lavede selv de Sten, man havde Brug for. Ved Lergraven blev jævnet en cirkelrund Plads, hvor Leret blev æltet, ved at man trak et Kobbelt Ungkreaturer rundt i det; derefter formedes Stenene i Træforme og blev stillet til Tørring. Stenene skulde helst være lavet i god Tid, for de skulde være rigtig tørre, naar de skulde bruges. Kalk brugtes kun til at hvidte med, man murede med Lermørtel. Husets Indretning var næsten ens i alle de gamle Stuehuse. Fra Forstuen, der var pikket med smaa Piksten, kom man til venstre ind i Storstuen — æ Boskabstaaw —, og til højre ind i Dagligstuen.

Begge disse Stuer havde hele Husets Bredde. Under Vinduerne mod Syd ud mod Gaarden var den faste Bænk, der ogsaa strakte sig hen for begge Ender af Langbordet, uden for dette stod en løs Bænk — æ Skammel —. Under Bordet var pikket som i Forstuen, ellers var der Lergulv i alle Stuer. I Dagligstuens modsatte Side var der 2 Alkover. Midt for den østre Væg stod Bilæggerovnen, og til begge Sider af den var der Døre, til højre ind til Sovekammeret og til venstre ud til Køkkenet — Frammerset. Fra Dagligstuen førte endvidere Dør ind til Mellemstuen — æ Mælstaaw —. Imellem denne og Forstuen var et lille Rum, hvori Gulvsandet opbevaredes — æ Saaenkammer —, eller det kunde ogsaa benyttes til Karlekammer; det var ikke større, end der lige kunde staa en Seng. I østre Ende af Huset var Bryggerset — æ Uderframmers —. Der var Bagerovnen og Grubekedelen. Over Bryggerset var der intet Loft. Udhusene var af samme lette Materiale. Der var ikke megen Plads i dem; men det behøvedes heller ikke, da Besætning og Avl var ringe i Forhold til nu.

Ifølge Hoveriefterretninger i Henh. til Plakat af 24. Juni 1791 (Rigsarkivet), oplyses følgende om Besætning og Avl paa Tøndering-Gaardene ved Udskiftningstiden: Paa Helgaardene kan der holdes 4 Bæster, som kan trække, paa to af Gaardene endvidere 1 Plag; 4 Køer var det almindeligste, en enkelt Gaard havde 6, 4 til 8 Unghøveder, 5 til 20 Faar og 1 til 3 Svin. Paa Halvgaardene Seliusborg, Annelund og Annelyst 2 Heste, 1 Ko, 1 Ungnød, 8 Faar og 1 Svin. I et Middelaar kan Bonden høste 25 Td. Rug, 25 Td. Byg og 50 Td. Havre; paa Halvgaardene det halve. Høavl: 2 til 4 Læs.

Til Billedet af den gamle Gaard hører de blomstrende Hyldetræer langs Tofternes Gærder, den jyd-

ske Humle, Malurt, „vor Mor“s Balsam- og Ambra- buske og Stokroserne under hendes Vinduer.

Paa Toften var endvidere Plads til forskellige Planter, som ikke kunde komme ind under Fællesdriften, f. Eks. Hør, Kartofler, Kaal og de Urter, Husmoderen havde Brug for i Husholdningen, som Løg, Timian og Kommen. Af Hyldetræets tørrede Blomster lavede „vor Mor“ en Kop dampende Hyldete, der var et Universalmiddel mod al Sygdom, og en Malurtdram havde hun altid til Rede, naar der var nogen, der ikke følte sig vel tilpas. Foruden at komme paa Brændevin brugtes Malurt til Ølbrygning, hvor den erstattede Humlen.

Paa gamle Kort over lignende Rundbyer som Tøndering ser man, at alle Gaardenes Tofter med deres Diger ind mod Bypladsen stødte sammen, saa denne er stærkt indhegnet af Botofternes Stengærder; og da de 10 af Gaardene i Tøndering, der tilsammen har dannet den sluttede Rundby, ligger saa tæt sammen, at deres Tofter har kunnet række sammen, har Tøndering Byplads sikkert været en saadan stærkt indhegnet Plads, hvortil der udefra kun har været Adgang gennem Gadeleddene. Her samledes Byens Kvæg om Morgenen og afleveredes igen om Aftenen, naar Byhyrdens Dont var til Ende, og ofte tilbragte det vel Natten over paa Pladsen, Leddene var lukkede; Digerne holdtes altid i forsvarlig Stand, og Drikkevand til Kvæget var der i de to Damme: Mouritses Dam og Pæ Wollesens Dam, saa Byhyrden kunde godt lægge sig trygt til Ro, vis paa, at han næste Morgen nok skulde finde alle sine Hoveder i god Behold. Men foruden at være Fællesgaard og Kvægets Samlingsplads, var Pladsen tillige Byens Tingsted. Her var Bystævnet med Grande- eller Tingstenene, mærkede med Gaardenes Bomærke; paa

disse tog Bymændene Sæde, naar de af Oldermændene ved Byhornet og Bystokken var kaldt sammen for at drøfte Byens Anliggender, særlig hvad der vedrørte Markernes Drift. Der skulde Enighed til; thi ingen kunde paa egen Haand foretage sig noget Arbejde i Marken, uden de i Forvejen var blevet enige derom paa Bystævnet. Her var et Fristed, hvor Samfølelsen kunde bevares, Klageskrifter opsættes og, om fornødent, Selvtægt bringes paa Bane. Her var en Plads, hvor Rygterne om, hvad der foregik ude omkring i det øvrige Land, kunde løbe sammen, og hvorfra de atter kunde spredes til Nabobystævnerne; man var jo her i nær Forbindelse med Kilden udefra, Herregaarden, hvortil Efterretningerne indløb. Herremanden paa Hegnet skulde jo møde, naar Kongen kaldte, enten det nu var til Møde i Rigets Raad, eller han skulde stille paa Krigsskuepladsen med sine Ryttere. Det var særlig i dette sidste Tilfælde, at man paa Bystævnet var interesseret; thi det var jo Byens unge Sønner, der var med i Herremandens Følge, enten det nu var paa Falkøbing Hede, ved Svartesa eller paa vore hjemlige Valpladser. Bypladsen var tilige Byens Festplads. Midtpunktet for denne har sikkert været det Sted, hvor nu Skolen ligger; her samledes Byens Ungdom til Fest og Leg, her dansedes de gamle Sallingbodanse, og her lød de gamle Toner til Dansene, enten det nu var gennem Ungdommens Sang eller fra Spillemandens Klarinet eller Violin.

Som man ser paa Kortet, ligger de 4 østligste Gaarde uden for den sluttede By, Rundbyen. Disse Gaarde er de yngste af Byens Gaarde. De øvrige har indtaget deres Plads i Ringen, og den kunde ikke brydes, der kunde ikke puttes nye Bebyggelser ind, uden det hele sluttede Samfund skulde brydes. Men ved Opdyrkning af nye Jorder, ved Rydning af Skov,

ved Oprettelsen af nye Agerfald forøgedes Gaardenes Antal, og Øst paa var der udmærket Plads og Anlæg for en ny Bydel ved Foden af Markens Skraaning ned mod Engstrimmelen ind mod Hegnets Mark. Det er netop paa en saadan Maade, Terrainbyen er anlagt. En saadan typisk Terrainby er Vester Lyby, hvor alle Byens Gaarde har ligget i en Række ved Foden af Markens Skraaning ned mod Engen. De 4 østligste Tøndering-Gaarde, Conradsborg, Hvolkjær-gaard, Gerbjerggaard og Haarbogaarden dannede altsaa i sig selv en lille Terrainby tæt sluttet op mod Rundbyen og sammen med den udgjorde et Hele. Denne Bydel har sit eget Gadekær „æ Dompdam“, der ligger lige Vest for Gaardrækken. Hvornaar denne Udvidelse af Byen har fundet Sted, kan der ikke siges noget om, det ligger langt tilbage i Middelalderen, sikkert endnu før Aflæggerbyerne Durup og Toustrup opstod.

Byens Marker.

Uden for Botofterne strakte Bymarkerne sig ud til Sognets Grænser. Hegnets vestligste Marker gik helt ind mod Botofternes Østgrænse. Markbogen fortæller, at Hegnets Jorder var delt i 11 Fald: I Vold-Fald, Agrene Syd og Øst for Gaarden, II Stiesager-F. III Smedie-F. og IV Trenshøj-F. er Agrene Vest for Gaarden og Syd for Tøndering-Vejen. V og VI Nørre og Sønder Brødlands-F. er de vestligste Agre, de ligger op til Byens Agre mod Vest. Øst for Gaarden og Nord for Vejen til Hegnets Mølle ligger VII Huntsehøj-F., endnu kan Sporet af den Høj paavises, der har givet dette Fald sit Navn. Nord for sidstnævnte Fald er VIII Langager-F. IX Repsdal-F. er Agrene, der ligger lige Vest for Engen Repsdal, der omgiver

Gaarden i Vest og Syd. X Vaadrøgel-F. samt et Fald, der kaldes XI „Agrene ved Haarbogaarden“, ligger Nord for Tøndering-Vejen. Disse 11 Fald var igen delt i forskellige „Figurer“ ialt 37. Gaardens Jorder deltes i 9 Aars Tægter: Første Aar Byg, andet og tredie Aar Rug og fjerde og femte Aar Havre. Derefter hviler Jorden i 4 Aar. Der blev kun gødet til første Kærv.

Til Hegnet hører følgende Herligheder: Holmkær, Nord for Møllen; Korskær Syd og Repsdal Vest for Gaarden, Voldeng, omkring Volden og Luuseng, der er den vestligste Del af Engen Syd for Smediefald. Desuden er der 2 Engpletter i Marken, et Stykke Eng ved Bjerre Mølle og et ved Holmgaaards Mose. Markbogen fortæller endvidere, at Tøndering Bys Jorder var delt i 37 Fald: Diur-Fald, der igen var delt i 27 Agre, Hestager-F. (71 Agre); Sillieager-F. (18 Agre), Hvolkær-F. (48 A.), Myrholm-F. (11 A.), Ø. Vilholm-F. (21), V. Vilholm-F. (32), Vilholm-F. (8), Toughøj-F. (49), Quarsager-F. (36), Tre liden Holme-F. (4), Lereholm-F. (12), Nørtoft-F. (8), Nørre Langtoft-F. (55), Gryderøgel-F. (13), Sybedisser-F. (24), Capel-F. (37), Stakket Basbjerg-F. (13), Lang Basbjerg-F. (23), Stou-F. (19), Sti-F. (25), Floushøj-F. (69), Vester-Toft-F. (13), Neder Stou-F. (63), Stakket Toft-F. (30), Bosager-F. (80), Sønder Sterresager-F. (25), Mellem Sterresager-F. (14), Nørre Sterresager-F. (18), Kolling-F. (62), Slagkær-F. (9), Havrelands-F. (28), Lang Dal-F. (44), Skjelhøjsager-F. (9), Stakket Dal-F. (18), Sønder Toft-F. (19) og Lille Hede-F. (17).

Sædegaarden Hedegaard, der er noget for sig selv, har 6 Fald: Nørre Ager-F. (40), Toften (5), Store Fuer-F. (4), Stakket Hede-F. (12), Mellem

Hede-F. (12) og „Smaa Hafuer ved Gaarden“ (4).

Medens alle Navne for Hegnets Vedkommende kan stedfæstes, er dette ikke Tilfældet for Tøndering By, hvor kun enkelte er kendte, og det endda kun af det allerældste Slægtled.

I Skivebogens 14. Bd. har Jeppe Aakjær optegnet en Del af Salling Marknavne og deriblandt ogsaa nogle fra Tøndering; Kilderne dertil er Taxationspakker og Udskiftningsprotokoller fra Udskiftnings-tiden, altsaa 100 Aar efter Markbogens Optegnelser. Der nævnes en Del Navne, som ikke er nævnt i Markbogen, men mange af dens Navne gaar igen i Udskiftningsprotokollen. Nr. 1 af Markbogens Fald, Diur-F. nævnes ikke 1789; men det er sikkert det samme Fald, som der kaldes Gierbjerre, og som har givet Udflyttergaarden Gjerbjerggaard sit Navn.

De første af Markbogens 8 Fald er de nordligste af Byens Marker, de grænser alle op mod Aasted Skel og naar mod Vest til Durup Skel. Paa det vestligste af disse 8 Fald, Vilholm-F. (ikke Vieholm) ligger nu Vilholm Huse, der i Midten af det 18. Aarhundrede blev oprettet af Søren Justesens nedlagte Gaard, se Side 79. Den 9. i Rækken, Toughøj-F., er en Del af Haarbogaardens Østermark. Navnet er knyttet til Tohøje — se Side 74. — Talordet to blev i disse Tider af alle udtalt, som det tales nu paa Sallingbomaal, og det blev — selv af Præster — skrevet, som det udtaltes „Tou“. Derefter følger Vest paa de følgende 5 Fald Nord for Kærvejen og Kirken ned til Durup Skel. Den 3. Række begynder med Gryderøgel, Vest for Kirken, og de 4 næste Fald fortsætter Vest paa Syd for Durupvejen til Hede-gaard. Hvor de øvrige Fald har sin Plads i Marken, kan jeg ikke gøre Rede for; men de kommer sandsynligvis i Rækker Syd paa, ligesom det er paavist

ved de nordlige Fald. Slagkær-F., som er en af de sidste i Rækken af Markbogens Optegnelser, hører til Gaarden, Matr. 14, og Skjelhøj-F. ligger op til Roslev Skel.

Et Fald var en nøje begrænset, ensartet, god eller ringe Del af Byens Jorder. Inddelings-Grundlaget var Jordens Beskaffenhed. Hvor Marken var meget uens, indeholdt pludselige Spring fra Muld til Sand, fra Ler til Grus, hvor Bakker, Kær, Eng eller Moser laa indstrøede i frugtbare Jorder, fandtes smaa Fald, medens det omvendte fandt Sted, naar den rene Muld eller Sandjord bredte sig over større Flader. Paa Inddelingen i Fald beroede Bymarkens retfærdige og ligelige Fordeling mellem Gaardene. Vel var denne Ensartethed og Lighedeling retfærdig; men da Bonden derved fik sin Mark fordelt ud over hele Bymarken, var den i høj Grad en fortvivlet Besiddelsesform.

Denne Agerfordeling, som kaldes Landskifte, har været Genstand for videnskabeligt Studium af flere, blandt andre af cand. phil. Henrik Larsen. Resultatet deraf er hans Afhandling i Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1918: „Nogle Oplysninger og Bemærkninger om danske Landsbyer“. Han opstiller der tre Typer af Landskifte: 1) Bolskifte, der er kendetegnet ved, at hvert Ager-skifte er delt imellem et Antal Gaardgrupper (Bol) med et lige bredt Stykke til hvert Bol, og at de enkelte Gaarde inden for Gruppen atter deler dette Stykke i samme Rækkefølge, som deres Gaarde og Tofter er beliggende i Byen. 2) Solskifte, hvor hvert Agerskifte deles mellem alle Gaardene, eftersom deres Gaarde og Tofter ligger i Byen — solret, d. v. s. følgende Gaardene i Rækkefølgen fra Øst til Vest og over Nord til Øst. 3) Uregelmæssigt Land-

skifte. Solskiftet er det yngste af disse Landskifter. Henrik Larsen mener, at det er blevet indført her i Landet ved Jydske Lov (1241) og Bolskiftet omkring ved Aar 1000. Ældst er det uregelmæssige Landskifte, og det er efter denne Form for Agerfordeling, at Tøndering Bys Jorder er delt mellem Byens Gaarde. Medens de to første Landskifteformer har deres bestemte Systemer, hvorefter Agerfordelingen foregaar, er det sidste, det uregelmæssige Landskifte, endnu ikke fuldt klarlagt, og man kan ikke af Markbogen finde, at der overhovedet har været nogen Plan i Agerfordelingen, det hele synes fuldstændig planløst. Paa de 37 Fald er der ialt 1072 Agre, der er fordelt meget forskellig paa de forskellige Fald. Det mindste Fald har kun 4 Agre, det største 80. Agrene er ogsaa forskellige. Den enkelte Gaard har ikke Agre i alle 37 Fald; det almindeligste er, at Helgaardene har Agre i omkring ved 24 Fald, Halvgaardene i omkring ved 12 F. Nogle af Gaardene har flere Agre liggende Side om Side, medens andre har sine Agre spredt over hele Bymarken. Haarbogaarden har saaledes sine 54 Agre liggende paa 50 forskellige Steder i 24 Fald, medens Matr. Nr. 3 har 74 Agre paa 49 Steder i 22 F.; i Quarsager F. har denne Gaard saaledes 10 Agre liggende Side om Side, idet dens 81 Agre kun ligger paa 34 Steder i 24 Fald. Hedegaard har de 6 Fald, der hører til Gaarden, helt for sig selv, desuden har den i 11 Fald af Byens Marker 39 Agre fordelt paa 28 Steder.

Saaledes har de Tøndering Bymænd i Tusinde Aar maset med denne fortvivlede Besiddelsesform; men det var vel blevet saa indgroet hos dem fra Slægt til Slægt, at det store Arbejdsmaskineri dog gik rundt, trods den store Gnidning.

Man maa kunne forstaa, at den største Reform inden for dansk Landbrug var Udskiftningen af Fællesskabet, og at Udskiftningsaaet — 1790 for Tøndering Bys Vedkommende — er et Vendepunkt i dansk Landbrugs Historie.

Hvorledes har nu Tønderingboernes Levevilkaar været i den tusindaarige Periode, som Fællesskabsideen har varet i de gamle Byer med uregelmæssig Agerskifte? Det var jo Jorden, de skulde leve af, og hvad den ydede kunde jo være forskelligt det ene Aar med det andet; men det udlignede sig i Reglen selv, et daarligt Aar kom de over, der var jo ogsaa gode Aar. Mere end eet daarligt Aar i Træk kunde dog ikke taales, de havde jo kun af Haanden og i Munden; hvis dette indtraf, hvad ofte skete, saa var Hungersnøden over dem, og med den fulgte Sygdom og Død blandt Folk og Fæ. Fra Valdemarstidens Guldalder gik det stærkt tilbage med alt. Kr. Erslev har paa Grundlag af Opgivelser i „Kong Valdemars Jordebog“ søgt at udfinde, hvor stærkt Opdyrknin-gen har været fremme o. Aar 1231, og han kom da til det Resultat, at der paa Valdemar Sejrs Tid var taget dobbelt saa meget Jord under Plov som o. Aar 1660. Folkemængden var ogsaa taget stærkt af i disse Nedgangsaaer. Grunden dertil var de store Ulykker, der i de følgende Aarhundreder væltede ind over Landet. En af de største var „den sorte Død“, der med stor Voldsomhed rasede over hele Landet, saa flere Landsdele blev folketomme. Den naaede ogsaa her op til Salling. En gammel Overlevering fortæller, at der mellem Tøndering, Toustrup og Harre har ligget en By, der hed Gammelby, hvis hele

Befolkning døde af Pesten. Byen forsvandt, og dens Marker blev Hede. Endnu i forrige Aarhundrede, før Heden atter blev dyrket Mark, kunde Agerfurerne ses i Heden. Over en lille Bæk, der Øst fra løber ned mod Dal Mølle, var der et Vadested, der kaldtes Gammelby Vadested. — Om Tilstanden i Tøndering efter Klementfejden og Kr. 4.s og Frederik 3.s Krige skal jeg henvise til min Afhandling om Hegnet — Skivebogen 1930, Side 66—71. Endvidere skal anføres efter „Ekstraordinære Skatteregnskaber“, Skivehus Amt 1687, om fattige i Tøndering Sogn, indberettet af Præsten Alexander Jakobsen i Durup:

„Ingen her i Sognet af Gadehusfolkene eller Inderster haver noget Kvæg; thi de har intet at holde dem paa, men er fattige og meget arme. Jens Pedersen og Kirsten Nielsd. haver ligget syg i et helt Aar og er elendig. Udi salige Chr. Smeds øde Bolig sidder til Huse en gl. stakkels Kvinde ved Navn Dorthe Nielsd., haver hos sig en vanfør Datter, som tigger Almisse til hende. Sal. Mads Mouritsens Enke finder i den øde Gaard Husly; men der er ej allermindste Loft og intet at hjælpe sig med og er sengeliggende. Niels Christensen, en gl. Stakkel, giver Velb. Jørgen Skeel Due Almisse og lader hennem finde Husly for Guds Skyld. Sal. Søren Hommels Hus er ganske øde og nedfalden“.

Saa kom Elleveaarskrigen, hvor vi vel blev de sejrende; men Landet blev ved Paalæg af høje Skatter yderligere forarmet. 1717 skal Kaptajn Deichmann paa Hegnet betale i Krigsstyr af Bøndergodset 145 Rdl. 1 Mk. 1 Sk., af Kongetienden 9 Rdl. 3 Mk. og af Kirketienden 4 Rdl. 3 Mk., ialt 159 Rdl. 2 Mk. 1 Sk. Kap. Deichmann dør samme Aar, og 1719 skal hans Enke svare i Kopskat for sig selv 30 Rdl.;

„hendes 3 Børn er for Kopskatten forskaanede“; af sin Chaise*) skal hun betale 20 Rdl. (Bilskat). Det var ogsaa mere, end hun kunde svare til; Kreditorerne maatte overtage Gaarden, der ved Auktionen kun kostede 9000 Rdl. At Tjenestefolkene ogsaa er godt med, naar der skal svares Kopskat, kan man forstaa, naar Jens Haarbos Dreng, der faar 6 Mk. i Løn for et halvt Aar, skal deraf betale $\frac{1}{6}$, altsaa 1 Mark.

Efter den store nordiske Krig havde vi Fred i næsten 100 Aar; men saa rykkede en ny stor Ulykke ind over Landet, Kvægpesten, der alene i Aarene 1746—47 dræbte 125,000 Stykker Kvæg, og i flere Aar derefter bortrev den adskillige Tusinder. Ogsaa her til Salling kom den. Paa Hegnets Gods begyndte den hos Jørgen Pedersen i Hestbæk, hvor der ifølge Amtmandens Indberetning om Kvægsygens Forløb d. 5. Aug. 1747 var død 2 Kreaturer. Ugedagen derefter yderligere 7, og med disse 9 Kreaturer hører Kvægdøden op hos Jørgen Pedersen; der har maaske ikke været flere at tage af. Nu rykker Pesten mod Tøndering fra 2 Sider, Nord og Øst, fra Aasted og Hestbæk. Ifølge Indberetningen den $\frac{30}{9}$ er der i Tøndering død 13 Stk., Ugen derefter yderligere 9 Stk., $\frac{14}{10}$: 22 Stk., $\frac{21}{10}$: 4 Stk.; den $\frac{4}{11}$ er der paa Hegnet død 10, $\frac{11}{11}$: 42, i Tøndering ialt 51; $\frac{18}{11}$: Hegnet 58, Tøndering 52; $\frac{25}{11}$: Hegnet 60, Tøndering 54; den $\frac{9}{12}$ er der i Tøndering død ialt 62 Stk., og dermed hører Dødsfaldene op for Tøndering Bys Vedkommende. D. $\frac{16}{12}$ er der død et enkelt Kreatur paa Hegnet; men dermed hører Sygdommen op. I Tøndering Sogn er der altsaa død ialt 123, i Rybjerg Sogn 88 Stk. ialt.

*) Halvlukket Vogn.

Fra Aarene omkring 1747 er der ingen Fortegnelse over Antallet af Kvæg i Tøndering By og paa Hegnet; men ifølge „Generalhoverireglementerne“ fra 1770 findes i hele Tøndering By, Gaarde saavel som Huse, 163 Stk. Kvæg; der er altsaa død 88 pCt. af Besætningerne. I „Viborg Samler“ 1776 findes en Fortegnelse over Herregaardenes Staldøksne; dette Aar har Hegnet 60 overstaldede Stude, 1777 var der 62. Udover Studene har der kun været nogle faa Køer lige til Husbehov og saa lidt Opdræt, saa det ser ud til, at næsten hele Besætningen paa Hegnet er blevet et Offer for den frygtelige Kvægpest.

Foruden de store Ulykker — Pest, Krig, Kvæg-syge — der som en frygtelig Svøbe væltede ind over Landet, var jo desuden den daglige Plage, som Stavnsbaandet og Fællesskabet forvoldte, og fremfor alt Hoveriet, der jo særlig hvilede tungt paa de Byer, der laa nærmest Hovedgaarden.

Mod Slutningen af Aarhundredet begyndte det at lysne. Landgælden og Fællesskabet turde man ikke røre ved; men Hoveriet skulde gøres bestemt. Paa Foranledning af General-Landvæsens-Kollegiet udkom Forordningen af 6. Maj 1769 angaaende Ordningen af Hoveriet ved Hovedgaardene. Ejerne af disse skulde da udarbejde Reglementer for det Hoveri, der paahvilede deres Bønder, og til disse Reglementer skulde de selv være bundne. Paa Rigsarkivet findes disse Reglementer og deriblandt ogsaa et for Hegnet, underskrevet af Christoffer Müller ^{10/8} 1770. Hoveriet ifølge dette Reglement har jeg gjort Rede for i min Afhandling om Hegnet — Skivebogen 1930.

Straks efter Udskiftningen af Fællesskabet fastsættes Hoveriet yderligere, idet der i Henhold

til Plakat af 24. Juni 1791 skal indsendes nye „Hoveriefterretninger“. For Hegnets Vedkommende findes en saadan, indsendt af Chr. Jacobsen og dateret $31/12$ 1791. Ifølge denne bliver alt Hoveriarbejde: — Spanddage og Gangdage — underkastet bestemte Regler. Hele det hoveripligtige Bøndergods i Tøndering, Hestbæk, Rybjerg og Durup bliver inddelt i 67 Boels-Hoveri; Helgaardene har 3 Boel og Halvgaardene det halve. Beboerne i Tøndering skal udføre 27 Boels-Hoveri, og dette er fordelt paa 8 Helgaarde og de 2 Halvgaarde Anne-lund og Seliusborg. 1770 var Hedegaard den eneste der var hovfri, nu er tillige i 1791 følgende Gaarde hovfri: Vestergaard, Annelyst og Conradsborg. Chr. Jacobsen gør nu sin Beregning og kommer til det Resultat, at han har Brug for følgende Spand- og Gangdage til de forskellige Arter af Arbejde:

	Spand- og Gang- Dage	
Markarbejdet, Pløjedage 186 og Harvedage 82	268	
Høstarbejdet	67	391
Høslet	17	285
Vedligeholdelse af Hegn, Grøfter og Jordvolde	67	268
Møgagning	335	335
Møgblanding	174	174
Til at køre Kridt og Mergel ud paa Marken..	67	
Vandsteders Rensning	29	29
Til Kornets Tærskning		1102
” ” Rensning og Opbæring paa Lofterne		232
” ” Tørveskæring		232
” ” at hente Lyngtørv og Skudtørv	116	116
Borg- og Ladegaards Vedligeholdelse	174	348
Korn-Ægter	174	
Korn- og Halmstakke		29
Gulvsand-Hentning	29	
At samle Sten paa Agrene		29
At hente Lyng	87	58
Rejser, som kan forefalde	58	87
Ialt ...	1662	3715

De 1662 Spanddage fordeles paa 67 Boel, det bliver altsaa ca. 25 Spanddage til hvert Boel, og da hver Gaard har 3 Boel, bliver det 75 Spanddage om Aaret til hver Gaard. Der bliver 55 Gangdage til hvert Boel, altsaa til hver Gaard 165 Gangdage.

Til foranstaaende føjer Chr. Jacobsen en Del Kommentarer. Han var jo selv en gammel Hovbonde, der har haft Skoen paa, saa han véd, hvor den trykker; men nu er han blevet Herremand, og nu ser han med andre Øjne. Det gælder nu særlig om at fremhæve, hvor let Hoveriet er paa hans Gaard imod paa andre Herregaarde. Om Markarbejdet skriver han: „Markerne er inddelt i 9 Aars Fægter og besaaede i 5 Aar og Hvile i 4 Aar; 1. Aar med Byg, 2. med Rug, 3. med Rug eller Havre, 4. og 5. Aar med Havre. Der gødes for bestandig til Byg og hidtil ikke til de andre Kornsorter. Til Rug pløjes 1 Gang, til Byg 3 Gange, til 1. Kærv Havre 2 Gange og til sidste Kærv 1 Gang. Hver Bondes Lod er ikke afdelt, men naar et Aars Indtægt indtages, begyndes med at fælde til Byg, Indtægten rebes af (opmaales), afdeles i Skifter eller Lodder efter Boelenes Antal. Derefter kaster Bønderne Lod, og Lykken træffer Manden. Den Lod hver saaledes bekommer, beholder han i det Aars Indtægt til at drive og dyrke i 5 Aar, indtil samme udlægges til Hvile. Og naar saa hans Giøde fredes til Hø, da beholder han sin Lod til at slaa og bjerge, og saaledes sker ved hvert Aars Indtægt. Forordningen bestemmer, at til en Dags Pløjning eller Fældning hører 10500 Kv.-Al.; men efter Jordens Beskaffenhed kan dertil bekommes i det mindste 12000 Kv.-Al.“ Hver af de 9 Marker er ca. 270000 Kv.-Al., et Par lidt mindre og et Par lidt større. Godsejeren har 27 Plove til sin Raadighed, hvoraf han selv tager Del i Arbejdet med 2 Plove.

Han er altsaa paa den rigtige Side, idet der kun bliver godt 10000 Kv.-Al. til hver Plov, og han kan saa, hvis alle 27 Plove kommer i Virksomhed, faa en Mark pløjet paa een Dag. — Møgblandingen kendes ikke i Nutidens Landbrug. Da der kun blev gødet til 1. Kærv, og det endda kunde knibe med at faa Gødningen til at strække til, saa skulde der skrubes saa meget sammen som muligt. Chr. Jacobsen skriver derom: „Bønderne blander aarlig Møddingen i Gaarden med Tørvesmuld, Halm, Gødning af Faarestien, som haves i Gaarden; og desforuden med Muldjord eller af Diger, Grøfter og deslige, som hentes rundt om Gaarden, dog ikke langt fra samme. Ved Møgets Udkørsel fra Gaarden op i Møddingsstederne i Marken blandes og tildækkes Møddingen med Muld med det samme, Møget udkøres. Mulden tages af Skiftstederne, hvor Møddingerne staa, følgelig i Nærheden. — Bønderne har i Almindelighed ikke hentet Kalk etc., det er 5 Aar siden, det skete, og da blev samme hentet i Østergaards Kridtgrav, $\frac{1}{2}$ Mil fra Gaarden. Efter Forpagtningskontrakten af $\frac{25}{5}$ 1789, Post 3, skal de hoverigørende Bønder aarlig af hvert Boel køre 2 Læs Kridt fra Østergaards Kridtgrav, hvilket Arbejde forlanges, naar samme behøves. Til dette Arbejde kan medgaa for tvende Boeler eller en halv Gaards hoverigørende Bønder 2 Spandage.“

Kornets Tærskning er den Art af Arbejdet, der fordrer de fleste Gangdage; men der forlanges ogsaa kun, at en Karl skal tærske 1 Trave Korn om Dagen. — Foruden „Porsheden“ — den nuværende nordøstlige Del af Hegnet Mark — hørte til Hegnet „Nees Hede“ i Navtrup og „Vile Sands Hede“ i Vile; man skulde synes, at disse Heder kunde forsyne Gaarden med Hedetørv og Lyng, ikke desto mindre anføres i

Hoveriefterretningen: „Gaarden har ikke den fornødne Hede til Tørv og Lyng, og derfor maa en Del deraf hentes fra Fjends Herred omtrent 5½ Mil fra Gaarden. Samme har været ubestemt, men kan nu bestemmes saaledes, at hver Bonde, som holder Heste og Vogn, henter 1 Læs Tørv og 1 Læs Lyng aarlig fra Fjends Herred, hvor samme kan faaes.“ Til Slut skriver Chr. Jacobsen: „Ved Hegnets Gaard lettes Bønderne mere end almindelig, a) fordi Hovedgaarden ligger midt i sin Mark og har sine Ejendomme rundt omkring sig, b) Bønderne faar i Almindelighed ikke langt til Hovedgaardens Mark, c) at skove ikke, d) de har ikke langt til Ladeplads, da dertil i Almindelighed ikke kan regnes over 1 Mil, e) Skudtørv-Mosen ligger ikke langt fra Gaarden, f) Bønderne er for det meste udskiftede, g) de kunde næsten gøre dobbelt saa meget Hoveri, som de gør; der er en Del Herregaarde, hvortil Bønderne gør mere end dobbelt saa meget Hoveri.“

Skønt Hoveriet er den mørke Side i den danske Bondestands Historie, saa kan der dog ogsaa findes lyse Sider, hvor der fortælles om godsindede Herremænd, der gerne undte deres Bønder taalelige Kaar. Der er saaledes meget, der tyder paa, at Hovbønderne paa Hegnets Gods i sidste Halvdel af 17-Hundrederne i Christoffer Müller og hans Søn har haft et Par gode Herremænd. — Se Skivebogen 1930 „Hegnet“, S. 81. —

En anden Person, som Bønderne i høj Grad var afhængig af, var Ladefogden. Det var ham, der skulde tilsiige Bønderne; og før Hoveriet blev regelbundet, var de underkastet hans Vilkaarlighed, saa var der en Bonde, der havde lagt sig ud med Ladefogden, saa kunde denne komme ham til Livs, saa Tilværelsen kunde blive helt utaalelig for saadan en

stakkels Bonde. Dog, ogsaa her gælder det, at „som Herren er, saa følger ham Svende!“ Der er ikke fra Hegnet som fra mange andre Herregaarde overleverede Fortællinger om onde Ridefogder og Ladefogder; derimod er flere af Hegnets Ladefogder, der har været Herskabet „til Maade“, blevet puttet ind i en Fæstegaard enten ved Fæsteledighed eller ved, at han overtog Fæstet ved at gifte sig med en afdød Fæsters Enke, saadan som det ogsaa fra den Tid var Skik og Brug, at et ledigt Præstekald blev besat ved, at den nykaldede Præst forpligtede sig til at gifte sig med Præsteenken.

En af de lyse Sider ved Hoveriarbejdet er særlig den, der knytter sig til Ungdommen. Medens Bonden bandede over en Tilsigelse, har Forholdene godt kunnet være saadan, at de unge Karle og Piger betragtede en Hovdag som en behagelig Afveksling fra det daglige trælsomme Slid hjemme paa Bondegaarden. — Lad os tænke os en Foraarsdag paa Hegnets Hovmark, naar alle 27 Plove er i Virksomhed. Det har ikke gaaet helt stille af. Den store Hjulplov vælter Fure paa Fure. Der er Liv og Røre. Helt op til Byen høres Larmen dernede fra Hovmarken: Plovkarlenes Skælden ud paa Firspandets Køredreng, der lader Skændene gaa videre til Bæsterne. — Eller man tænke sig en Dag i Høsten. De lange Rækker af Karle og Piger med Hølé og Krat. Langsom, men støt, skrider Rækken frem. Hver maa passe sit, det gælder om at følge Forkarlen, der gaar i Spidsen af Mejerne. Pigerne, der binder op, har travlt med at følge sin Karl, og bag hende hører hun den næste Les skærende Røst, naar den svinges gennem Kornet; den er lige i Hælene paa hende, fremad, der er knap Tid til at tørre Sveden af Panden med Høstærmerne. Men naar „Skaaret“ er

naaet ud, saa løsnes Tungebaandene, Latter og Skæmt blandes med Lyden fra Leerne, der bliver strøget, og Turen tilbage til det næste „Skaar“ er Leg og Løjer. Eller hvad siger man om en Dag i Hø-slettens Tid nede i Engen. Det er Højsommer. Gennem Engen snor Mølleaaen sig „mælfuld“ til Randen, kantet med Dunhammer og Siv og Aakander vuggende sig langs begge Bredder. Aaen breder sig ud i den store Mølle-dam, og omme ved Hegnets Mølle høres Bruset fra det store Vandhjul. Karle og Piger fra Omegnen, Hestbæk, Rybjerg, Yttrup og Tøndering er i Gang med at stakke Hø. Engen er blød, Høet med sin friske, krydrede Duft er indbydende til at boltre sig i, og Ladefogden har lige været der, men er nu gaaet tilbage til Gaarden. Man kan nok tænke sig til Resten.

Men den største Festdag paa Hovmarken var dog, naar Rapsen skulde tærskes*). Dette foregik ikke paa almindelig Vis som med Kornet. Rapsen blev tærsket ude paa selve Rapsmarken. Midt paa Marken op mod Grønhøj var det store Rapssejl udbredt, saa det dannede en aflang Gulvflade, indhegnet med Lærredsgærde. Man brugte ikke Vogne, men brede Slæder trukket af 1 Hest. Karlen maatte ikke staa paa Læsset, de knastørre Skulper taalte ikke dette; han red paa Hesten, og naar Slæden var fuld, gik det i skarp Trav mod Tærskepladsen. Der var sket stort Hovbud, og Dagen var imødeset med største Spænding; vilde det gode Tørvejr holde sig? Inde paa Tærskepladsen stod to Rækker af Karle med deres Plejle. Oppe paa Grønhøj stod Landsbyens Spille-

*) Ved Udskiftningstiden dyrkedes ikke Raps paa Hegnet, men senere hen i Tiden i Midten af 1800-Aarene. Den vestligste Mark, Syd for Tøndering-Vejen, fik Navnet Rapsfald. Midt paa Marken laa Grønhøj.

mand, og i Takt med Klarinettens Toner faldt de mange Plejlslag, taktfast som en Trop Soldaters Fodslag. Der var efterhaanden samlet omkring Pladsen en Mængde Tilskuere, særlig var det en stor Dag for Byens Børn. — Jeg har selv som Barn overværet dette Skuespil paa en stor Herregaards Rapsmark. — Om Aftenen samledes alle Deltagerne — Karle og Piger — nede paa Gaarden, og da gik Dansen paa den gamle Lades Logulv til Tonerne fra den gamle Spillemands Violin. For ham havde det været en streng Dag, men for de unge en uforglemmelig Dag.

Alle Gaarde fik ved Udskiftningen lige stort Hartkorn: 6—1—2—0 og lige stort Areal 40 Td. Ld. De fire Udflyttergaarde: Seliusborg, Conradsborg, Annelyst og Annelund fik 20 Td. Land og Hartk. 3—0—3—0. Markerne var delt i 8 „Kobber“. Hver Gaard kunde i et middelgodt Aar avle 25 Td. Rug, 25 Td. Byg og 50 Td. Havre, Halvgaardene det halve. Desuden blev hver Gaard tildelt et Stykke Overdrev, hvorpaa der kunde græsse 8 store Høveder; en Undtagelse er dog de to østligste Gaarde, Haarbogaarden og Hvolkjærgaard, der henholdsvis kunde græsse 16 og 10 Høveder. Tillige fik hver Gaard tildelt et Stykke Eng, hvorpaa der kunde bjerGES 2—4 Læs Hø. Paa Helgaardene kunde holdes 4 Bæster, som kan trække, 4—6 Køer og ligesaa mange Ungnød. Faareholdet var meget forskellig: fra 7 til 21 Stk., og Svin 1—3 Stk. Halvgaardene havde kun 2 Heste og 1 Ko, derimod havde de lige saa mange Faar og Svin som paa Helgaardene. Samtidig med Udskiftningen fik Gaardene, eller rettere Bønderne, nye Numre. Før havde de altid været opført i en bestemt Rækkefølge med Haarbogaardens Fæster som Nr. 1; nu faar Fæsteren af Søndergaard

Nr. 1. Disse ny Numre blev ved Matriklen 1844 Gaardenes Matr. Nr.

Bønderne blev endnu i en Aarrække ved at være Fæstere. Ifølge „Trap“ og „Danmark Land og Folk“ ved Daniel Bruun skal Bøndergodset til Hegnet være solgt 1820. Dette er ikke rigtigt. Det var først i Aarene 1841—44, at Fæstebønderne i Tøndering, Toustrup, Duruplund, Yttrup og Hestbæk købte deres Gaarde af Morten Qvistgaard til Jungetgaard. Det kan derimod anføres som en Mærkelighed, at de allerede nogle Aar før købte deres Kirke.

Tøndering Sogns Konge-, Korn-Tiende og Kirke-, Korn- og Kvæg-Tiende havde tidligere tilhørt Hegnet, men var ved Auktion blevet solgt til Forligskommissær, Borger og Købmand J. C. Holm af Skive. Ifølge Skøde af 25. Juni 1833 overdrager han ovennævnte Tiende til Chr. Madsens Enke, Bennet Jensdatter af Tøndering, „der tillige med de øvrige Tiendeydere er bundne een for alle og alle for een i Anledning af Handelen“.

Gammelt Sulehus i Tøndering.

De enkelte Gaarde.

Haarbogaarden.

Gl. Nr. 1 — Nyt Matr. Nr. 8.

Ifølge Skivehus Amts Matr. 1661 har Haarbo-gaarden 7 Td. 1 Skp. gl. Hartkorn; Landgilden: 2 Ørtug Rug, 2 Ørt. Byg og 2 Ørt. Havre, 1 Svin, 1 Skovvogn, 1 Fødenød, 2 Mk. Gæsteri, 4 Snese Aal og 1 Læs Lyng. I Extrakt Jordebog 1683*) er den op-ført til Hartk.: 7—4—3—1. Markbogen for Hegnet Hovedgaard og Tøndering By udviser, at Haarbo-gaarden i Byens Marker har 281495 Kv.-Al. Jord = Td. Land 20—0—3—1—1, der er fordelt med 54 Agre i 24 af Byens 37 Fald; enkelte Agre ligger Side om Side; men den har dog sin Jord fordelt paa 50 Steder.

1661 er Gaarden bortfæstet til Anders Jensen Haarbo; men 1683 maa han dele Fæstet med Farsen Jensen, formodentlig hans Broder. Desuden har de overtaget den Vest for liggende Gaard, der i 1661 var bortfæstet til Chr. Nielsen, Hartk.: 5—3—2—2. Om Chr. Nielsen staar der i Jordebogen 1661, at han „er ganske forarmet“. Ifølge Skivehus Amts Matr. 1688 har de to Brødre faaet hver sin Gaard med lige stort Landgilde, Hartkorn 3—4—1—2, nyt Hartk. 2—4—1—2. Desuden driver de endnu i Fællesskab Chr. Niensens Gaard, nyt Hartk. 3—6—2—2.

Det er forunderligt at se, hvorledes Herremanden kunde tumle med sine Bønder, „lisom han sjæl behaahged“; nu skulde man synes, at der er gjort

*) Pakke i Rigsarkivet: R. K. C. A. a VI 3. Specifikationer paa Sædegaarde med summarisk Hartkorns-Angivelse, samt Extrakt-Jordebøger indsendt i Henhold til Forordningen om Sædegaardene af 16. December 1682, Art. 5. 1682—1771.

Ret og Skel mellem de to Brødre; men 1702*) er der atter byttet om paa Hartkornet. Begge de gamle er døde eller har frasagt sig Fæstet, og deres Sønner, Jens Andersen Haarbo og Michel Farsen, er gaaet i deres Sted; men ikke desto mindre faar Jens Andersen det hele, begge Gaarde hver paa Hartk. 2—4—1—2 og tillige Chr. Nielsens Gaard, Hartk. 3—6—2—2, som de to Mænd har drevet i Fællesskab, og ikke nok dermed: Vest for Haarbogaarden laa en mindre Gaard af Hartk. 2—0—0—2, der i 1688 beboedes af Chr. Pedersen. Af denne Gaard faar Jens Andersen 1—3—0—2 Hartk., saa hans Hartk. tilsammen bliver 10—2—2—2. Jens Pedersen maa nøjes med et lille Hjørne af sin Gaard paa 5 Skp. Hartk. Michel Farsen finder Herremanden en anden Gaard til, det er den, som i 1661 var beboet af Chr. Andersen og Anders Jensen Furbo. Den har Hartk. 3—3—2—2. Det samlede Hartk. af de to Gaarde 13—6—1—1 fremkommer af følgende: Farsen Jensens Gaard 2—4—1—2, Anders Jensens Gaard 2—4—1—2, Chr. Nielsens Gaard 3—6—2—2, Chr. Andersens og And. Furbos Grd. 3—3—2—2 og af Jens Pedersens Grd. 1—3—0—2, ialt 13—6—1—1.

Man vil saaledes for hele Byens Vedkommende kunne genfinde det samlede Hartk. op gennem Tiderne; det vil Herremanden ikke have forandret; men hvorledes det fordeles mellem de forskellige

*) Pakke i Rigsarkivet Nr. 22 — 1702—1703: „Extrakt offuer Heignets Hofuedgaards Takst samt tilhørende Bøndergods foruden Skou og Mølleskyld, som inden tvende Mile Hovedgaarden er beliggende over hans Mayst. allernaadigste Forordning af 16. Dec. 1682“.

Extrakten er underskrevet: Heignet, d. 12. Maj 1702. Manderup Dues Efterlever Elisabeth Friis.

Fæstere, det er ham ligegyldigt, det „skaltes og valtes“ han med efter sit eget Forgodtbefindende. Derfor er hver enkelt Gaard ikke lige stor til de forskellige Tider; men man vil dog kunne følge dem op gennem Tiderne. Jens Andersen Haarbo maa have været en Mand efter Herremandens Hoved, for saa længe han levede, beholdt han sin Gaard ubeskaaret. Det var vel ikke mange offentlige Hverv, der var betroet Bønderne den Gang; men under den store nordiske Krig var han Lægdsmand, og fra den Sten, som bar Haarbogaardens Mærke paa Bystævnet i Tøndering, har Oldermændene Jens Haarbos Røst sikkert været den førende. Endnu lever hans Efterkommere i Haarbogaarden, og talrige Mennesker her i Nordsalling kan føre deres Slægt tilbage til den gamle Haarbo.

Niels Jensen Haarbo overtager 1727 Fæstet efter sin Fader; men han har maattet give Afkald paa den Del af Hartkornet, som Faderen havde faaet af Jens Pedersens Gaard, saa nu er Haarbogaardens Hartk. kun 8—7—2—1. Niels Haarbo dør eller afstaar Gaarden 1741 til Sønnen Jens Nielsen Haarbo. Han har i Forvejen haft Mads Mouritsens øde Gaard i Fæste, og da han nu overtager Fædrenegaarden, afstaar han — velsagtens efter Herremandens Befaling — af denne Gaard 4 Tdr. Hartk. til Peder Villadsen Smed. Se under Conradsborg. Og Chr. Tømmermands Søn, Chr. Christensen, se under Annelund, 2 Td. til hver. Jens Nielsen skal udvise dem saa meget af Ager og Eng, Fædrift, Tørveskær og Lyngslet, som til tvendt Td. Hartk. kan henhøre med tilsaaede Stykker af Rugsæden, som Jens Nielsen skal lægge. Desuden skal han til hver afgive følgende Besætning og Redskaber: 2 Bæster, 1 Ko, 1 fireaars Kvie og 2 Ungnød, ½ Plov med Tilbehør,

1/2 Undervogn med Fjæl samt 1/2 Harve med Træ-
tænder og ny Meder. Valborgsdag 1742 skal de
overtage deres Gaardparter. Af M. M. Gaards
Hartk. blev der saa tilbage 0—3—3—0, der bliver
lagt til Haarbogaardens Hartk., der saa bliver
9—3—1—1. Det var, mens Jens Nielsen havde
Haarbogaard, at den frygtelige Kvægsyge hjemsøgte
Salling og var særlig haard i Tøndering. Se Side 95.
1755 overtager Jens Nielsen Hedegaard i Fæste, og
under denne Gaard maa vi saa følge Haarboslægten
videre op til vore Dage.

Anders Jensen er den femte kendte Fæster siden
1661. Gaarden bliver nu atter delt; af de 9—3—1—1
faar A. Jensen kun 4—7—2—2, og Resten 4—3—
3—0 faar Eskild Jensen i Fæste. Se videre under
Gerbjerggaard. Ifølge Folketællingslisten 1787 er
Anders Jensen eller Anders Farsen, som han ogsaa
kaldes, født 1711. Hans Hustru Dorthe Christens-
datter er født 1727. De havde formodentlig ingen
Børn, thi i Aaret 1788 faar hans Tjenestekarl Laust
Christensen Fæstebrev paa Gaarden. Fæstebrevet
gives her efter Hegnets Fæsteprotokol:

„Jeg Selius Georg Müller til Hegnet gør vitterlig
at have sted og fæstet, ligesom jeg steder og fæster
en mig tilhørende Gaard i Tøndering Sogn og By kal-
det Haarbogaarden til Laust Christensen i Tønde-
ring, barnefødt paa mit Gods og samme Gods til-
hørende og er ved Sessionen i Skive den 26. April
1787 bleven frikendt for at være dygtig til hans
Mayst. Tjeneste. Gaarden, som Anders Jensen for-
hen har haft i Fæste, og som har Hartk. 4—7—2—2,
bortfæstes paa følgende Conditioner: 1) Antager be-
meldte Laust Christensen Gaarden straks til virkelig
Beboelse og svarer deraf alle kgl. Skatter, ordinære
og ekstraordinære Skatter til rette Forfaldstider,

som nu eller herefter allernaadigst maatte paabydes. 2) Dyrker og driver han Jorden forsvarligt, intet deraf bortlejes, uden det sker med Husbondens Villie, og ingenlunde bruger Jorden til upligt samt holder hele Gaardens Bygninger i lovforsvarlig Stand, at de i det mindste alletider forbedres og ej forringes. I lige Maade forbindes han til at have i Gaarden stedse fuldkommen lovlig Besætning, og det saa meget mere, da han har bekommet Gaarden langt over den Besætning, som allernaadigst er befalet. 3) Hoveriarbejde forretter han til Gaarden af 3 Boel og videre, som hans Formand haver forrettet og lige efter de andre af Godsets Hoveri-Bønder samt Rejser og Kørsler efter Tur samt betaler i aarlig Landgilde til hver Martini begynder Penge 2 Rdl. 4 Mk. samt en god Læs Lyng. 4) Anders Jensen med Hustru forpligter han sig til at give forsvarlig og upaaklagelig Ophold af Mad og Drikke, Husværelse, Ild og Lys saalænge de lever, og efter deres Død giver dem en anstændig Begravelse. Om samme ej skulde ske, da henfalder straks hans Fæste, og bemeldte Anders Jensen tiltræder sit Fæste, og Laust Christensen betaler alle Omkostninger, som deraf kan flyde, og desuden vedbørlig straffes. Paa disse Conditioner og Vilkaar skal bemeldte Laust Christensen bruge og nyde i Fæste forbemeldte Gaard sin Levetid ud, naar han saa iøvrigt retter sig efter Hans Mayst. Lov og Forordning, samt er mig og udsendte hørig og lydige, thi haver han i manglende Fald straks sit Fæste forbrudt. Til Bekræftelse under min Haand og Signet.

Hegnet, den 8. Februar 1788.

S. G. Müller.

Ligelydende original Fæstebrev haver jeg annammet, som jeg herved forbinder mig til i alle sine

Ord, Clausuler, Punkter at overholde og efterleve. Hegnet utsupra. Laust Christensen.

Laust Christensen blev gift med sin Medtjenerinde Karen Nielsdatter. Han er født 1756 og hun 1757. Deres Børn er: Maren f. 1790, Anne Dorthea f. 1793, Andreas f. 1795 og Boel f. 1799. L. C. har kun Haarbogaarden i 5 Aar. I hans Tid er det de store for Landbruget saa vigtige Begivenheder foregaar, nemlig Stavnsbaandets Ophævelse og Udløsningen af Fællesskabet. Dette sidste medførte en total Forandring af den gamle By, idet ikke alene den gamle Rundby ved Udflytningen af de 6 Gaarde fik sine tusindaarige Linier brudt, saa Byen fik et helt andet Udseende; men ogsaa Markerne blev ikke til at kende igen; fra den forvirrede Fordeling af Agrene, som det uregelmæssige Agerskifte medførte, til dette, at hver Gaard fik sin Jord som en samlet Helhed, var en gennemgribende Forandring. Haarbogaarden blev tildelt Touthøj Fald samt Skifter i Porsheden og Engen. Mærkelig nok havde Gaarden ikke tidligere haft Agre i Touthøj-Fald. Endnu en Forandring skete, idet den Øst for liggende Ejendom, nuværende Matr. Nr. 17, blev fraskilt. Alle Gaardene fik ved Udskiftningen lige stort Hartkorn: 6—1—2—0. Den fraskilte Gaard faar 1 Td. Hartk., og Haarbogaarden bliver saa den Td. mindre paa Hartk. Laust Haarbo, som han ogsaa kaldes, afstaar 1793 Fæstet og faar den mindre Gaard i Fæste.

Den syvende af Haarbogaardens kendte Fæstere er Peder Mehlsen, f. 1761, Søn af Fæstegaardmand Mehlsen Pedersen — se gl. Nr. 8 og 14 —. Hans Hustru Anne Christensdatter, f. 1760, var Datter af Fæstegmd. Chr. Madsen — se gl. Nr. 7, Vestergaard. Deres Børn er: Hans f. 1790, Mette f. 1792, Johanne f. 1794, Mehlsen f. 1796 og Karen f. 1798. Peder

Mehlsen døde ung, men Enken fik Lov til at sidde til 1828 med Sønnen Hans som Bestyrer. Han blev gift med deres Tjenestepige, Kirsten Pedersdatter, Datter af Fæstegmd. Peder Jakobsen — gl. Nr. 6 —. Hans fik dog ikke Gaarden, men et lille Hus paa Hedegaards Mark og blev Arbejdsmand. Deres Datter Ane Hansdatter var født 1817. „An Hansted“, som hun kaldtes, boede som gammel Pige i Huset til sin Død for ca. 20 Aar siden, og da forsvandt ogsaa Huset. Ingen af P. Mehlsens Børn fik Gaarden.

Den 8. Fæster og første Selvejer var *Jakob Sørensen* fra Thorum, idet han den 28. Maj 1828 faar Fæstebrev paa Gaarden. Hans Hustru hed Johanne Mortensdatter. Deres Børn: Morten Jakobsen f. $25/5$ 1814, Karen Jakobsd. f. $11/11$ 1815, Dorte Marie J. f. $7/6$ 1822, Kirsten J. f. $2/8$ 1825 og Maren J. f. i Tøndering $22/6$ 1829. Fra 1832 til 39 var Jakob Sørensen Skolepatron. 1843 d. 29. Maj faar han Skøde paa Gaarden af Morten Qvistgaard. Købesum 1000 Rdl.

1848 overtager Jakob Sørensens Søn, Morten Jakobsen, Haarbogaarden, g. m. Maren Jensdatter, Hedegaard — se under Hedegaard. Med hende rykker atter den gamle Haarboslæggt ind i Haarbogaarden, idet hendes Slægt paa Fædrenes Side i 100 Aar og maaske langt længere tilbage i Tiden har beboet Haarbogaarden.

Deres Børn er: Jakob Mortensen f. 1852 — se Matr. Nr. 3 — Jens Mortensen f. 1854, Peder Mortensen — se Conradsborg — Søren Peder Mortensen f. 1858, d. 1932, Johannes M. f. 1862, Kjeld M. f. 1864.

Morten Jakobsen og hans Hustru døde begge i Aaret 1889. Nogle Aar i Forvejen havde Sønnen, Jens Mortensen, overtaget Gaarden. Han var gift med 2 Søstre, Døtre af Gaardmand Villads Christen-

sen, Vium Tinggaard. Hans første Hustru, Katrine, d. 1890. Med sin anden Hustru, Mette Katrine, f. 1867, d. 1927, havde han 11 Børn: Helge f. 1893, Sigurd f. 1894, Katrine f. 1896, Gudrun f. 1897, Vagn f. 1899, Arne f. 1902, Mette f. 1901, Gustav f. 1903, Einar f. 1905, Maren f. 1908 og Axel f. 1911. Jens Mortensen havde i sine unge Dage erhvervet sig en god og solid Uddannelse paa flere af vore Højskoler og Landbrugsskoler, hvorfor han ogsaa straks efter at have overtaget sin Fødegaard kom til at indtage en førende Stilling ikke alene inden for sin hjemlige Kreds, men ogsaa videre ud. Blandt de mange offentlige Hverv, der var betroet ham, skal nævnes: Sognefoged, Sogneraadsformand, Formand for Mejeriet, Formand for Skive Andelsslagteri og Formand for Salling Landboforening; desuden var han i mange Aar Aamtsraadsmedlem og Repræsentant i Kreditforeningen i Viborg. J. Mortensen er Ridder af Dannebrog. Hans Søn, Arne, har nu overtaget Gaarden.

Ved Udskiftningen blev — som før nævnt — den Øst for Haarbogaarden mindre Gaard — Matr. Nr. 17 — skilt fra og dens første Fæster blev altsaa Laust Haarbo. Hans Datter Ane Dorthea blev 1815 gift med Ungkarl Chr. Pedersen Lund f. 1783. Han kom fra Durupgaarde, hvor han havde tjent hos Jakob Thorsen. 1815 overtager de unge Fæstet, og Laust Haarbo gaar paa Aftægt hos Datteren og Sviigersønnen. Efter 7 Aars Ægteskab dør Ane Dorthea 30 Aar gl. Chr. Lund bliver saa gift med Ane Sørensdatter. Børn af 1. Ægteskab: Peder Christensen f. 1816 og Ane f. 1820; af 2. Ægteskab: Ane Dorthea f. 1826 — se Hvolkjærsgaard — Karen f.

1827. Søren f. 1829 og Kirsten Marie f. 1834. — 1833 maa Chr. Lund afstaa Fæstet til Anders Hansen Fisker — f. 1790 — fra Mogenstrup, g. m. Dorthe Sørensdatter f. 1792. Chr. Lund faar et Hus i Byen og ernærer sig som Tømrer. Da Anders Hansen dør, blev hans Enke gift med Anders Jensen fra Louns; han er 30 Aar yngre end Konen. De sælger Gaarden til Søren Sørensen Bundgaard fra Mogenstrup og nyder en Tid Aftægt hos ham. Anders Jensen, der ogsaa blev kaldet Anders Fisker, faar en mindre Ejendom, liggende lige Øst for Durup Kirke. Hans 2. Kone blev Ane Nielsen, Datter af Niels Poulsen — se Matr. 2. — Søren Bundgaard var 20 Aar yngre end sin Kone, Johanne Marie Jensen; der fortælles ogsaa, at hun var hans Gudmoder. De havde ingen Børn. 1898 sælger han Gaarden til Niels Kopp Sørensen, der endnu bebor Gaarden.

Gerbjerggaard.

Nr. 2 — Matr. Nr. 10.

Vest for Haarbogaarden laa en Gaard, der senere ved Udskiftningen af Fællesskabet faar Navnet Gerbjerggaard. Denne Gaards Skæbne falder i Tiden før 1755 sammen med Haarbogaardens. Dette Aar bliver Gerbjerggaard en selvstændig Gaard, idet der fra Haarbogaarden udskilles 4 Td. 3 Skp. 3 Fdk. Hartkorn, som Eskild Jensen faar i Fæste, medens Anders Jensen faar den anden Del af Haarbogaarden. 1763 maa Eskild Jensen, der allerede var en gammel Mand, da han overtog Gaarden, afstaa den „formedelst Alderdom og Svangheds Skyld“, og den 36-aarige ugifte Gaardmandssøn Jakob Jensen fra Durupgaard faar saa Fæstebrev paa Gaarden. I Fæsteprotokollen kaldes han Jakob

Jensen Ladefoged. Han har været geworben Soldat, Nationaldragon, og har saa efter endt Soldatertid været Ladefoged paa Hegnet; da Eskild Jensen ikke kunde længere, giver Christoffer Müller til Hegnet ham saa Gerbjerggaard i Fæste. Han forblev ugift, og da Gaarden i 1790 blev udskiftet og flyttet ud paa sin nuværende Plads, gaar den gamle Ungkarl paa Aftægt. I hans Eftermands Fæstebrev staar der, at Jakob Jensen skal have frit Ophold i Gaarden til sin Død. Den nye Fæster er Jeppe Jensen fra Hjerk. Han faar $\frac{9}{8}$ 1790 Fæstebrev af Selius Müller. Kun 2 Aar er han Fæstebonde; den $\frac{2}{6}$ 1792 faar han af Chr. Jacobsen, Hegnet, Skøde paa Gaarden; Købesummen, 900 Rdl., blev betalt kontant. Jeppe Jensen har været en af Datidens mest ansete Mænd. Han var Sognefoged og Lægdsmand, og i Kirkebogen staar han tillige opført som „Medhjælper“. I hvert Sogn var der udnævnt en Mand, som skulde være Præstens Medhjælper, en Mand, som Præsten kunde henvende sig til angaaende rent ydre kirkelige Spørgsmaal. Da han — Præsten — tillige var selvskreven Formand for Sogneforstanderskabet, skulde han tillige være Præstens Medhjælper i kommunale Sager. Det var i Reglen den mest oplyste og mest ansete Mand i Sognet, der fik dette Hverv. Jeppe Jensen var født i Hjerk 1766 og døde i Tøndering 1813. Hans Hustru, Benedikte Pedersdatter, var 18 Aar ældre end ham; de døde begge samme Aar. De havde ingen Børn. Samme Aar blev Gaarden solgt til Mads Sørensen, Søn af Søren Madsen i Vestergaard i Oddense. Hans Hustru hed Karen Thomasdatter. Deres Børn: Mariane f. 1817, Maren f. 1818, Mette Marie f. 1819, Dorte Kirstine f. 1821 og Søren f. 1824. Ifølge en gammel Overlevering i Tøndering skulde Gerbjerggaard engang være solgt

for et Par sorte Heste! Det var i Aaret 1813, at Mads Sørensen købte Gaarden, det Aar Staten gik „bankerot“; Pengenes Værdi sank Dag for Dag, medens Priserne, særlig paa alt hvad Landmændene skulde sælge, steg til svimlende Højder; det er derfor ikke umuligt, at Overleveringen har fortalt Sandhed. Mads Sørensens Datter Maren, der levede sine sidste Aar som gammel ugift Pige i Tøndering og døde dér 1903, har selv fortalt mig, da jeg spurgte hende, om hun kendte noget til den Overlevering, at hendes Fader selv havde fortalt sine Børn det. 1825 flytter Mads Sørensen til Thorum. Gaarden sælger han til Mikkell Thomsen fra Lem Kæmpegaard. 1825 vies han til sin Tjenestepige, Bodil Christensdatter, Datter af Chr. Jensen Bundgaard i Tøndering; han er da 24 og hun 23 Aar. Deres Børn: Thomas Christian Mikkelsen f. 1826 og Christen Mikkelsen f. 1828. Sønnen Thomas var en Tid sindssyg, saa Faderen maatte binde ham; der fortælles, at han stod bundet i en Lænke ude i Laden. Følgende Skrivelse af 20/9, 1849 fra Præsten i Durup til Herredsfogden viser, at der virkelig har været anvendt en saa brutal Indespærring af den sindssyge: „Sognefoged Mikkell Thomsens Søn Thomas Chr. Mikkelsen af Gerbjerggaard har i nogen Tid været sindssyg, og ved sine Besøg og foruroligende Adfærd besværet flere af Pastoratets Beboere, men har dog, saavidt mig bekendt, hidtil ikke opført sig paa nogen voldsom Maade. Da hans Tilstand imidlertid nu skal være blevet saaledes, at hans Fader har fundet det nødvendigt at holde ham lænkebunden, finder jeg mig forpligtet til herved at henlede Øvrighedens Opmærksomhed paa, at det formentlig er nødvendigt, at der fra det offentliges Side gøres Foranstaltninger i denne Anledning“. Paa Folke-

tællingslisten 1850 staar han opført som opholdende sig paa Randers Sygehus, og der tilføjes: „Er fra Forstanden siden hans 16. Aar“. Thomas blev dog helbredet for sin Sindssygdom, blev gift og boede i Harre, hvor han gik under Navnet Komikmanden. Mikkel Thomsen har stiftet et Legat for værdige trængende i Tøndering Sogn, stor 400 Kr. Renterne deraf uddeles ved Juletid. Sønnen Chr. Mikkelsen overtog Gaarden efter Faderen, der gik paa Aftægt; men Mikkel Thomsen overlevede Sønnen, saa han kom til at nyde Aftægt ogsaa hos Jens Peter Espersen, der ved Auktionen efter Chr. Mikkelsen blev tilskødet Gaarden for 38,000 Kr. + Aftægten til Mikkel Thomsen.

J. P. Espersen blev almindeligvis kaldet Peter Roslev, hvilket Slægtsnavn Slægten senere har antaget. Han var fra Nygaard i Durup, gift 2 Gange. Hans første Hustru, Inger, var fra Bajlum, og hans anden Hustru, Ane, fra Søgaard i Aasted Sogn. Børn: I. Ægteskab: Esper Roslev, g. m. Karen Nielsen, Datter af Anders Nielsen, se Side 140, Kristian Roslev, se Bundgaard, Side 123, Andreas R., g. m. Bodil fra Hegnet Mølle, se Side 162, og Bodil R., g. m. Laust Laurson, Roslev. II. Ægteskab: Ingvard R., bor i Skive. — Peter Roslev deltog som Dragon i Krigen 1864. Han døde i Durup 1931, 88 Aar gl. 1909 solgte han Gaarden til Mikkel Kaastrup fra Hjerik, der atter afhændede den til Jens Andersen, nuværende Ejer af Hovedgaarden Nørgaard i Grinderslev Sogn. Den nuværende Ejer er Chr. Svansø fra Smedegaarden i Grove, g. m. Gudrun Madsen, Datter af fhv. Lærer Madsen i Brøndum.

Hvolkjærgaard.

Nr. 3 — Matr. Nr. 7.

Den tredie Gaard i den gamle Rækkefølge er Hvolkjærgaard, opkaldt efter en af sine Markers Agerfald, Hvolkjærfald. 1661 har den Hartkorn 6—2—1—1. Landgilden er den samme som for Haarbogaarden. Bonden hedder da Christen Christensen; men allerede Aaret efter har den skiftet Fæster, og da hedder Bonden Peder Iversen. Han sidder endnu ved Gaarden 1683, men har maattet dele Fæstet med Mads Jensen. Hvolkjærgaard er den af alle Tøndering-Gaardene, der har den mest fortvivlede Besiddelsesform for sine Marker, idet den har 86 Agre i 25 af Byens 37 Fald fordelt paa 71 Steder. Kan avle $2\frac{1}{4}$ Læs Mosehø, og paa den hvilende Jord kan der græsse 6 Høveder. 1688 nyt Hartkorn 6—3—1—2. 1702 er Mads Jensens Søn, Christen Madsen, ene om Fæstet. 1735 faar atter en Christen Madsen Fæstebrev paa Gaarden. Det lader til, at Fæstet er gaaet i Arv fra Fader til Søn, saa der mellem de to Chr. Madsen'er har været en Mads Christensen. 1753 afstaar Chr. Madsen godvillig Fæstet til sin Søn, Anders Christensen, f. 1714, d. 1795; hans Hustru, Karen Pedersdatter, f. 1727.

Ifølge Hoverireglementet af 1770 har Gaarden da 32 Td. Sædeland i alle Byens Marker, kan avle 2 Læs Hø og har Ret til Græsning af 13 Øxner. Hartkornet er det samme som 1688. Landgilden er 12 Skp. Rug, 16 Skp. Byg, 16 Skp. Havre og i Penge 5 Rdl. samt $\frac{1}{2}$ Læs Lyng.

Medens Gaarden i noget over 100 Aar har gaaet i Arv fra Far til Søn i 5 Slægtled, rykker nu en ny Slægt ind, idet Chr. Christensen, Søn af Chr. Madsen, Vestergaard, 1795 faar Fæstebrev. Han er født 1755 og død 1826, gift 2 Gange, I. Karen Kieldsdatter

f. 1762, d. 1802; II. Benedikte eller, som hun ogsaa kaldes, Bennet Jensdatter f. 1779, d. 1839. Børn: I. Ægteskab: Chr. Christensen f. 1801; II. Ægteskab: Jens Christensen f. 1806, Maren f. 1809, gift med Chr. Jakobsen, Hestbæk (Sønnesøn af Chr. Jakobsen, Hegnet) og Anders f. 1813. Christen og Anders blev begge i Gaarden til deres Død; de døde begge som gamle, ugifte Mænd. Efter Christen Christensens Død blev hans Enke, Bennet, siddende ved Fæstet til sin Død 1839, da hendes Søn, Jens Christensen, faar Fæstebrev paa Gaarden. Han blev den sidste Fæster, idet han 1841 af Morten Quistgaard faar Skøde paa Gaarden. Købesum 1200 Rdl. Jens Christensen var gift 2 Gange: I.: Elisabeth Andersdatter f. 1797, II.: Ane Dorthea Christensen f. 1826, Datter af Chr. Lund, se Matr. Nr. 17. „An Dorre“ havde en Datter, Ane Kirstine f. 1859. Hun arvede Gaarden og blev gift med Peder Pedersen, Søn af Peder Poulsen, Floutrup, og Mette Jensdatter fra Vestergaard i Tøndering, se Side 128. 1912 sælger Peder Pedersen Gaarden til den nuværende Ejer, Ingemann Torp fra Durupgaarde. Peder Pedersen døde 1926 og Ane Kirstine 1932.

Conradsborg.

Nr. 4 — Matr. Nr. 15.

Før Udskiftningen laa Gaarden mellem Hvolkjærgaard og Bundgaard. 1688 var den kun en mindre Gaard paa 1 Td. 4 Skp. Hartkorn. Fæstebonden hed Gregers Nielsen. 1708 har Chr. Joensen Smed Fæstet, 1720 Niels Poulsen og 1737 Peder Villadsen Smed. Jens Nielsen Haarbo, som havde

haft Mads Mouritsens øde Gaard i Fæste, overlader — formodentlig ifølge Herremændens Paabud — 1742 af denne Gaards Hartkorn 2 Td. til Peder Villadsen Smed paa følgende Vilkaar (se Haarbo-gaarden, Side 107) :

„I) P. V. Smed modtager førstk. Voldborgdag 1742 ved Udvisning af J. N. Haarbo saa meget af Ager og Eng, Fædrift, Tørveskær og Lyngslet, som til tvende Td. Hartkorn kan henhøre; II) Af den Jord, der er tilsaaet med Rug, skal P. V. Smed have sin Andel, desuden skal Jens Haarbo levere det fornødne Sædekorn af Havre og Byg til Saaning i det tilstundende Foraar samt lade Foraarsarbejdet udføre ved at gøde, pløje, saa og harve. Endvidere skal J. N. levere følgende Besætning og Redskaber: 2 Bæster, 1 Ko, 1 fireaars Kvie og 2 Ungnød; $\frac{1}{2}$ Plov med Tilbehør, $\frac{1}{2}$ stærk Undervogn med Fjæl, $\frac{1}{2}$ Harve med Trætænder og ny Midder“. Gaarden faar nu Hartkorn 3—5—1—2, som bliver uforandret til Udskiftningen.

1765 faar Jens Nielsen Haarbos Søn, Anders Jensen Hedegaard, Fæstet. Han er f. 1737, d. 1792. A. J. Hedegaard har været et uroligt Hoved. Salling Herreders Justitsprotokol fortæller, at han i For-aaret 1787 havde været arresteret i sin egen Gaard i 9 Uger. Han kom den Dag, han blev løsladt af sin Arrest, ned til Hegnet og beklagede sig over, at hans Vogtere havde været gale. Grunden til, at han havde været arresteret, var hans mislige Forhold og urolige Levned, derfor havde Løjtnant Müller, Hegnet, foranstaltet Vagthold hos ham, for at han kunde komme i mere Sinds Rolighed og forandre sit forrige Levned. Han var gift 2 Gange: I. Ane Jensdatter f. 1745. Deres Børn: Jens Andersen var født 1781, Johanne

f. 1786. II. Bodil Jensdatter f. 1757. Deres Børn: Ane f. 1790 og Maren f. 1791.

I Hoverireglementet 1771 angives Gaarden at have 18 Td. Sædeland, kan avles 1 Læs Hø, har Rettighed til Græsning af 6 Høveder, Hartkorn som tidligere 3—5—1—2, Landgilden er afløst med 8 Rdl. 32 Sk., og Gaarden er hovfri. 1790 ved Udskiftningen bliver Gaarden flyttet ud Syd paa og faar Hartk. 3—3—0—0.

Aaret efter Anders Hedegaards Død gifter Bodil sig med Chr. Pedersen fra Lille Thorum, f. 1756, d. 1832. Deres Datter er Kirsten f. 1799. Hun bliver gift med deres Tjenestekarl, Niels Iversen fra Hjørbusk i Aasted Sogn, og ved Chr. Pedersens Død fik Niels Fæstet. Deres Børn er: Maren f. 1830 og Christen f. 1836. Han blev dimitteret fra Ranum Seminarium 1857 og blev samme Aar Lærer i Volling. Niels Iversen blev af Morten Quistgaard tilbudt Købet af Gaarden, da de andre Tøndering-Gaarde blev solgt; men da han beklagede sig over for M. Q., at Gaarden var en mager Gaard, der ikke kunde føde en Familie, saa kunde han ikke købe den; han fik den dog senere, men maatte saa give mere for den. Den næste Ejer var Iver Andersen f. i Borbjerg 1828, g. m. Else Katrine f. i Frammerslev 1826. Deres Søn: Jens Iversen f. i Tøndering 1863. 1886 faar Peder Mortensen Gaarden, han er Søn af Morten Jakobsen, Haarbogaarden, f. i Tøndering 1857. Gift første Gang med Ane Kirstine Jensen fra Bajlum f. 1859, d. 1899, anden Gang med Frederikke Pedersen fra Nautrup. Nu ejes Gaarden af Elias Østergaard.

Bundgaard.

Nr. 5 — Matr. Nr. 6.

Medens alle Tøndering-Gaarde fra meget gammel Tid har været Fæste til Hegnet, er der noget, der tyder paa, at Bundgaard og den næste i den gamle Rækkefølge er gamle Selvejergaarde og først senere, maaske efter Klementfejden er blevet Fæstere. De har nemlig i Landgilden den Smørafgift paa $1\frac{1}{4}$ Pd., der er den gl. Selvejerafgift. Bundgaard har 2 Pd. Smør i Landgilden; men Smørafgiften, 1 Væt Smør, er ofte blevet forhøjet til 2 Pund*).

1662 er Gaardens Hartk. 8—1—0—0, Landgilden er foruden Smørafgiften ellers som Haarbo-gaarden. 1683, Markbogen: I Byens Marker har den 430837 Kv.-Al. Jord = Td. Land 30—6—0—2—2, der er fordelt i 72 Agre, liggende paa 50 Steder i 24 af Byens 37 Fald. I Engen kan der avles 1 Læs godt Hø og $1\frac{1}{2}$ Læs Mosefoder. Paa hvilende Jord kan der græsses 5 Høveder.

I Matrikelen 1688 faar den nyt Hartkorn 5—3—3—0, og dette forandres ikke før ved Udskiftningen 1790. Gaardens Areal forandres heller ikke i det følgende Hundrebaar, der kan 1770 endnu kun avles 1 Læs Hø, men den har Ret til Græsning af 11 Høveder. Landgilden er afløst med 7 Rdl. 32 Sk.

Den første Fæster siden 1660 er *Peder Villadsen*. I Jordebogen betegnes han som „ganske forarmet“; han sidder dog endnu ved Gaarden 1689; dette Aar er han stævnet for resterende Skatter og Landgilde, der er takseret til 5 Rdl. 12 Skilling. 1792 er det atter galt, da er Restancen vokset til 7 Rdl. 56 Sk. Fra 1708 er *Jep Christensen* Fæster, og han har Gaarden i 30 Aar.

*) Svend Aakjær: Fly Gaarde i Skivebogen.

De følgende halvandet Hundrede Aar beboes Bundgaard af den bekendte Bundgaardslægt, der endnu har mange Medlemmer baade i og udenfor Salling. 1739 faar *Christen Bundgaard* Fæstebrev paa Gaarden, og han besidder den til sin Død 1769. Sønnen *Jens Christensen Bundgaard* overtager dette Aar Fæstet efter Faderen. Han er f. 1745, d. 1805. Hans Hustru, Boel Pedersdatter f. 1739. Hun fik Aftægt paa Gaarden hos sin Søn i 15 Aar, hun døde 1820, 82 Aar gl. Deres Børn er: Maren f. 1767, Iver f. 1769 (se under Søndergaard), Christen f. 1771 og Karen f. 1782; hun blev gift med Ungkarl Chr. Jensen fra Risum, Tjenestekarl paa Østergaard. Da deres første Barn, Ivar, blev født, boede de hos Karens Moder i Gaardens Aftægtsbolig.

Christen Jensen Bundgaard faar 1802 Fæstebrev og bliver gift med Else Pedersdatter, Datter af Fæstegaardmand Peder Jakobsen — Matr. Nr. 5 — se Side 124 — hun er født 1777, d. 1864. 1801 var hun Tjenestepige paa Hegnet. Deres Børn: Boel f. 1802, g. m. Mikkel Thomsen, Gerbjerggaard, Maren f. 1803, g. m. Niels Jakobsen af Gamstrup, Jens f. 1805, Mariane f. 1808, Ane Magdalene f. 1811 og Peder f. 1815, d. 1816.

Jens Christensen Bundgaard er den 7. Fæster siden 1660 og den 1. Selvejer af Gaarden, som han 1842 købte af Morten Qvistgaard. Købesum 1300 Rdl. Hans Hustru Kirsten Mortensdatter, Datter af Morten Jepsen, Annelund, f. 1810, d. 1890. Børn: I. Christen f. 1843, d. 1911, g. m. Maren Toft, Datter af Jens Toft — se Matr. Nr. 5 — f. 1850. De fik en mindre Ejendom paa Vilholm, der senere er lagt ind under Anders Lunds Gaard, Matr. Nr. 5 b. II. Morten f. 1844, d. 1890. III. Peder f. 1846. IV. Iver, gift med Mette Kirstine Pedersen, Datter af

Lærer Jakob Pedersen, Durup. Han var en dygtig Snedker og drev i flere Aar en omfattende Møbel-forretning i Tøndering, død i Nykøbing. V. Anders f. 1851. VI. Niels f. 1853. Han opholdt sig hjemme i Fødegaarden, indtil Broderen Morten døde 1890, da han købte en Gaard i Durup. Han var en oplyst og dygtig Landmand, havde i sin Ungdom paa flere af vore Højskoler erhvervet sig mange Kundskaber. Han var en Tid Sogneraadformand, men levede ellers et stille tilbagetrukket Liv. For en Del af sin Formue stiftede han et Legat til Kristenlivets Fremme her i Salling. Han døde ugift 1927. *Morten Jensen Bundgaard* overtager Gaarden efter Faderen; han er den sidste af Bundgaard-Slægten, som ejer Gaarden, der ved hans Død 1890 bliver solgt til *Kristian Roslev* f. 1865, Søn af Peter Roslev, Gerbjerggaard, g. m. Else Svenningsen f. 1865, d. 1910, Datter af Jens Svenningsen, Matr. Nr. 3 b. 1914 sælger Kr. Roslev Gaarden til Brødrene Larsen, der kort Tid efter afhænder den til den nuværende Ejer, *Valdemar Torp*.

Marinus Jakobsens Gaard.

Nr. 6 — Matr. Nr. 5.

Før Udskiftningen laa Gaarden ca. 100 Al. Syd for Kirken. 1662 er Hartk. 8—1—0—0. Landgilden er som Haarbogaarden, men desuden har den den gamle Selvejerafgift $1\frac{1}{4}$ Pund Smør. Ifølge Markbogen 1683 har Gaarden et Jordtilliggende i Byens Marker paa 510669 Kv.-Al. = godt 36 Td. 3 Skp. Land og har Ret til Græsning af 7 Høveder. Den har i Byens Marker 74 Agre fordelt paa 49 Steder i 24 af Byens 37 Fald. 1688 ved Ommatrikuleringen faar Gaarden nyt Hartk. 6—3—2—1, og det for-

andres ikke før efter Udskiftningen. 1770 angives Arealet til kun 32 Td. Land, men har nu Ret til Græsning af 13 Høveder. Der kan avles 2 Læs Hø. Landgilden er 12 Skp. Rug, 12 Skp. Byg og 12 Skp. Havre, 4 Rdl. i Penge og $\frac{1}{2}$ Læs Lyng.

Den første kendte Fæster 1662 hed Jens Iversen. 1683 var Morten Jensen Fæster, han besidder Gaarden i 46 Aar, til 1729, da Just Poulsen faar Fæstet. 1759 Peder Nielsen fra Hestbæk og 1771 Peder Jakobsen f. 1739, d. 1822, g. m. Maren Sørensdatter f. 1744. Deres Børn: Else f. 1777, Anna f. 1779, Dorothea f. 1780, Jakob f. 1784 og Kirsten f. 1788, g. m. Hans Pedersen, ogsaa kaldet Hans Mehlsen, Søn af Peder Mehlsen, Haarbogaard. De 43 Aar, Peder Jakobsen har Gaarden, fra 1771 til 1814, er en Tid rig paa Begivenheder for de danske Fæstebønder. 1771 er det Aar, da Christoffer Müller til Hegnet indsender til Landvæsenskollegiet Hoverireglementer for Hegnet, hvorved Hoveriet faar bestemte Regler, som Herremanden ikke maa gaa udenom. 1788 løses Stavnsbaandet, og der begynder en Opgangsperiode, der varer til Fredsslutningen 1814, hvorefter den store Landbrugskrise kom fra 1818 til 1828, hvor mange Herremænd og Selvejere maatte gaa fra Gaardene, medens Fæstebønderne klarede sig nogenlunde.

Jakob Pedersen faar altsaa Gaarden 1814, og Faderen faar Aftægt hos Sønnen. Hans Kone, Karen Poulsdatter, f. i Tøndering 1792, Datter af Gmd. Poul Nielsen Goderum — se Matr. 2. Deres Børn er: Peder f. 1815, d. 1840, Maren f. 1818, Else Marie f. 1820, Ane f. 1823, Poulline f. 1826 og Christen f. 1829. Jakob Pedersen faar 1842 Skøde paa Gaarden. Købesum 1300 Rdl. Paa Bykortet 1820, det ældste Kort, der findes over Tøndering By, er der

foretaget en Deling af de første fem Matrikel-Numre, ny Matr., velsagtens i den Hensigt at udstykke Gaardene til Salg. Dette skete dog ikke den Gang. Straks efter, at Jakob Pedersen havde købt Gaarden, sælger han den nordlige Del af Marken, Matr Nr. 5 b, til Anders Peter Lund fra Kirkeby og ikke længe derefter sin egen Gaard Nr. 5 a til Niels Chr. Jensen (Slytter) f. i Roslev 1815. Den gamle Gaard, der i Aarhundreder havde haft sin Plads lidt Syd for Kirken, bliver flyttet til sin nuværende Plads paa Bakken Nordvest for Kirken. En Del af Gaarden er siden bygget om; men Stuehuset staar endnu.

Niels Chr. Jensen var Datidens Bygmester i Tøndering, og der blev nok til ham at bygge, da der i disse Aar samtidig med Gaardenes Salg blev foretaget en Deling af flere af dem. Det var ikke alene sin egen Gaard og den derfra fraskilte Gaard, han byggede, men ogsaa flere af de udflyttede Gaarde blev opført af ham. Det var ikke første Klasses Arbejde, han lavede, men dyrt var det heller ikke, 400 Rdl. var Taksten for et Stuehus til en Gaard. 1850 sælger han Gaarden og flytter til Matr. Nr. 3 b, som han overtager efter Peder Jensen Eiskjær.

Den ny Ejer af Gaarden er Jens Pedersen Toft, f. 1807 i Hestbæk, g. m. Karen Hansen, f. 1820. Deres Børn: Maren f. 1850, Ellen Kirstine f. 1852, Johanne f. 1859 og Peder f. 1865. Jens Pedersen Tofts Moder, Maren Nielsdatter, havde først været gift med Jakob Christensen, en Søn af den bekendte Herremand paa Hegnet, Chr. Jakobsen. Jakob Christensen dør ung, og hans Enke bliver gift med Peder Christensen Toft. Jens P. Toft døde 1899, 92 Aar gl. 1889 faar hans Søn, Peder Jensen Toft Gaarden. Han er g. m. Kirstine Bodilsen. 1924 sælger

han Gaarden til den nuværende Ejer, Marinus Jakobsen.

Anders Pedersen Lund var den første Ejer af den udflyttede og nyopbyggede Gaard, Matr. Nr. 5 b. Han er født i Rybjerg 1812, g. m. Maren Pedersdatter, f. 1808. Deres Søn, Niels Peter Lund, f. 1843, overtog Gaarden efter Faderens Død. Han var gift med Kirsten Jensen, f. 1859. Deres Børn er Anders Peter f. 1885 og Maren f. 1884. N. P. Lund byggede hele den gamle Gaard om, Slytters Huse var ikke skabt for Evigheden. Sønnen Anders Lund, g. m. Jensine Juul fra Durup, fik Gaarden efter Faderens Død.

Vestergaard.

Nr. 7 — Matr. Nr. 4.

Ved Udskiftningen laa Gaarden — som angivet paa Kortet — Vest for Kirken, og der har den sandsynligvis haft sin Plads fra Byens ældste Tider. Den blev ikke udflyttet ved Udskiftningen, da den fik sin Mark udlagt Vest paa fra Gaarden til Hede-
gaards Skel; mod Nord laa den i Skel med Durup Sogn og mod Syd med Nabogaarden, Matr. Nr. 3. 1661 var Hartkornet 4—4—1—0, Landgilden 1 Ørt. Rug, 1 Ørt. Byg og 1 Ørt. Havre; 1 Svin, 1/2 Skovvogn, 1 Fødenød, 1 Sk. Gæsteri, 4 Snese Aal og 1 Læs Lyng. Markbogen 1683 udviser, at den har 74 Agre fordelt paa 49 Steder i 22 af Byens 37 Fald. I Jordebogen af 6/5 1737 over Hegnet Gods, udfærdiget i Anledning af Hegnets Salg til Frants Rantzau de Bentzon, staar anført, at der af Vestergaard til Præsten i Durup for Fredags Prædiken i

Tøndering Kirke skal svares 1 Ørting Havre*). Ifølge Hoverireglementet af 1791 har Vestergaard 32 Td. Sædeland, kan avle 1 Læs Hø og har Ret til Græsning af 12 Høveder. Ved Matriklen 1688 fik den Hartk. 4—3—2—1. 1754 faar den af Søren Justesens nedlagte Gaard Hartk. 2—1—3—0, saa Gaardens Hartkorn fra dette Aar blev 6—5—1—1. Landgilden ydes da med 20 Skp. Havre og i Penge 10 Rdl. 64 Sk. Gaarden er hovfri. Ved Udskiftningen fik den det samme Hartkorn som de øvrige Helgaarde: 6—1—2—0.

-
- *) Fredags Korn til Præsten — som det ogsaa kaldes andensteds i ovennævnte Jordebog — skulde desuden svares af nuværende Matr. Nr. 2 og af Søndergaard samt af „Et øde Sted“ i Tøndering By, som forrige Degn har haft i Fæste og nu bruges til Gaarden (Hegnet) 1 Td. 2 Skp. Hartk., deraf svares Fredags Korn til Præsten 1 Td. Byg.

1471 stiftede Albret Skeel til Hegnet et Legat, hvorfor der efter hans Død skulde læses Sjælemesser for ham og hans Slægt — se min Afhandling om Albret Andersen Skeels Gavebrev, Skivebogen 1928. Ifølge dette Gavebrev skulde der fra 4 af Gaardene i Tøndering ydes 11 Ørtug Korn til Sognepræsten ved Tøndering Kirke. Af Gavebrevet kan man ikke se, hvilke Gaarde Forpligtelsen hvilede paa; der nævnes kun Navnene paa de 4 Mænd, der dengang havde Gaardene i Fæste. Men Jordebogen 1737 giver Løsningen. Det er altsaa de 4 Gaarde, nuværende Matr. Nr. 1, 2 og 4 samt en Gaard, der paa et tidligere Tidspunkt var lagt under Hovedgaarden.

Skønt der ved et Skifte efter Jakob Skeels Død 1565 — se Skivebogen 1928, S. 119 — blev taget Bestemmelse om, at den Forhæftelse, der hvilede paa de 4 Gaarde, skulde for Fremtiden gaa over paa Hovedgaarden, idet Albret Skeel forpligtede sig til at yde de 11 Ørtug Korn, saa er dette dog ikke taget til Følge, hvad Jordebogen 1737 giver Oplysning om.

Vestergaards Fæstere og Selvejere fra 1661 til nu er følgende: 1661: Chr. Pedersen, om hvem der i Jordebogen staar, „at han er ganske forarmet“. 1683: Søren Villadsen, 1702: Poul Christensen, 1735: Chr. Villadsen, Søn af Villads Pedersen, Hedegaard, 1754: Christen Christensen, sandsynligvis en Søn af Chr. Villadsen, 1761: Chr. Madsen; han er født 1716; hans anden Hustru, Anne Hansdatter, f. 1733. C. M. har med sin første Hustru 3 Børn: I) Christen f. 1755, — han faar Hvolkjærgaard i Fæste —, II) Barbara f. 1757, g. m. Søren Jensen, Hedegaard, og III) Maren f. 1760, g. m. Peder Kjeldsen, Søndertoft. Børn af andet Ægteskab: I) Anna f. 1770 og II) Jens f. 1771. Chr. Madsen døde 1801, 85½ Aar gl.

Jens Christensen, Søn af Chr. Madsen, faar Fæstet efter Faderens Død. Han var gift med 2 Søstre, Døtre af John Jensen — se Matr. Nr. 2. Den første, Johanne, døde 1814, 34 Aar gl. Søsteren Kirsten kom saa i Gaarden som Tjenestepige, og inden Aaret var omme, blev hun gift med Jens Christensen. I første Ægteskab er der 3 Døtre: Ane f. 1804 — hun blev 1827 gift med Peder Larsen fra Roslev, — Mette f. 1809 (1826 g. m. Boelsmand Peder Poulsen fra Floutrup, deres Søn er Peder Pedersen, Hvolkjærgaard, se Side 118) og Karen f. 1812 (g. m. Jeppe Pedersen Lund fra Kirkeby). Jens Christensen døde $21\frac{1}{2}$ 1834, 63 Aar gl. Han blev fundet død paa Nautrup Mark. Hans Enke, Kirsten Johnsdatter, beholder efter Mandens Død Fæstet til 1837, da Svigersonnen, Jeppe Pedersen Lund, faar Fæstebrev og 1844 Skøde paa Gaarden. Købesum 1200 Rdl. Samme Aar flyttes Bygningerne ud paa Marken Vest paa; det er dog ikke der, hvor Gaarden nu ligger, men et Stykke længere mod Øst. Samtidig sælger han tre Parceller: en til Peder Jensen (Høge-

dal) fra Nautrup, Hartk. 0—2—1—2 $\frac{3}{4}$, en til Niels Jensen Ejstkjær, Hartk. 1—2—3—2 $\frac{3}{4}$, og en til Ejeren af Hegnets Mølle, Hartk. 0—0—1—1 $\frac{1}{2}$, ialt 1—5—3—1. Da Gaarden ved Matrikelen 1844 havde faaet nyt Hartk. 5—6—0—1 $\frac{3}{4}$, bliver Gaardens Hartkorn, naar det solgte fragaar, ialt 4—0—1— $\frac{3}{4}$. Derfra er senere fraskilt en Byggeplads til A. P. Lunds Enke paa 2 $\frac{1}{2}$ Alb. Den gamle Gaard, der laa ved Kirkegaardens sydvestre Hjørne, var en tre-længet Bygning; de to Længer blev nedrevet; men Stuelængen blev indrettet til Bolig og Udhus for Peder Høgedal. 1906 blev Skoleloddet solgt og lagt til Ejendommen, den gamle Rest af Jeppe Lunds gamle Gaard blev nedrevet og ny Bygning opført; Skolens Udhus blev flyttet og sammenbygget med det nye Hus. Lidt længere Vest paa ved Vejen til Durup byggede Niels Ejstkjær sin nye Gaard; en Del deraf staar endnu; men Jorden er frasolgt.

Jeppe Lund og hans Hustru Karen Jensdatters Børn er: Ane Marie f. 1835, Jens f. 1836, Anders Peter f. 1840, Anders f. 1844, Peder f. 1847, Johanne Kirstine f. 1852 og Maren f. 1855. Jens Jeppesen fik en lille Ejendom paa Jebjerg Nørremark. Hans Kone var fra Jebjerg; de havde en Datter, deres eneste Barn, Karoline, der blev gift med Kr. Steffen Pedersen fra Harre. Han fik Stedet efter Svigerfaderen, købte 30 Td. Land fra Grinderslev Kloster og byggede Gaarden op. Den kaldes nu Nørgaard. En Søn af dem, Anders Trier Pedersen, er gift med Ingrid Krogh fra Tøndering Skole. Ane Marie blev gift med Ole Toft, de boede paa Vilholm, og Maren blev gift med Chr. Jensen Hedegaard — se under Hedegaard, Side 153.

Peder Jeppesen Lund havde allerede før Faderens Død faaet Gaarden; men han døde ugift 1877.

Anders Peder Jeppesen Lund overtog saa Gaarden efter Broderen. Han var gift med Karen Jensen fra Hedegaard, og de havde faaet et Stykke af Hedegaards Mark, hvorpaa de havde bygget deres nye Hjem. Da nu Peder døde, blev begge Gaarde lagt sammen og Jeppe Lunds Gaard nedrevet. Det samlede Hartkorn blev den gamle Gaards Hartkorn $4-0-1-\frac{3}{4}$ + A. P. Lunds Gaards Hartkorn $1-1-2-2$, ialt $5-1-3-2\frac{3}{4}$. Ligesom sin Morfar og Farfar fik A. P. Lund en voldsom Død; han blev dræbt af en Møllevinge ved Tøndering Mølle. Hans Enke bortforpagtede Gaarden til S. P. Mortensen, Søn af Morten Jakobsen, Haarbogaarden, og hun byggede sig et Hus ved Vejen til Durup.

A. P. Lunds Datter, Karen Katrine f. 1873, g. m. Andreas Nielsen, Rærup i Grinderslev Sogn, 1898. Samme Aar overtog han Gaarden, som han 3 Aar efter solgte og købte saa Gl. Rybjerggaard. Hans Hustru døde 1915. Femte Ejer var Chr. Christensen Præst fra Hem, der 1911 solgte den til Martin Sørensen fra Dalstrup. Den nuværende Ejer, Sognefoged Gudike Sørensen, har haft Gaarden siden 1913.

Tøndering Vestergaard har i Tidsrummet fra 1662 til nu, altsaa i Løbet af 250 Aar, skiftet Beboer 14 Gange, hvoraf de 7 første var Fæstere og de 7 sidste Selvejere.

Jakob Mortensens Gaard.

Nr. 8 — Matr. Nr. 3.

Denne Gaard er fra gammel Tid blevet benævnt som en Halvgaard. For en Del af Landgildens Vedkommende ydedes ogsaa kun det halve af, hvad Helgaardene skulde yde: 1 Ørt. Rug, 1 Ørt. Byg, 1 Ørt. Havre, 1 Svin, $\frac{1}{2}$ Skovvogn, 1 Fødenød,

1 Mark Gæsteri, 4 Snese Aal og 1 Læs Lyng. I Byens Marker har den 214725 Kv.-Al. = Td. Land: 15—2—2—2—1, der er fordelt paa 30 Steder i 18 af Byens 37 Fald. Af Hedejord har den desuden 13222 Kv.-Al. = Td. Land: 0—7—2—1. I Engen kan avles 2½ Læs Mosehø, og der kan græsses 4 Høveder. Ifølge Hoverireglementet 1770 har Gaarden Hartk. 4—6—2—1¾, Sædeland 24 Td., kan da kun avle 1 Læs Hø, der er altsaa Tilbagegang; men den har saa til Gengæld Ret til Græsning af 9 Høveder. Landgilden var afløst med 4 Rdl.

Den første kendte Fæster er Jens Villadsen. 1661 sidder han saa nogenlunde i det; men 1663 er han „ganske forarmet“. I 30 Aar sidder han dog og hurker sig igennem; men saa kan han heller ikke længere; ved Nytaarstid 1692 opgiver han det hele og maa løbe fra Gaarden. Den 25. Januar 1692 blev alle Tøndering Bymænd stævnet til Tinget for at afgive Syn over Jens Villadsens Gaard; men det kunde den gode Herremand, Jørgen Skeel Due, godt have sparet sig; ingen skulde faa dem til at vidne mod deres gamle Nabo. Skønt Trusel om Falsmaal — Bøde for Udeblivelse fra Retten som Vidne — var dog heller ingen mødt efter næste Tilsigelse. Der var Sammenhold mellem de gamle Tøndering Bymænd. Men 4 Mænd fra Hestbæk, der var tilsagt den 1. Februar, mødte og „afgav deres Syn i saa Maade, at de i Tirsdags var 8 Dage synede den Halvgaard i Tøndering, som Jens Villadsen var fra-dragen, og de saa da, at Fæhuset var helt borte, og intet Tømmer fandtes uden nogle gamle Suler og et Stykke af en Aas. Paa et Stykke Hus 3 Favne lang paa østre Side og nær Ende var Tømmer og Tag ganske borte. Paa Rollingshuset var Yderstolperne borte paa østre Ende og et Stykke Rem; 4 Døre og

alle Vinduerne var borte. Dette afhjelmende de for et fuldt Syn“. Den stakkels Jens Villadsen havde haft det omtrent som Ræven, da den sad under Harven og sagde: Gud ske Lov for Husly. Det var nok ikke alene Bygningerne, der var forfaldne, Marken var det nok ogsaa. 1661 har den Hartk. 4—1—2—0; men 1688 bliver den kun takseret til 2—6—0—2. Den Mand, der skal overtage den forfaldne Gaard efter Jens Villadsen, er Michel Farsen. Jørgen Skeel Due bliver dog nødt til at forbedre Gaarden, saa den faar noget mere Jord og faar Hartkorn lig med Haarbogaarden og Gerbjerggaard. Følgende Fæstere indtil Udskiftningen 1790 er: 1717 Michel Pedersen, 1737 Laust Pedersen, 1754 Peder Mehlsen, 1773 Jens Nielsen, 1780 Thor Christensen og 1787 Just Christensen. I Thor Christensens Fæstebrev staar, at han er nuværende Landsoldat og overtager 1780 Fæstet efter afgangne Jens Nielsen. Han bliver gift med Jens Niensens Enke, Johanne Pedersdatter. Deres Børn: Anna Kirstine f. 1788 og Christen f. 1794. Thor Christensen maa gaa fra Gaarden paa Grund af Fattigdom, men faar et Udflytterhus paa Vilholm, før beboet af Chr. Mortensen Lund. Thor døde 1833, 80 Aar gl. Hans Kone, Johanne, døde 1825, 72 Aar gl. Deres Søn, Christen Thorsen, faar Huset i Fæste efter Faderen. Han var gift med Else Jakobsdatter f. 1794. Deres Børn: Thor f. 1828, Johanne f. 1831 og Jakob f. 1838. Johanne blev gift med Niels Chr. Nielsen, Søn af Niels Poulsen Goderum — se Matr. 2 — og de fik Stedet efter hendes Fader. Niels Chr. Nielsen flyttede med Sønnen, Chr. Vilholm, til Sønder Vissing, hvor han døde. Jakob Christensen fik en Gaard i Durup; han døde paa Nautrup Hede ved at falde ned af et Lynglæs 1888.

Just Christensen f. 1737, g. m. Maren Hansdatter f. 1748. Børn: Dorte f. 1776, Inger f. 1778, Christen f. 1780 og Hans f. 1784. Det er i hans Tid, at Udskiftningen foregaar; han faar dog ikke Lov til at nyde de store Fordele, som dette medførte. Gaarden, der hidtil har været en Halvgaard, bliver ved Udskiftningen paa Størrelse med Helgaardene i Byen: Hartk. 6—1—2—0.

Mehlsen Pedersen, der siden 1766 havde haft Annelund i Fæste, faar 1791 Fæstebrev paa Gaarden, han er f. 1729, d. 1812, g. m. Johanne Pedersdatter, død som Aftægtskone i Gaarden hos Sønnen Anders 1820, 85 Aar gl. Deres Børn: Peder f. 1768 — se Haarbogaarden —, Benedikte f. 1769, Anders f. 1774, Laust f. 1776 og Karen Marie f. 1782. Alle tre Sønner faar Gaarde i Tøndering: Peder Haarbogaarden, Laust Annelyst og Anders Faderens Gaard i Aaret 1808. Hans Kone er Anna Jepsdatter, Datter af Jeppe Skov af Dalstrup i Harre Sogn. Deres Børn: Mehlsen f. 1813, Boel f. 1814, Jeppe f. 1815, død samme Aar, Anne f. 1816, Johanne f. 1817, Jeppe f. 1819, Peder f. 1822 og Poul f. 1826.

Nu gaar Gaarden atter over til en ny Slægt, idet Christen Poulsen den 9/9 1837 faar Fæstebrev paa Gaarden. Han er den elvte Fæster siden 1660 og bliver den første Selvejer; 1843 køber han Gaarden for 1300 Rdl. Han er født i Thise 1795, g. m. Ane Christensdatter født i Thise 1800. Deres Børn: Poul f. 1830, Christen f. 1832, Peder f. 1837, Inger f. 1839, Maren f. 1841 og Ane f. 1845, d. 1932. Christen blev Boelsmand i Mogenstrup, Peder Fisker i Glyngøre — kaldet Per Tøndering —, Inger blev gift med Smed Chr. Hedetoft, der byggede sig en Smedie ved Gaarden, hvor de boede i mange Aar. Poul Christensen overtager Gaarden efter Faderen.

Hans Kone, Jensine Christensdatter, var Datter af Husmand Chr. Pedersen Tjener paa Vilholm, f. 1824. I en Aarrække var Poul Christensen tillige Købmand. De havde ingen Børn, og Gaarden blev saa efter Poul Chr.s Død 1879 solgt til Morten Jakobsens ældste Søn, Jakob Mortensen, Haarbogaarden. Han blev samme Aar gift med Ane Nielsen, Datter af Gaardmand Niels Mortensen, Annelund. Deres Børn: Maren, Morten, Hanne, Niels Peter, Kirsten og Agnes. 1918 solgte Jakob Gaarden til Ejeren af Nabogaarden mod Syd, Kristoffer Axelsen, der lagde Gaardens Marker til sin egen Gaard. Kun en Rest af den gamle Lade staar endnu. Den gamle Gaards Saga er ude.

Da Chr. Poulsen 1843 købte Gaarden, afstod han samtidig den allerede tidligere fraskilte Del, Matr. Nr. 3 b, til Peder Jensen Ejkskjær fra Dølby. 3 a beholdt af Hartkornet 2—7—2—2 $\frac{1}{4}$, 3 b fik 2—7—0— $\frac{3}{4}$. Jens S. Hedegaard fik en lille Lod paa 1 $\frac{1}{4}$ Alb. P. J. Ejkskjærs Kone, Else Laustdatter, var fra Otting. Børn: Ane Marie f. 1841 og Ane f. 1843. Den næste Ejer var N. Chr. Jensen (Slytter) — se Matr. Nr. 5. Han solgte Gaarden til Jens Svenningsen fra Bajlum f. 1831, d. 1917, g. m. Dorthe Katrine Jensen f. 1835. Børn: Svenning f. 1864 og Else f. 1865, d. 1910, g. m. Kristian Roslev — se Bundgaard. Den nuværende Ejer er Svenning Svenningsen.

Seliusborg.

Nr. 9 — Matr. Nr. 14.

Før Udskiftningen 1790 laa denne Gaard ca. 100 m Syd for sidstnævnte Matr. Nr. 3. Ifølge

Skivehus Amts Matr. 1661 havde den Hartkorn 7—1—0—0. Landgilden var som til Haarbogaarden, og ifølge Markbogen 1683 havde Gaarden i Byens Marker 407150 Kv.-Al. = Td. Land 29—0—2—1—3, der var delt i 83 Agre fordelt paa 47 Steder i 20 af Byens 37 Fald. I Engen kan avles $1\frac{3}{4}$ Læs godt Hø og 3 Læs Mosefoder og har Ret til Græsning af 6 Høveder. 1770 angives Gaardens Marker til 24 Td. Land, der kan nu kun avles 1 Læs Hø, men har Ret til Græsning af 9 Høveder. Landgilden er afløst med 6 Rdl.

Den første Fæster siden 1660 er Chr. Poulsen, han er „ganske forarmet“. 1683 Poul Sørensen, 1688 har han faaet en Partner i Fæstet, Graves Christensen. Denne har desuden et andet Fæste paa 1 Td. Hartk., han kaldes ogsaa Graves Degn. 1702 er Graves Degn ene om Fæstet, der nu kun har Hartk. 3—0—2—2. 1703 har Graves Degns Søn, Jens Gravesen, overtaget Fæstet efter Faderen. Endnu 1720 er der ikke forandret noget ved Gaardens Hartkorn; men ifølge Hegnets Fæsteprotokol har Jens Nielsen Kusk 1737 overtaget den Gaard, som Jens Gravesen sidst beboede, og nu har Gaarden Hartk. 4—5—1—2 $\frac{1}{4}$. Dette Hartkorn forandres ikke før Udskiftningen. Jens Nielsen Kusk faar 1754 Fæstebrev paa et Gadehus i Tøndering. Hans Enke, Karen, boede der til sin Død 1767. 1753 faar Mourits Larsen Gaarden. Øst for Gaarden var der en Dam, der blev kaldt Mourits's Dam, og dette Navn kendtes endnu af de gamle for 30 Aar siden; Navnet har altsaa holdt sig i over 100 Aar. Den er nu udtørret. Mourits døde 1785; hans Enke levede 1787 og var da 72 Aar gl.; hun fik ikke Ophold i Gaarden, men var til Huse hos Villads Smed, var fattig. Efter Mourits Larsens Død fik Jakob

Christensen fra Durup Fæstet, f. 1752, g. m. Dorthe Jensdatter f. 1749. Deres Børn: Anna f. 1777, Christen f. 1781, Maren f. 1785 og Laurits f. 1789. J. C. havde først en Gaard i Toustrup, den maatte han 1783 afstaa til en Søn af Søren Jørgensen, Tranum Kirkegaard, der ogsaa var en Fæstegaard til Hegnet. Christoffer Müller til Hegnet var en Mand, der havde et skarpt Øje med sine Fæstere. Vel var han en human Godsejer, men han vilde have dygtige Folk paa sine Gaarde, derfor byttede han ofte om paa Fæstebønderne. Der er flere Eksempler paa, hvorledes en Mand, der har haft en større Gaard i Fæste, er blevet flyttet til en mindre for til sidst at ende sine Dage som Fæster af et Gadehus, medens andre har begyndt smaat, men lidt efter lidt er steget i Herremandens Yndest og enten faaet en større Gaard, eller der er taget Jord fra den mindre dygtige og lagt til den Gaard, hvis Fæster havde vist, at han passede sine Ting, saa han magtede at svare sine „Contributioner“, hvad der for Herremanden var det vigtigste. Sønnen Selio Müller fulgte samme Princip som sin Fader. Jakob Christensen er en af dem, det gik nedad med. Fra den større Gaard i Toustrup flytter han til den mindre Gaard i Tøndering; men Müller finder ikke, at han er værdig til at flytte ud paa den nyopbyggede Gaard paa Byens Søndermark; han bliver puttet ind i et Gadehus, hvor han saa ender sine Dage. Hans Enke, Dorthe Jensdatter, beboede Huset 1801 sammen med sin yngste Søn Laurits. Hun ernærede sig ved at spinde.

Anders Pedersen er den første Beboer af den nyopbyggede og udflyttede Gaard, som faar Navnet Seliusborg. Han havde først et Hus i Fæste, men blev nu af Selio Müller udset til at være den

mest værdige til at drive den Gaard, der fik den Ære at bære Herremandens Navn. Ifølge Anders Pedersens Fæstebrev af $\frac{1}{11}$ 1790 modtager han en Besætning, der af uvildige Mænd er takseret saaledes: En 4 Aars Hoppe 30 Rdl., 1 sort Hest 15 Rdl., en ubeslagen Vogn med Tilbehør 5 Rdl., en Møgvogn 1 Rdl. 2 Sk., 1 Plov med Skærer og Langjern 1 Rdl. 2 Sk., $\frac{1}{2}$ Harve med Jerntænder og $\frac{1}{2}$ Harve med Trætænder 1 Rdl. 4 Sk., ialt 53 Rdl. 4 Sk. En graahjelmet Ko, tidligbærende, 8 Rdl., 1 do. Kvie, ligesaa bærende 3 Aar, 8 Rdl., 1 graahjelmet do., 2 Aar og løben, 6 Rdl., ialt 75 Rdl. 4 Sk. Desuden er leveret ham Korn til Sæd 2 Td. Rug, 3 Td. Byg og $4\frac{1}{2}$ Td. Havre. Anders Pedersen er fra Lille-Thorum, f. 1753, g. m. Boel Jensdatter f. 1738; hun havde været gift før og havde med sin første Mand 2 Børn: Anne Nielsdatter f. 1778 og Chr. Nielsen f. 1783. Boel døde 1804. Anders Pedersen døde som Aftægtsmand i Gaarden 1834, to Aar efter at han havde afstaaet Gaarden til den 9. kendte Fæster og 1. Selvejer, Peder Nielsen Kolding. Han er Søn af Gaardmand Niels Kolding i Toustrup og Hustru, Ane Pedersdatter. Hun var født i det Sted, der nu beboes af Niels Norup; det er Resterne af Jesper Christensens og Chr. Andersens øde Gaard, der allerede omkring 1650 var blevet øde og dens Marker lagt under Hegnet, se Side 80. Hendes Fader hed Peder Pedersen, ogsaa kaldet Peder Smed, og Moderen Maren Christensen; i Fæsteprotokollen kaldes hun Maren Hollænder. Datteren Ane — f. 1779 — blev 1802 gift med Gaardmand Niels Pedersen Kolding i Toustrup. Deres Søn, Peder Nielsen Kolding, blev gift med Bodil Mortensdatter, Datter af Sognefoged Morten Jepsen, Annelund. Deres Børn: Niels Christian f. 1835, Morten f. 1838, Kirsten Marie f. 1839

og Christen f. 1842. 1841 faar han af Morten Quistgaard Skøde paa Gaarden, Købesum 800 Rdl. Da Bodil døde, giftede han sig igen med sin Nabos Enke, Johanne Nielsen, Annelund, se Side 149. Hans Søn, Christen, overtager saa Gaarden, og Peder Kolding flytter over til Johanne. Chr. Pedersen Kolding, g. m. Ane Jensen, Datter af Jens Chr. Andersen, ogsaa kaldet Thybo, og Hustru, Else Marie Pedersdatter fra Toustrup. Deres Børn: Peder, Else Marie, Morten, Bertel, Anders, Andreas, Christian, Christen og Johannes. Chr. P. Kolding solgte Gaarden til Chr. Christensen Smed og fik en mindre Ejendom. Han døde i Durup 1908.

Chr. Christensen Smed, f. 1858, var Søn af Husmand Jens Smed og Hustru, Else Marie; han var gift med Ane Marie f. 1859. Deres Datter, Else Marie, blev gift med Jens Sørensen fra Søgaard i Aasted Sogn. De havde i nogle Aar Conradsborg, men overtog 1925 Gaarden efter Chr. Smed, der byggede sig et Hus tæt ved Gaarden.

Kristoffer Akselsens Gaard.

Nr. 10 — Matr. Nr. 2.

1683 havde denne Gaard Hartk. 4—2—2—2. I Byens Marker 223850 Kv.-Al. Jord = Td. Land 15—7—3—2, der var delt i 43 Agre fordelt paa 35 Steder i 18 af Byens 37 Fald. I Engen kan avles 2¼ Læs Mosehø, og Gaarden havde Ret til Græsning af 4 Høveder. Landgilden er som paa de andre Halvgaarde. Nyt Hartk. 5—4—0—0. Til Præsten i Durup skal der betales Fredags Korn ½ Ørt. Rug, ½ Ørt. Byg og ½ Ørt. Havre. 1771 er Gaardens Marker fordoblet, der er nu 30 Td. Land; nu kan der kun avles 2 Læs Hø, men har nu Ret til 10

Høveders Græsning. Landgilden 5 Skp. Rug, 6 Skp. Byg og 10 Skp. Havre og i Penge 3 Rdl. 48 Sk. Hoveriet er som til Haarbogaarden. Besætning: 5 Heste, 5 Køer, 1 Faar, 8 Ungnød og 2 Svin. Fæstere siden 1683: I. Anders Olsen, II. 1708 Niels Sørensen, III. 1737 Niels Jensen, IV. 1739 Niels Nielsen (Søn af Niels Jensen), V. 1755 Søren Christensen (fra Toustrup), VI. 1771 Niels Olsen (fra Sønder Resen), VII. 1772 John Jensen Hedegaard, VIII. 1791 Poul Nielsen Goderum, IX. 1825 Niels Poulsen Goderum.

John Jensen Hedegaard, der 1772 faar Fæstebrev paa Gaarden, er en Søn af Jens Nielsen Haarbo i Hedegaard, se S. 152. Han er født 1743, død 1791, g. m. Maren Nielsdatter, f. 1752, d. 1821. Børn: Niels Johnsen f. 1776, Anna f. 1777, d. ugift 1832, Johanne f. 1780, d. 1814, og Kirsten f. 1785, om Johanne og Kirsten, se Vestergaard. — Et halvt Aar efter Johns Død bliver hans Enke Maren gift med Poul Nielsen Goderum fra Grinderslev, der 1791 faar Fæstebrev paa Gaarden. De har to Børn, Karen f. 1792; hun bliver gift med P. Jakobsen, se Matr. 5, og Niels Poulsen f. 1797. Poul Nielsen Goderum afstaar 1825 Fæstet til Sønnen; han dør som Aftægtsmand i Gaarden 1836, 82 Aar gl.

Niels Poulsen blev gift med Karen Andersdatter, f. 1794, Datter af Fæstegaardmand Anders Pedersen i Roslev. Børn: Poul f. 1818, Ane f. 1821, Maren f. 1822, Anders f. 1824, Niels Christian f. 1825, Maren og Johanne Kirstine, Tvillinger f. 1827, Christen f. 1829 og Jens f. 1833. Om Karen Andersdatter fortælles, at hun var en lille spinkel Kone, men skrap til sit Arbejde. Naar hun om Høsten var til Hove paa Hegnet, smed hun alt det Tøj, hun kunde undvære, og saa skulde det være en skrap

Hølekarl, hun ikke kunde følge lige i Hælene, naar hun bandt op efter ham. Hun blev en gammel Kone og nød i mange Aar Aftægt i Gaarden. Hun blev boende i den ene Ende af den gamle Sals, der blev staaende, da Sønnen Anders flyttede Gaarden op paa sin nuværende Plads. Niels Povlsen blev den sidste Fæster af Gaarden og den første Selvejer. Den 29/5 1843 fik han Skøde paa Gaarden, Købesum 1200 Rdl. Datteren Ane blev gift med Anders Fisker — se Side 113. Anders Nielsen fik Fødegaarden, Niels Christian fik en lille Ejendom paa Vilholm — se Side 132, Maren blev gift med Johannes Christensen (Murer), Johanne, gift med Niels Mortensen, Anne-lund, Christen fik en lille Ejendom og Jens — se Annelund.

Anders Nielsen overtog Gaarden efter Faderen. Han var gift med Else Espersen fra Nygaard i Durup. Deres Børn: Niels Nielsen, g. m. Else Marie Henriksen, boede i nogle Aar i Durup gl. Skole; Karen, g. m. Esper Roslev fra Gerbjerggaard, fik en Gaard i Lødderup paa Mors; Ane, g. m. Jens Sørensen Hedegaard, der overtog Gaarden efter Anders Nielsen. 1902 solgte Jens Hedegaard Gaarden til den nuværende Ejer, Kristoffer Akselsen, der 1918 købte Jakob Mortensens Gaard og lagde den sammen med sin egen. Nu er det en stor nyopbygget Gaard.

Søndergaard.

Nr. 11 — Matr. Nr. 1.

Søndergaard var indtil Udskiftningen 1790 den sydligste Gaard i Byen. Den er i Tiden mellem 1720 og 1735 blevet sammenlagt af 2 Halvgaarde. Den ene, der i 1662 beboedes af Anders Nielsen, havde

Hartk. 3—0—3—1, og den anden, som samtidig beboedes af Anders Pedersen, havde Hartkorn 2—4—3—2. De to Gaarde svarede hver for sig i Landgilde det samme som de øvrige Halvgaarde, se Matr. Nr. 3.

1683 havde A. Nielsens Gaard 43 Agre fordelt paa 38 Steder i 21 af Byens 37 Fald. Der kunde avles 1 Læs godt Hø og 1 Læs Mosefoder og havde Græsning til 4 Høveder. A. Pedersens Gaard havde 31 Agre fordelt paa 21 Steder i Byens 37 Fald; i Lang Basbjerg Fald havde han saaledes 7 Agre Side om Side, Agrene 17—23; i Vester Toft Fald 3 Agre sammen: Nr. 7, 8 og 9. Der kan avles $1\frac{5}{6}$ Læs Mosefoder og har Græsning til 3 Høveder.

De to Gaarde findes ikke i den næstfølgende Jordebog; men derimod findes deres samlede Hartkorn paa 1 Fjerdingkar nær i Gaarden Søndergaard, hvis Hartkorn 1737 angives til 5—5—2—0, og det forandres ikke før ved Udskiftningen 1790. I Jordebogen 1737 opgives, at Landgildepenge er 4 Rdl. 3 Sk., samt at der svares aarlig 3 Td. Byg til Præsten for Fredagsprædiken i Tøndering Kirke. I Hoverieretretninger 1770 har Søndergaard da 30 Td. Sædeland og har Rettighed til Græsning af 11 Høveder, Landgilden er nu kun 3 Rdl. 8 Sk.; men saa er de 3 Td. Byg til Præsten nu gaaet ind i Landgilden til Herremanden. Hoveriet er som paa de andre Gaarde.

Fæstere siden 1662 er følgende: 1662 Anders Nielsen og Anders Pedersen, 1702 Anders Nielsen, 1708 Chr. Farsen og Søren Christensen, 1720 Chr. Farsen og Søren Christensen, 1737 Jens Jensen, 1753 Jens Nielsen, 1756 Niels Mehlsen, 1763 Niels Sørensen Furbo, 1773 Jep Villadsen, 1776 Laust

Christensen, 1801 Iver Jensen Bundgaard, 1819 Anders Nielsen Vinde.

Om Niels Mehlsen staar der i Fæsteprotokollen, at han er født i Hinnerup, og at han paa Grund af Armod har frasagt sig Gaarden, som saa overtages af Niels Sørensen Furbo fra Durupgaard. Jep Vil-ladsen faar senere Anneksgaarden. Laust Christensen er født 1738, død som Almissemlem 1814. Hans Kone, Kirsten Nielsdatter, f. 1835. Iver Jensen Bundgaard f. 1770 er Søn af Jens Bundgaard — se Bundgaard, Side 122. Hans Kone, Maren Jensdatter, er født i Grinderslev 1776. Deres Børn: Jens f. 1801, Jens f. 1803, Christen f. 1804, Boel f. 1808, Mads f. 1811, Kirsten Marie f. 1813 og Anne Marie f. 1815. Boel blev gift med Kjeld Pedersen og Anne Marie med Peder Andersen af Sæby Sogn. Iver Jensen Bundgaard døde $\frac{4}{1}$ 1817, kun 47 Aar gl. Ved Skiftet efter ham den $\frac{18}{1}$ 1817 blev Indtægten af Stervboet, da alle Udgifter var fradragne, ialt 486 Rdl. 2 Mk. 10 Sk. Deraf fik Enken Halvdelen 243 Rdl. 1 Mk. 5 Sk. Resten delt mellem Børnene, saaledes at hver af de 4 Sønner faar 44 Rdl. og hver af de 3 Døtre 22 Rdl. Til Formynder for de 7 umyndige Børn blev afdødes Broder Chr. Jensen Bundgaard.

Kun et halvt Aar er Maren Enke, saa gifter hun sig med Ungkarl Anders Nielsen fra Vinde. Han kom fra Krabbesholm, hvor han havde været Ladefoged; i Kirkebogen, da Sønnen Iver blev født, kaldes han Anders Nielsen Ladefoged, og da Iver blev konfirmeret, kaldes han Anders Nielsen Vinde. Navnet Vinde har Slægten senere antaget. Han døde 1840, 73 Aar gl. Aaret efter faar hans Enke af M. Quistgaard Skøde paa Gaarden, som hun selv driver ved Hjælp af de voksne Sønner. Købesum 1300 Rdl.

1845 overtager Sønnen, Iver Andersen Vinde, Gaarden. Han er f. 1818, g. m. Birthe Lausdatter fra Otting, Søster til P. Jensen Ejskjærs Kone, Else, se Matr. 3 b. Deres Børn er Anders f. 1845, Laust f. 1849 — se Annelund —, Martin f. 1852 og Else Marie f. 1855. Iver Vinde døde 1890 og Birthe 1892. Sønnen Martin Iversen Vinde havde, nogle Aar før Faderen døde, faaet Gaarden; han var gift med Ane Sørensen Fjendbo fra Toustrup. Deres Børn er: Iver, Birthe, Søren, Maren og Margrethe. Martin Vinde døde 1928. Maren blev gift med Thorvald Akselsen, den nuværende Ejer af Gaarden.

Som omtalt Side 125 blev de 5 Gaarde, ny Matr. 1—5, delt, saa der blev 2 af hver. Fra Matr. Nr. 2 blev fraskilt den Vest for Roslevvejen liggende Del af Marken af Hartk. 1—4—1— $\frac{3}{4}$. Hovedparcellen, Matr. Nr. 2 a, beholdt Hartk. 3—7—2— $\frac{1}{2}$. Den første Beboer af den nye Gaard, Matr. Nr. 2 b, blev Jens Pedersen Bajlum fra Aasted; han byggede den nye Gaard 1842. Den har siden skiftet Ejer flere Gange og er ogsaa i Tidens Løb undergaaet flere Forandringer. Den nuværende Ejer er Jens Chr. Nielsen.

Ogsaa Søndergaard maatte afgive Marker til en ny Gaard, Matr. Nr. 1 b, der fik Hartk. 1—6—0—0. Søndergaard fik nyt Hartk. 4—2—2—2. Den første Ejer af den nye Gaard, Just Nielsen, byggede Gaarden 1841, hvis Stuehus staar endnu. Det er et Sulehus og næst efter Hegnets Mølle det ældste Hus i Byen. Den nuværende Ejer, Niels Pedersen Kolding, er Søn af Sognefoged P. Nielsen Kolding, se Seliusborg og Annelund.

Møllersberg.

Nr. 12 — Matr. Nr. 18.

Navnet Møllersberg faar Gaarden først, da den 1790 blev udskiftet af Fællesskabet og flyttet ud i Sønderbyen. Gaardens Hartkorn var da 2—6—0—2, og dens Beliggenhed i Rundbyen var som angivet paa Kortet lige Øst for nuværende Matr. Nr. 2. Paa den gamle Gaardplads blev for nogle Aar siden fundet en Kværnsten af Granit; den findes nu i Tøndering Skoles Have. 1735 faar Jens Pedersen Fæstebrev paa Gaarden, og endnu 1766 bebor han Gaarden; men dette Aar faar Anders Justesen Fæstet, og der anføres i Fæstebrevet, at J. Pedersen fremdeles skal have Bopæl i Gaarden paa Livstid. Det ser ikke ud til, at A. J. nogensinde har tiltraadt sit Fæste, for endnu 1780 er J. P. fremdeles ved Gaarden; men nu ser det ud til, at Christoffer Müller til Hegnet mener, at nu maa han være saa gammel, at han skal have en Afløser, idet Müller dette Aar giver Søren Furbos Søn, Jens Sørensen fra Durupgaard, Fæstebrev paa Gaarden. Han er Tjener paa Hegnet. Müller skriver i Fæstebrevet: „I Betragtning af hans tro Tjeneste med udøvet Vindskibelighed til fornøden Pleje i min Alderdoms svage og skrøbelige Tilstand haver jeg forundt ham bemeldte Gaard paa Livstid“. Jens Sørensen skulde heller ikke komme til at sidde for haardt i det; kgl. Skatter skal han betale, og Landgilden er afløst med en aarlig Afgift paa 4 Rdl.; han skal forrette tvende aarlige Rejser, 1 til Skive og 1 til Sallingsund. Han bliver fritaget for Hoveri og løst fra Stavnsbaandet, hvilket ogsaa gælder for hans Efterkommere. Men heller ikke Jens Sørensen kommer til at tage Fæstet i Besiddelse, for det første kan Christoffer Müller, der er gammel og svagelig, ikke undvære sin tro

Tjener, saa han bliver paa Hegnet til Müllers Død Aaret efter; og for det andet er Jens Pedersen en gammel Knag, der nok mener, at han kan holde ud lidt endnu, skønt han nu har siddet ved Gaarden i 45 Aar. Müller er heller ikke den Mand, der kan jage en gammel, tro Fæstebonde ud af sin Gaard; han har jo hidtil „præsteret alle Contributioner“, og Jens Pedersen faar Lov til at blive siddende. 1787 er Jens Pedersen død, og hans Enke, Johanne Pedersdatter, sidder endnu ved Gaarden. Saa kommer Udskiftningen, og alle tre Gaarde paa Søndertoft bliver udflyttede. Hendes Gaard bliver flyttet ud i Sønderbyen Syd for Seliusborg; men der blev kun tildelt den 5 Skp. 3 Fdk. Hartkorn, og det var for lidt for Johanne. Hun flytter ud Vest paa til den paa samme Tid udflyttede og af ny opbyggede Gaard Annelyst. — Se næste Gaard.

Den første Fæster i det udflyttede Boelsted, Møllersberg, hed Chr. Fjendbo. 1801 var Anders Nielsen, g. m. Kirsten Hansdatter, Fæster af Stedet. De havde 3 Børn: Hans, Niels og Karen. Anders Kisum, som han kaldtes, døde 1834, 66 Aar gl., og Kirsten 1836, 64 Aar gl. Samme Aar blev Datteren, Karen, gift med Chr. Mortensen fra Harre, og de faar Skøde paa Ejendommen. Deres Børn: Kirsten, Morten, Anders, Ane Dorthea, Niels Christian og Bodil. Chr. Mortensen havde Tilnavnet Ruseng, og dette Navn fik Børnene ogsaa. Da Datteren Kirsten blev gift med Søren Chr. Pedersen Sinding fra Vestervig, delte Chr. Ruseng Ejendommen, saa Søren Sinding fik Hartk. 0—4—1—1 $\frac{3}{4}$, og han selv beholdt 0—5—0— $\frac{3}{4}$, hvilket samlet Hartkorn Ejendommen fik ved Matriklen 1844. Da Chr. Ruseng døde, fik Sønnen Morten Ruseng Stedet, der nu ejes af hans Søn, Anders Ruseng.

Annelyst.

Nr. 13 — Matr. Nr. 13.

Denne Gaard laa lige Øst for forannævnte Gaard midt paa Søndertoft, hvor man endnu for nogle Aar siden kunde paavise Spor af dens Bebyggelse ved at pløje mod gamle Lergulve. 1662 havde den Hartkorn 4—1—2—2 og noget øde Jord 0—1—3—1, ialt 4—3—2—0. 1688 nyt Hartkorn 3—1—3—1. Landgilden som de øvrige Halvgaarde. Markbogen 1683: Gaarden har 18 Td. Land, i Engen kan avles 1 Læs godt Hø og 1 Læs Mosefoder og har Ret til Græsning af 4 Høveder. Den har sine 49 Agre fordelt paa 43 Steder i 24 af Byens 37 Fald. 1753 faar Gaarden 2 Td. Hartk. af Mads Mouritsens øde Gaard og har da Hartk. 5—1—3—1. 1770 har Gaarden 28 Td. Sædeland i alle Byens Marker, kan avle 2 Læs Hø og har Ret til Græsning af 9 Høveder. Landgilden er da 16 Skp. Byg og i Penge 7 Rdl. 32 Sk.

Fæstere og Selvejere fra 1662 er følgende: 1662 Jens Pedersen, 1683 Knud Christensen, 1688 Niels Jensen, 1702 Kjeld Jensen, 1727 Jens Kjeldsen, 1756 Chr. Christensen — se Haarbogaarden, Side 107 —, 1758 Niels Madsen og 1766 Mehlsen Pedersen — se Matr. Nr. 3, Side 133. — 1790 efter Udskiftningen faar Jens Pedersens Enke, Johanne, Fæstebrev paa Gaarden. De 5 Skp. Hartkorn, som blev tildelt hendes Gaard — se Møllersberg, Side 145 — er for lidt for hende, hun faar den nye Gaard paa Hartk. 3—0—3—0, der er nyopbygget og udflyttet paa Byens Vestermark, og som da faar Navnet Annelyst. Hun har dog nok følt, at det var vel meget, der var lagt paa hendes gamle Skuldre; thi 2 Aar efter gifter hun sig med Peder Christensen (Kjeldsen), der har haft en Husmandslod i Fæste. Han er 20

Aar yngre end hende, han 51 og hun 71 Aar. Han dør 1817 som Almissem, saa han har nok ikke kunnet holde Stolperne oppe i den nye Gaard. Den næste Fæster er Laurits Mehlsen f. 1774, Søn af Mehlsen Pedersen, der fraflyttede Gaarden 1790. Hans Hustru, Maren Andersdatter, er f. 1776. Deres Børn: Peder f. 1812, Maren f. 1813, Ane f. 1818, Karen f. 1820 og Johanne f. 1823. 1834 faar Chr. Madsen fra Nautrup Fæstebrev. Hans Hustru er Helle Thomasdatter, begge f. 1792. Deres Børn: Karen Marie, Mette Kirstine, Inger Marie, Mads, Johannes, Jens Chr., Maren og Morten. 1841 faar Chr. Madsen Skøde paa Gaarden, Købesum 600 Rdl. Sønnen, Mads Christensen, g. m. Dorthe Malene Nielsen fra Nautrup, faar Gaarden efter Faderen og udstykker en Del af den, saa der bliver flere Smaa- ejendomme. 1870 faar Anders Andersen Thybo fra Thorum og Hustru, Ellen Kirstine fra Rybjerg, Hovedparcellen. Deres Søn, Peder Andersen, har nu Gaarden.

Annexgaarden - Annelund.

Nr. 14 — Matr. Nr. 12.

I Tiden før Udskiftningen 1790 kaldes Gaarden altid Annexgaarden; først efter at den var udflyttet, fik den Navnet Annelund. Selio Müller havde opkaldt den efter sin Hustru, og for at den skulde svare til Navnet, havde han plantet en Del Trær Vest for Gaarden, hvad Kortet 1820 ogsaa udviser. Denne Plantning kendes ikke nu. Haven er nu Nord for Gaarden. Annexgaarden laa, hvor nu Matr. Nr. 16 ligger. Af dens gamle Bygninger blev en lille Gaard, hvis Jorder blev hele Søndertoften; den fik

Hartk. 1—3—0—0; Matr. 1844, 1—4—0—0. Gaarden fik Navnet „Søndertoft“.

Ifølge Kronens Skøder faar forhenværende Borger og Handelsmand i København, Stefan Roedes Arvinger den 1. Maj 1662 Skøde paa Annexgaarden i Tøndering By. I Matriklen 1663 nævnes Gaarden som „Præstens Annexgaard til Durup Kald“. Landgilden var 2 Mark $\frac{1}{2}$ Skilling og 2 Alb. Gæsteri, 1 Læs Lyng og 4 Sk. Spindepenge. Markbogen 1683 viser, at Gaarden havde 42 Agre fordelt paa 36 Steder i 24 af Byens Fald. 1663 hedder Bonden Gregers Poulsen, 1683 hedder han Niels Poulsen, og han sidder endnu ved Gaarden 1724. 1737 er Anders Christensen Fæster og 1761 Anders Poulsen. Hartkornet er da 4—6—3—1, deraf er Herligheden 0—0—1—1. I Jordebogen 1773 staar anført: „Annexgaarden baade Herlighed og Bondeskyld er Hartk. 4—6—3—1. Deraf er Herligheden til Hegnet, Annexgaardens hele Tillæg og samtlige Tiender beregnes og svares til Hovedgaarden, imod at den Afgift derfra igen erlægges til Præsten i Durup“. Bonden hed da Jens Christensen; men han havde da kun af Hartkornet 2—0—2—0, medens Resten 2—6—0—0 + Herligheden 0—0—1—1 bruges under Hegnet. 1790 ved Udskiftningen bliver Gaarden flyttet ud paa sin Plads; den bliver ved at være Præstens Annexgaard. Den bliver tillagt samme Hartk. som de 3 andre udflyttede Gaarde: Conradsborg, Seliusborg og Annelyst. Jeppe Villadsen, som 1775 havde faaet Gaarden i Fæste efter Jens Christensen, flytter ud med den nye Gaard. Jeppe Villadsen døde 1797, 52 Aar gl.; han var Sognefoged. Hans Enke, Boel Mortensdatter, beholder Fæstet til 1808, da Sønnen Morten Jepsen faar Fæstebrev paa Gaarden. Han er da 27 Aar gl. Boel døde 1824, 84 Aar gl.

Morten Jepsen, der var Sognefoged og Lægdsmand, faar 1841 Skøde paa Gaarden. Købesum 800 Rdl. Med sin Hustru Ane Nielsdatter havde han følgende Børn: Boel f. 1807, g. m. Peder Nielsen Kolding — se Side 137 —, Jeppe f. 1808, Kirsten f. 1810, g. m. Jens Bundgaard — se Side 122 —, Maren f. 1812, Boel Marie f. 1815 g. m. Boelsmand Morten Jepsen af Vile — og Niels Mortensen f. 1823, der faar Gaarden efter Faderen. Hans Hustru, Johanne Kirstine Nielsdatter f. 1827 er Datter af Niels Poulsen — se Side 139 —. Deres Børn er Ane f. 1855. g. m. Jacob Mortensen — se Side 134 — og Karen f. 1858. Niels Mortensen lod fraskille et Stykke af Gaardens Vestermark til sin Svoger, Johanne's Broder Jens Nielsen. Gaarden fik ved Matriklen 1844 Hartk. 3—1—2— $\frac{3}{4}$. Jens Nielsens Ejendom faar Hartk. 0—1—1— $2\frac{1}{2}$. Niels Mortensen døde ung, kun 42 Aar gl., og hans Enke giftede sig saa med sin Svoger og Nabo, Peder Nielsen Kolding — se Seliusborg Side 138 —, der havde været gift med Niels Mortens Søster Boel. De fik 2 Børn, Niels f. 1868 og Boel f. 1869. Datteren Karen blev gift med Laust Iversen, Søn af Iver Andersen Vinde, Søndergaard. De fik Gaarden 1878. Deres Datter Birthe døde 1912. Laust Iversen døde 1929. Den nuværende Ejer er Ingvard Madsen.

Søndertoft.

Matr. Nr. 16.

Da de 3 Gaarde, gl. Nr. 12, 13 og 14, der laa paa Byens Søndertoft, blev udflyttet, blev — som før nævnt — af Toften en lille Gaard, som fik Toftens Navn. Hartk. 1844: 1—4—0—0.

Den første Fæster af Gaarden var Peder Kjeldsen f. 1764. 1787 var han Tjener paa Hegnet; han blev derfor ogsaa mest kaldt Per Tjener. Hans Hustru, Maren Christensd., var Datter af Chr. Madsen, Vestergaard, — se Side 128 —. Hun var Jordemoder. Deres Børn: Kjeld f. 1795, Christen f. 1797, Ane Catrine f. 1799, g. m. Jens Sørensen, Hedegaard, — se Side 153 — og Maren f. 1806. Peder Kjeldsen var Sognefoged, Lægdsmand og Medhjælper; han døde 1831. Sønnen Kjeld Pedersen fik Gaarden efter Faderen og købte den 1841 for 400 Rdl. Han havde tillige Købmandshandel. Hans Hustru, Bodil Iversdatter, Datter af Iver Bundgaard, Søndergaard. De havde 2 Sønner, Peder Kjeldsen, der var Købmand i Grinderslev, Thorum og sidst i Skive, og Iver Kjeldsen, der fik en mindre Ejendom i Tøndering. Da Kjeld døde, giftede Bodil sig med en Snedker fra Harre, Søren Pedersen, der saa fik Gaarden; og da Bodil døde, giftede S. P. sig med Dorthe Marie Jakobsdatter, Datter af Jakob Sørensen, Haarbo-
gaarden. Da hun blev Enke, giftede hun sig med Søren Hansen. Endnu engang vekslede det paa samme Maade, idet Søren Hansen, da han blev Enkemand, giftede sig med Kristine Jensen. De to havde 2 Børn, Anna og Kristian, de første Børn, der blev født i Gaarden siden Peder og Iver Kjeldsen. Gaarden ejes nu af Peder Møller.

Hedegaard.

Nr. 15 — Matr. Nr. 9.

Hedegaard nævnes allerede i Aaret 1456. Da stod et Tingsvidne paa Herredstinget og tilbød fra Biskop Knud, at dersom nogen kunde bevise, at

Hedegaard og de andre Gaarde i Tøndering, som i Mands Minde havde været i Bispedømmets Være, var kommet til Bispedømmet for en Messe at holde, skal samme Messe opretholdes. — Arkivregistratur II.

Hedegaard har været beboet af Provsten for Salling Syssel, Adelsmanden Hr. Niels Mord. — Albret Skeels Gavebrev, Skivebogen 1928.

Ifølge Skivehus Amts Matr. 1661 var Hedegaard sat til Hartkorn 5—5—0—0 og kaldtes da en 4 Ørtugs Gaard. Landgilden $1\frac{1}{2}$ Ørt. Rug, $1\frac{1}{2}$ Ørt. Byg, 1 Ørt. Havre, 1 Svin, 1 Skovvogn, 1 Fødenød, 2 Sk. Gæsteri, 4 Snese Aal og 1 Læs Lyng. Hedegaard har haft den store Fordel fremfor de øvrige Gaarde ikke i saa høj Grad at være bundet i Fællesskabets snærende Baand, idet den har haft den største Part af sin Jord i 6 Fald, der var udenfor Fællesskabet og kun hørte Sædegaarden Hedegaard til. De 6 Fald var: Nør-Ager-Fald med 40 Agre, Toften (5), Store Fuer-F. (4), Stokket Hede-F. (12), Mellem Hede-F. (12) og Smaa Hafuer ved Gaarden (4), ialt 70 Agre, der indenfor hvert Fald alle laa Side om Side. I Byens Mark havde Hedegaard desuden 39 Agre fordelt i 11 Fald paa 28 Steder, saa helt udenfor Fællesskabet var Gaarden ikke. Markbogen fortæller endvidere, at Gaardens Marker var 417,424 Kv.-Al. = Td. Land 29—6—2—0. Der kan avles 4 Læs Hø og paa hvilende Jord kan der græsse 6 Høveder.

1770 har Hedegaard 34 Tønder Sædeland, kan avle 1 Læs Hø, har Ret til Græsning af 14 Øxner og staar for Hartkorn 7—3—3—2. I aarlig Landgilde svares 11 Rdl. og er hovfri. I Generalanmærkningen anføres endvidere: „Hedegaard er beliggende ej aldeles $\frac{1}{4}$ Mil fra Hovedgaarden, har ligesom Tøndering By 8 Aars Tægter, der aarlig besaas: 1 Rug, 1 Byg og 2 med Havre. Jorden er dels

god Jord, dels middelmaadig og dels skarp og sandig.“ Ved Udskiftningen fik Hedegaard samme Hartkorn som de øvrige Helgaarde.

Fæstere og Selvejere fra 1660 til nu er følgende: 1660 Jens Jensen og Las Lauritsen, 1663 Laurits Poulsen og Maren Jensdatter, 1683 Just Lausen og Jens Jensen. 1698 Villads Pedersen, der har Gaarden i 37 Aar og paa Grund af Alderdom og Skrøbelighed maa afstaa Gaarden til sin Søn Jens Villadsen. 1755 Jens Nielsen, der før har haft Haarbogaarden i Fæste — se Side 108 —. Jens Nielsen maa have været en Mand, der rigtig har forstaaet at indynde sig hos Herremanden. At overtage Sædegaarden var en Forfremmelse til en mere fri Stilling end den almindelige Fæstebondes. Sine fire Sønner faar han puttet ind i Gaarde efterhaanden, som der bliver en ledig paa Godset. 1758 faar Anders og Niels hver Halvparten af Hedegaard i Fæste sammen med Faderen; 1765 bliver Nr. 4 fæsteledig, og Anders faar saa den i Fæste og afstaa saa samtidig sin Part af Hedegaard til Broderen Søren; 1772 faar John Jensen Nr. 10 — se Side 139 —, og da Niels 1776 faar en Gaard i Hinnerup i Fæste, faar Søren tillige hans Part af Hedegaard. 1769 faar Jens Nielsen „den Jord, som Anders Christensen og Jens Laursen forhen har haft i Fæste, men formedelst Skrøbelighed og Armod og Mangel paa at svare de paabudte Contributioner har frasagt sig, Basbjerg Jord kaldet, Hartk.: 0—5—3—2“. Jens Nielsen døde 1776, og Søren Jensen faar saa dette Aar ene Fæstebrev paa Gaarden. Søren er født 1749. Hans Hustru Barbare Christensdatter, født 1760 er Datter af Chr. Madsen — se Side 128 —. Søren Jensen blev den sidste Fæstebonde og første Selvejer. Deres Børn er: Maren f. 1789, Johanne f.

1790, Jens f. 1791 og Ane f. 1793. Ane blev 1817 g. m. Enkemand Niels Mortensen af Aasted.

Jens Sørensen faar 1823 Skøde paa Gaarden af sin Moder, der kommer til at nyde Aftægt hos Sønnen i 24 Aar; samme Aar bliver han gift med Ane Catrine, Datter af Peder Kjeldsen, Søndertoft. Deres Børn er: Søren f. 1824, Gaardmand og Købmand i Toustrup, Barbara f. 1826, Peder f. 1827, Maren f. 1829, g. m. Morten Jakobsen, Haarbogaarden, Johanne Marie f. 1831, Karen f. 1834, g. m. A. P. Jeppesen Lund — se Side 130 —, Ane f. 1834, Karen Marie f. 1838 og Christen f. 1841. Ane blev gift med Niels Jensen Kolding fra Toustrup, og de fik saa Gaarden efter Jens Sørensen. Deres Søn, Jens Jensen Hedegaard, har nu Gaarden.

1868 lod Jens Sørensen Hedegaard 2 Td. Hartk. af sin Mark fraskille til sin Søn, Chr. Jensen Hedegaard, der opførte de Bygninger, der staar endnu — paa Fæhuset nær, der senere er blevet ombygget. Den ny Gaard fik Matr. Nr. 9 b. C. J. H. blev 1878 gift med Maren Jeppesen Lund, Datter af Jeppe Lund, Vestergaard. Chr. Hedegaard døde 1906 og Maren H. 1915. Deres Datter Katrine er gift med Marinus Kristensen, Toustrup, hvor de bebor hans Fødegaard.

Bjerre Mølle.

Nr. 16 — Matr. Nr. 11.

Ifølge Markbogen 1683 ejes Bjerre Mølle af Otto Friis til Astrup, og Mølleren hed da Christen Pedersen. „Jorden bruges som i Tøndering By, 8 Tægter, hvoraf 4 besaas og 4 hviler. Paa Nørre-Eng avles 1½ Læs god Hø, Engen Sonden for Møllen giver ¼ Læs god Hø og Sønder-Eng 1½ Læs Mosefoder. Der

haves ingen Uddrift, men paa den hvilende Jord kan der græsses 6 Høveder. Møllehuset er et 9 Fags Hus velbygget med en Kværn, som drives med et Overfalds Vandhjul. Dens Vand ledes til Møllen fra Vandkilder, saa der er ingen Dam eller Dambund, men kan male baade Sommer og Vinter. Dens Møllestene er 2 sjællandske Alen brede. Understeneene er i 5 eller 6 Stykker, som ligger udi Tømmeret indeklemt, saa det kunde ikke ses, hvor tyk den var. Oversteneen er $8\frac{1}{4}$ Tomme tyk. Haver god Søgning fra Harre, Hjerk og Vile Sogne. Ildebrændsel af Hedetørv haves udi egen Hede til fornøden daglig Brug, Lyng og Skudtørv at brygge og bage ved købes og hentes udi Harsyssel 5 Mile derfra.“

1787 ejes Møllen af Zidse Andersdatter, hendes afdøde Mand hed Peder Møller. 1793 sælger hun Møllen til Mads Jensen Revsgaard af Otting. Møllens Jordskyld var da 3 Td. 1 Skp., Møllenskyld 6 Td. 7 Skp. 1 Fdk. Hartk., Købesum 2100 Rdl. Mads Revsgaard døde i Januar 1801, 50 Aar gl. Hans Enke Maren Mogensdatter var da kun 32 Aar gl.; de har to Børn, Jens Madsen og Kirsten Marie Madsdatter, henholdsvis 10 og 9 Aar gl. Paa Folketællingslisten Februar 1801 staar hun opført som Ejer af Møllen; hun har 3 Tjenestepiger og 3 Tjenestekarle, saa det lader til, at hun fører et stort Hus; men der var „Grunker“ i de gamle Vandmøller, og Maren har Penge paa Kistebunden. Hendes Enkestand varer kun 4 Maaneder. Den 19. Maj 1801 bliver hun gift med Ungkarl Jens Christensen, Søn af Proprietær Chr. Jacobsen, Hegnet. Efter kun et Aars Ægteskab dør Jens C., 26 Aar gl. 2 Aar efter faar hun sin 3. Mand, idet hun 1804 bliver gift med Ungkarl Niels Christensen Juul af Skive. De har løst Kongebrev og bliver viet hjemme i Møllen. Forloverne er Niels

Revsgaard og Harild Revsgaard. I dette Ægteskab er der en Søn Mads Nielsen, født 1807*). Maren dør den 27. Okt. 1817, 49 Aar gl. Ved Skiftet efter hende faar Sønnen i Mødrenearv 3000 Rdl. og Datteren af 1. Ægteskab, der er gift med Selvejer Laust Nielsen Ladefoged af Lilleramsing faar 1500 Rdl. Niels Chr. Juul dør 1831, 64 Aar gl., og Rebslager Thomas Just Juul fra Skive bliver Ejers af Møllen. Hans Hustru hedder Maren Grotum, der kort Tid efter, at de er kommet til Bjerre Mølle, forlader Manden, og de bliver separerede. De har to Døtre, Else Marie og Anne Margrethe; Else Marie bliver gift med deres Tjenestekarl Niels Chr. Albertsen, de flytter til Roslev 1839. Aaret efter dør Th. J. Juul, 60 Aar gl. De sidste 5 Aar har han været Aftægtsmand hos sin Eftermand Jens Christensen fra Lem, der købte Møllen 1835. Hans Hustru, Anna Christensdatter, er fra Brogaard i Lem. Han er 39 Aar og hun 29, da de kom til Bjerre Mølle. 1839 sælger de Møllen til Chresten Jørgensen fra Roslev; hans Hustru hedder Maren Madsdatter. De har 4 Sønner Mads, Jørgen, Chresten og Peder. Mads dør 1840, 20 Aar gl. Jørgen — kaldet Jørgen Skrædder — fik en Gaard i Jebjerg og byggede Jebjerg Mølle, som han senere solgte, og købte Smedegaarden i Grove, som hans Søn fik efter ham. Han ruinerede baade sig selv og Faderen og rejste til Amerika. Jørgen og hans Kone, Inger, der var fra Jebjerg, boede sidst i et lille Hus ude i Rettrup Kær.

Chr. Jørgensen drev Møllen og Gaarden i 20 Aar, saa delte han Ejendommen mellem sine 2 Sønner, Chresten og Peder. Udstykningen er approberet 1. Okt. 1859. Chr. Christensen — kaldet Chr. Møller

*) Død 1829, blev fundet død paa Marken.

— faar følgende Parceller: a) Matr. Nr. 17 a af Roslev By, Hartk. 1—6—1—1¼, b) „Hovedparcellen af den min Mølle tilliggende Jord“ Matr. Nr. 11 b af Tøndering By, Hartk. 2—5—0—¼. Det samlede Hartkorn 4 Td. 3 Skp. 1 Fdk. 1¼ Alb., Købesummen er 2000 Rdl. + Aftægt til Chr. Jørgensen og Hustru. Skødet er dateret: Bjerre Mølle 10. Febr. 1866. I Skødet nævnes blandt andet: ... „Endelig maa der heller ikke foretages mindste Forandring med de til Bjerre Mølle hørende Aaer og Vandløb, uden for saa vidt Vandet i „Grøndøi Dam“ benyttes til Engvanding i selve Dalen.“ Der findes endnu en Vold i Grøndyb Eng, som sikkert hidrører fra den omtalte „Grøndøi Dam“. 1872 køber Chr. Møller en Parcel af Peder Poulsen af Roslev Matr. Nr. 5 ce af Roslev Hartk. 0—6—2—2¾.

Tøndering Møllegaard — hvilket Navn den udlyttede Gaard faar — har altsaa et samlet Hartkorn paa 5 Td. 3 Fdk. 1¾ Alb. Chr. Møller blev i 1860 gift med Margrete Jakobsdatter fra Harre. Endnu inden han fik Skøde paa Jorden, byggede han Udhusene til Gaarden; i den nordre Ende af Østfløjen, der var indrettet til Beboelse, boede de de første Aar. Stuehuset, som staar endnu, byggede Chr. Møller 1866. Margrete Møller har fortalt, at de første Aar, hun og Chr. M. havde Gaarden, hentede de om Høsten nede fra Møllen hvert tredie Neg eller et Neg fra hver Hob; senere, da de blev mere velstillede, hørte dette op. C. M. er kendt som en af Sallings dygtigste Landsbyspillemand; han havde et ualmindeligt fint Øre for Musik. Han døde 1901, 76 Aar gl., og Margrete 1917, 80 Aar gl.

1899 giver Chr. Møller sin Datter Maren f. 1861, død 1929 — Skøde paa Gaarden. Aaret efter blev hun gift med Niels Peter Hansen Brydeboel, født i

N. Lem ved Lemvig 1857. Deres Søn, Hans Brydeboel, er født 1901. 1915 blev de gamle Avlsbygninger nedbrudt og nye opført.

Bjerre Møllegaard, hvortil Vandmøllen hørte, laa oprindelig paa Bakken lige Vest for den gamle Vandmølle. 1866 flytter Peter Christensen Gaarden til dens nuværende Plads. Det var samme Aar, som Chr. Møller byggede sit Stuehus. Murstenene til begge Gaarde blev brændt i en Teglovn, der hørte til Møllen; den laa paa Bakken Nord for Møllen. De to Brødre var meget forskellige baade i det ydre og af Karakter. Christen var tynd og ranglet, Peter derimod bred og boven; Christen var nøjeregnende og passede paa hver Skilling, medens Peter var mere stort anlagt og saa ikke saa smaat paa Tilværelsen som Christen. Der fortælles, at da de to Stuehuse skulde bygges, vilde Christen ikke have Vinduerne større, end der kunde blive 4 Ruder af hver Tavl Glas; Peter derimod sagde: „Saa store skal Vinduerne være i mit Hus, selvom der kun kan blive 2 Ruder af hver Tavl!“ Dette vises endnu paa de to Huse og er i nogen Grad betegnende for de to Brødre. Medens Chr. efterhaanden blev en velstaaende Mand, gik det tilbage for Peter. En Tid drev han en ret omfattende Købmandshandel, hvis Kundekreds var de omliggende Byer, Tøndering, Yttrup og Roslev. Sallingbanen og de nye Stationsbyer, der opvoksede omkring den, gjorde en Ende paa flere af de gamle Landhandelspladser og deriblandt Bjerre Møllens Købmandshandel. 1888 solgte Peter Christensen Gaarden til Jens Damgaard. P. C. døde 1898. Anders Nielsen, der i 1900 købte Gaarden af Jens Damgaard, overdrog den i 1930 til sin Søn Gert. Selve Møllen var i nogle Aar en selvstændig Ejendom. Efter den sidste Ejer, Villads Thomsens

Død 1915 købte Anders Nielsen den. Endnu i 3 Aar snurrede det gamle Vandhjul rundt, men i 1918 blev den gamle faldefærdige Mølle nedbrudt, Mølle­dam­mens Vand ledet til Bagaen, og dermed var den gamle Vandmølles Saga ude.

Hegnets Mølle.

Nr. 17. — Matr. Nr. 2 af Hegnet.

I Markbogen 1683 beskrives Hegnets Mølle saaledes: „Møllehuset 9 Fag Hus, velbygget, saavel som Kværn-Redskaber af Tømmer. Kværnen drives ved et Overfalds-Vandhjul, som har sit Løb fra Moser og Kær og kan male baade Vinter og Sommer. Dets Møllestene er 2 sjællandske Alen*) brede. Understenen er i Stykker, som udi Tømmeret ligger indeklemt; den er 2 Tommer tyk; Overstenen 4¼ Tomme tyk. Møllen ligger i en god Egn, og den kan besøges af Thorum, Tøndering, Rybjerg, Roslev, Nautrup og Durup Sogne. I Mølleengen kan avles aarlig 1½ Læs Mosefoder. Har ingen Uddrift, men kan græsse paa den hvilende Jord 2 Høveder.

Møllen ejes af Jørgen Skeel Due til Hegnet og beboes af Michel Joensen. 1661 beboedes Møllen af Hendrik Møller. Landgilden var da 44 Td. Mel og 1 Pund Smør. Hans Eftermand var altsaa Michel Joensen.

Ifølge Skivehus Amts Matr. 1688 er Møllen skyldsats til Hartk. 9—3—3—1 „af Aulingen og Maalingen tilsammen“.

*) 1000 sjællandske Alen var lig 1007 af den senere danske Alen.

Den 3. kendte Fæster er Gregers Joensen, der 1723 maa afstaa den halve Part af Fæstet til Joen Andersen. 1754 havde denne endnu hele Fæstet, men maa paa Grund af Alderdom og Skrøbelighed godvillig afstaa Møllen til sin Søn, Peder Joensen. Han har kun Møllen i 2 Aar og faar Søndergaard i Fæste 1756. Broderen Anders Joensen faar saa Møllen. 1767 faar Hans Kisum Møllen; han har den i 10 Aar og faar saa et Hus i Tøndering i Fæste. Hans Eftermand er Erik Jakobsen. 1785 er han død, og hans Enke gifter sig med Jens Kjeldsen, en hjemvendt geworben Soldat, der har tjent som Rytter i 5 Aar. Hun afstaar Fæstet til ham, og han giver efter Akkord 220 Rdl. i Indfæstning. Ifølge Hoverireglement af 1770 har Hegnets Mølle 16 Td. Sædeland, kan avle 4—6 Læs Hø og har Ret til Græsning af 4—6 Øxne. Hartkornet er da 2—0—1—1. Landgilden er 128 Skp. Rug og skal male Gaardens Korn toldfrit. 1793 faar Jens Kjeldsen Skøde paa Møllen med det dertil hørende Boelsted i Hestbæk, Bolet kaldet. Købesum 4080 Rdl. 3 Aar efter sælger han den og tjener næsten 1000 Rdl. paa den.

Det er den københavnske Brændevinsbrænder Jens Jørgensen, der efter den store Brand i København 1795 solgte sit Brænderi og købte i 1796 Hegnets Mølle. Det lyder lidt mærkeligt, at en københavnsk Brændevinsbrænder kommer her over til Salling og køber Ejendom. Hans Datter bliver gift med Sønnen fra Ramsinggaard i Oddense Sogn, og jeg kom da paa den Tanke, at Jens Jørgensen muligvis er fra Oddense. Tøndering Sogns Kirkebog udviser, at han er død 1825, 70 Aar gl. Han maa altsaa være født 1755. Ved at se efter i Oddense Kirkebog finder jeg, at min Antagelse er rigtig; han er født i Oddense 1755, Søn af Jørgen Jensen.

Siden har jeg ad anden Vej faaet Vished om hans Herkomst, og den stemmer med de Oplysninger, jeg havde hentet fra Oddense Kirkebog. Men hvorledes er det gaaet til, at Bondekarlen fra Oddense er blevet Brændevindsbrænder i København? I København gik han under Navnet Jens Oddense, det er derfor meget sandsynligt, at han har været geworben Soldat og efter endt Tjenestetid blevet Brænderikarl paa det Brænderi, han senere blev Ejer af. En Overlevering i Familien bekræfter dette, og der fortælles endvidere, at han efter at have arbejdet sig frem til en betroet Stilling i Brænderiet bliver — efter sin Principals Død — gift med Enken og bliver derved Brænderiejer. Han har dog sikkert længtes hjem til Salling; og den uhyggelige Brand 1795, hvorved over 1000 Huse blev lagt i Aske, har, efter hvad der fortælles, givet Stødet til, at han solgte Brænderiet og købte Hegnets Mølle. Fra det velhavende Hjem i København findes endnu i Hegnets Mølle flere gamle værdifulde Genstande. Som Minde om sin Virksomhed i København lod Jens Jørgensen paa den kongelige Porcelænsfabrik lave et Porcelænskrus, hvorpaa er afbildet Interiør fra Brænderiet omgivet af Blomsterguirlander. Under Billedet og Blomsterne er Forbogstaverne til Jens Oddense og hans tvende Hustruers Navne i forgyldte sammenslyngede Monogrammer. Til venstre J. O., i Midten C. M. — Cecilie Marie — og til højre A. C. — Ane Cecilie —. Laaget er af massivt Sølv, rigt forsynet med Ornamenten, særlig i Perlemønstre. Paa Midten af Laaget er indsat en stor, forgyldt Sølvmønt, der bærer Aarstallet 1639. Foruden dette Pragtstykke findes endvidere en stor, smuk Sølvflødekande og Sukkerbøsse til Strøsukker, Sølvskeer, Vinglas med Kong Chr. 7.s Navnetræk, en Kobberthemaskine, Lysestager, et Spejl i Rokokkoramme o. m. a.

Straks da Jens Jørgensen kom til Hegnets Mølle, byggede han et nyt Stuehus med Vandmøllen i vestre Ende. Det staar endnu uden nogen væsentlig Forandring. Alt Træværket til Huset blev forarbejdet i København, Regningerne over det findes endnu paa Gaarden. Hegnets Mølle ligger smukt dernede i Dalen med Engstrækninger i Syd og Nord, særlig smukt har der været, da det gamle Møllehjul snurrede rundt, drevet af Vandet fra den store Mølledam, der bredte sig Syd for Vejen fra Hvirvelbakken mod Øst til Møllebakken mod Vest. Jens Jørgensen var gift 2 Gange. Hans første Hustru hed Cecilie Marie, og hans anden Hustru hed mærkværdig nok ogsaa Cecilie, hendes fulde Navn var Ane Cecilie Christensen; hun var en fattig Pige fra Hørby ved Hobro, født 1760. Jens Jørgensen døde i Hegnets Mølle 14/5 1825, Ane Cecilie var død 6 Aar før. De havde kun et Barn, en Datter, der var opkaldt efter hans første Hustru. Hun var tit til „Fadderstads“ paa Hegnet og er i Kirkebogen benævnet som Jomfru. Jens Jørgensen var altsaa blevet regnet som hørende til uden for Bondestanden. I de gamle Kirkebøger gør Præsterne skarpt Skel. Cecilie Marie Nr. 2 blev som før nævnt gift med Sønnen fra Ramsinggaard, Erik Nielsen (Kusk). De havde 2 Børn, Ane Cecilie Eriksdatter f. 1811 og Jens Christian Eriksen f. 1812. Deres Fader døde, før de blev konfirmeret, og Cecilie flyttede saa med sine Børn til Hegnets Mølle. 1826 blev begge Børnene konfirmeret i Tøndering Kirke.

Ane Cecilie Nr. 2 blev 1845 gift med Chr. Andersen, Møllebygger fra Volling; han var da 42 Aar gl. og hun 34 Aar. De havde kun en Datter, Jensine, der var opkaldt efter Oldefaderen Jens Jørgensen. Hun blev gift med Esper Jensen fra

Nannerup, og der blev 8 Børn: Cecilie, Bodil, Jensine, Jens Christian, Dorthea, Ingvard og Karen. Jensine døde 1906. Esper Jensen 1928. Gaarden ejes nu af Jensine og Jens Chr. Jensen.

Tøndering Kirke og Skole.

Jeg slutter hermed mit Arbejde med denne Del af Tøndering Sogns Historie; men for at gøre denne saa fuldstændig som mulig følger næste Aar, hvad jeg har samlet om Kirken og Skolen samt om Præsterne og Lærerne.

Sammen med Hegnets Historie — Skivebogen 1928 og 1930 — mener jeg saa at have tegnet et Billede ikke alene af den gamle By med dens Herregaard og Bøndergaarde, men ogsaa af dens Beboere lige fra de adelige Herrer, der som Rigsraader, Rigsmarsker og Rigsadmiraler har færdedes i Herregaardens høje Sale, til den „usselige Bonde“ i den lavloftede Bondestue.

Skønt Arbejdet har været besværligt og taget mig megen Tid, har det dog været mig kært. De gamle Arkivalier fra Matrikelarkivet, Rigsarkivet

og Landsarkivet har aabnet mine Øjne og ladet mig kikke ind bag det Slør, der hviler over den Plet af Sallings Jord, jeg gennem mit Arbejde dér i 35 Aar har faaet Forkærlighed for. Jeg har set Tiderne, der svandt, og hvad jeg har set, har jeg nedskrevet, ikke som noget videnskabeligt Værk, men som et troværdigt Billede af de svundne Tider.

Uden Hjælp fra Arkivarerne i København og i Viborg har jeg ikke kunnet løse denne Opgave, og jeg er dem derfor megen Tak skyldig. Særlig vil jeg bringe min bedste Tak til Hr. Landsarkivar Svend Aakjær, der baade paa Rigsarkivet og Landsarkivet i Viborg har været mig til uvurderlig Hjælp til at finde de rigtige Veje gennem Arkivernes Labyrinter.

Som en Hjælp til at komme over de økonomiske Vanskeligheder, der er forbundet med Arkivstudierne i København og Viborg, har jeg af Den grevelige Hjelmstjerne-Rosenkroneske Stiftelse modtaget en Understøttelse, hvorfor jeg bringer denne Institution min bedste Tak.

Chr. N. Krogh.

Rettelser:

Side 72 sidste Linie: Hvirvelbæk, læs Hvirvelbak.

Side 96, 15. Linie fra neden: Landgælden, læs Landgilden.

Jeppe Aakjærs Gravsten.

Efter Aakjærs Død fandtes der i hans Papirer en Seddel med et Vers, som han skrev i 1922, da han var alvorlig syg og ventede at dø snart. Foruden dette Eftermæle fandtes et andet Notat: „Jeg vil ikke have nogen ophøjet Sten paa min Grav; jeg vil have en flad Sten“.

I Henhold dertil lod Fru Aakjær tilhugge en flad Gravsten. Tegningen dertil er given af Arkitekt og Maler *Aage Lønborg Jensen* (f. 1877, Kbh.), som er kendt for sine smukke Gravstene, og som bl. a. har bygget Flensborghus Bibliotek. Stenen er udført som Liggesten i sort sleben bornholmsk Granit og maaler Br. 100 cm, L. 150 cm, Tykkelse 20 cm. Indskriften er ophøjet, fremspringende ca. 5 mm fra Bunden.

Stenen er tilhugget af den københavnske Stenhugger *Th. Petersen* (Frederiksborgvej), som ogsaa har arbejdet for Kai Nielsen.

Øverst ses en kvidrende Lærke, omgivet af Kornax. Derunder staar: „Her er nedsat Urnen med Asken af Jeppe Aakjær, født den 10. September 1866, død den 22. April 1930“. Saa er der et Midterfelt uden Indskrift, hvorefter Aakjærs eget Gravvers følger:

„Her standsed de glade Klange.
Her sattes mit Livsens Maal.
Det er Asken af usungne Sange,
Der hviler i denne Skaal“.

Stenen har faaet sin Plads i de Kratbakker, der skænkedes Aakjær ved hans 50 Aars Fødselsdag 1916. Den blev sat der i Stilhed den 17. Juni 1931.

Gudmund Schütte.

Lidt om Samfundets Virke 1908—1933.

„Som dybest Brønd gir altid klare Vand,
og lifligst Drik fra dunkle Væld udrinder,
saa styrkes Slægtens Marv hos Barn og Mand
ved Folkets Arv af dybe, stærke Minder“.

J e p p e A a k j æ r.

I ovenstaaende har *Jeppe Aakjær* i klare Ord udtalt, hvad der fra sidste Aarhundredeskifte og fremefter dunkelt tænktes hos store Lag af Befolkningen, og som førte til Dannelse af historiske Samfund trindt om i vort Land.

Ogsaa vor Egn kom med, selv om den ikke var mellem de første; men i Januar Maaned 1908 var man dog naaet saa vidt, at Tankerne begyndte at tage fast Form og fremsættes som Forslag.

Det var særlig Tanken om at faa oprettet et Museum, der bevægede Sindene her, og der kom flere Artikler om Sagen frem i Skive Folkeblad. I én af disse — den stod i Bladet for 16. Januar 1908 — slaas til Lyd for at oprette en historisk Forening for Skive og Omegn.

Der svinder et Fjerdingaar, før man atter mærker Udslag af Trangen til at granske Slægtens Minder; men 18. April indeholder Folkebladet en Meddelelse om, at der paa et Møde er nedsat et

Udvalg, bestaaende af *Tandlæge Thomsen*, Skive, *Lærer A. Jacobsen*, Skive, *Redaktør Neerup*, Skive, *Lærer Fischer*, Lund, *Lærer Olesen*, Grinderslev, *Pastor Dorph*, Krabbesholm, og *Grd. Esper Mortensen*, Rærup, til at virke for Oprettelse af en historisk Forening, der skal have til Formaal „dels at vække Interessen for Fortidsminder, dels at virke for Oprettelsen af et Museum i Skive“.

I et halvt Aar tumlede Udvalget med Opgaven; men saa var den ogsaa færdig til at lægge frem, og „*Historisk Samfund for Skive og Omegn*“ holdt stiftende Møde den 11. December 1908. Ved denne Sammenkomst valgtes ogsaa den første Bestyrelse, der kom til at bestaa af *Tandlæge Thomsen*, Skive, *Lærer Fischer*, Lund, *Lærer Daugbjerg*, Vroue, *Træhandler N. Sørensen*, Lem, *Pastor Dorph*, Krabbesholm, *Pastor Kæstel*, Dølby, og *Redaktør Neerup*, Skive. *Pastor Dorph* blev Samfundets første Formand.

Det, der havde givet Stødet til, at Tanken havde faaet Form, var, at der paa G/S „*Skive Folkeblad*“s Generalforsamling i Efteraaret 1907 var blevet bevilget 1000 Kr. til et kommende Museum i Skive, og denne Kendsgerning førte straks til en Tvedeling af saavel Opgave som Bestyrelse, idet et særligt Udvalg skulde sysle med Tanken om at faa Egnens Historie belyst gennem skriftlige Afhandlinger, der skulde samles i en Aarbog, og et andet Udvalg skulde have til Opgave at samle Oldsager og senere Kulturgenstande, der kunde give Oplysning om Egnens Sæd og Skik i svundne Tider.

Den første Opgave var naturligvis den, der lettest kunde realiseres, og allerede i 1909 udsendte Samfundet sin første Aarbog, der bar Titlen: *Aarbog for historisk Samfund for Skive og Omegn*.

Derimod kneb det mere — til Trods for Kapitalen paa 1000 Kr. — at faa Fart i Museumsarbejdet. Pastor Dorph — og han maa sikkert have haft Meningsfæller i Bestyrelsen — havde den Opfattelse, at „Historisk Samfund“ i den første Tid burde samle sine Kræfter om Udgivelsen af Aarbogen.

Museumsudvalget, hvis Formand var *N. Sørensen*, Lem, havde faaet Byraadet til gratis at stille et Lokale til Raadighed i Byens gamle Skole i Østergade; men der manglede stadig Museumsgenstande, og da Byen et Par Aar senere afhændede Bygningen til en Privatmand, var Museet uden Husly. Den ufortrødne Formand arbejdede dog videre, og snart havde han faaet Folkebladet til at stille et nyt Lokale til Raadighed, og samtidig lovede Redaktionen at modtage de Ting, der maatte blive skænket.

Egentlig er den 9. Marts 1910 Museets Fødselsdag; thi paa denne Dag blev de første 11 Numre skænket af *Fru Lærer Petersen, Porshøj*, Skive. Dette førte straks til, at andre ogsaa kom med deres Bidrag, og da et halvt Aar var gaaet, bestod Samlingen af 588 Numre. Igennem Tiden, der siden er svundet, er der stadig kommet flere og flere Numre, og Samlingen rummer for Tiden ca. 3000.

Tilvæksten er for den allervæsentligste Dels Vedkommende skænket Museet som Gaver. Borgmester *Hastrup* skænkede sin Faders Samling, og den findes nu som særlig Afdeling i Museet. *Andreas Johnsen* skænkede bl. m. andre Ting en værdifuld Samling Mønter. Brygger *Christensen* forærede en Del Brugsgenstande, og *Christiane Dalsgaard* overlod Museet de Brudedragter, som Ejeren af Krabbesholm, *Hans Rasmussen*, og Hustru, *Else Cathrine*, bar ved deres Bryllup 1784.

Det er kun et Udpluk, men nævne alle, der har ydet Museet Støtte ved Gaver, tillader Pladsen ikke.

Den utrættelige Formand *Niels Sørensen* har ikke alene ofret meget Arbejde paa at holde Samlingen, men ogsaa fremskaffet mange værdifulde Ting til den, og hans Efterfølger som Leder af Museet, Fru *Else Christensen*, har med stor Energi og megen Pietet fortsat hans Arbejde.

Samlingen har endnu til Huse i Folkebladets Ejendom, og de forskellige Tilløb til at skaffe en selvstændig Museumsbygning har ikke ført til det ønskede Resultat.

I det sidste Par Aar har Samlingen faaet en værdifuld Forøgelse, der peger ud over de oprindelig afstukne Grænser. Det er en Samling Vaaben fra de ostindiske Øer, skænket af Boghandler *Jungs Søn*, Kaj, samt en Grønlandssamling, skænket af Dr. *Lauge Koch*.

En værdifuld Gave fik Museet for et Par Aar siden af den bekendte Bogtrykker *Niels P. Thomsen*, Holstebro, idet han skænkede det 200 Eksemplarer af *Rimbrevet af Christen Lassen Tychonius*, hvortil Selskabets nuværende Formand, *Niels P. Bjerregaard*, havde skrevet en Indledning.

Endelig har Museumsudvalget stadig haft for Øje, at det, som forsvinder, kan have kulturhistorisk Interesse, og det har derfor ladet gamle Bygninger, der er blevet nedrevet, fotografere, saa Efterslægten ikke skal nøjes med skriftlige Beretninger om deres Hjemstavn, men ogsaa gennem Billeder kan danne sig en rigtig Forestilling om dens tidligere Udseende.

For Aarbogens Vedkommende har *Jeppe Aakjær* igennem mange Aar været den, der gjorde Arbejdet og afstak Grænserne for det Omraade, der skulde

arbejdes med, og geografisk set blev dette indskrænket til Salling og Fjendsherred.

Aakjær har redigeret og for største Delen skrevet Aargangene 3—18.

Dr. phil. *Gudmund Schütte* har været Redaktør fra 19. Aargang. Under ham er Grænsen for Omraadet flere Gange blevet overskredet; men under begge har Bogen haft noget af et Særpræg; man har ikke umiddelbart kunnet slutte sig til, hvilke Emner der blev behandlet, bare ved at vide, at „*Skivebogen*“, som Aakjær fik den omdøbt, blev udgivet af et historisk Selskab.

I Efteraaret 1910 fratraadte *Pastor Dorph* som Formand, da han skulde overtage en Præstegerning i Amerika, og *Lærer A. Jacobsen*, Skive, blev valgt i Stedet; men allerede Aaret efter fratraadte han grundet paa Fraværelse i et Aar, og *Borgmester Hustrup* blev valgt til Formand; men i Efteraaret 1914 forflyttedes han til Svendborg, og *Bankdirektør V. Müller* overtog Posten som Foreningens Leder. Ved *Müllers* Død i Januar 1928 overgik Formandsposten til *Lærer Niels P. Bjerregaard*, Skive.

Som et virksomt Medlem af Bestyrelsen fortjener *S. Olesen* at nævnes. Han var i en lang Aarrække en nidkær Kasserer, og ogsaa i det øvrige Arbejde var han en Mand, man ikke forgæves kaldte paa. I de sidste Aar har ogsaa den med ældre Tidens Historie og Fund fortrolige *Lærer Chr. N. Krogh*, Lyby, haft Sæde i Bestyrelsen.

Naar man ser tilbage over de 25 Aars Virke, kan man sige, at *Historisk Samfund* har haft samme Skæbne som andre Selskaber. Det har løftet forskellige Opgaver, og andre har det maattet lade ligge. Det er saaledes ikke lykkedes at faa rejst en Museumsbygning, den Opgave ligger stadig for, og

for Tiden er Foretagender, der kræver stor økonomisk Offervillighed, vanskelige at faa løst, da Tiden jo — økonomisk set — er svær for alle Erhverv og paa alle Omraader; men een Ting kan gøres, og det er at skaffe Foreningen flere Medlemmer. Naar hvert Medlem skaffer et nyt Medlem nu ved Jubilæumsaaret, saa har man hædret vor mangeaarige Redaktør *Jeppe Aakjær* paa en Maade, der vilde have glædet ham i høj Grad, hvis han endnu var i Live.

Paa eet Omraade har vort historiske Samfund noget særligt at fremholde. Det var nemlig til Samfundets Aarsmøde 5. Juni 1917, at Aakjær skrev „Historiens Sang“. Den Sang vil jo blive staaende, saa længe dansk historisk Forskning ikke gaar ad Glemme, og vort Sprog ikke er slettet ud. Digtet blev til paa den Tid, da Verdenskrigen rasede, og derom vidner de to Linier:

„Du Pusling-Land, som hygger dig i Smug,
mens hele Verden brænder om din Vugge“.

Og Datidens Usikkerhed har fremkaldt den skønne Begyndelse til sidste Vers:

„Lad mig kun flagre hen som Blad i Høst,
naar du, mit Land, min Stamme, frit maa leve“.

Et kvart Sekel er svundet, noget Arbejde er gjort; maa de næste 25 Aar vise endnu større Resultater.

Niels P. Bjerregaard.

Indholdsfortegnelse

til

Skivebogen 1.—25. Bind.

	Aarg.	Side
A a k j æ r, J e p p e:		
En ordentlig Lining	3	35
Da Daugbjerg brændte	3	39
En værre Præst.....	3	61
Kirke og Herremand.....	3	98
To Høje	3	103
St. St. Blicher og Skive Apotek.....	3	110
Skoler og Degne i det gamle Fjends Herred.....	4	1
Et Søslag	4	124
En Ulvehistorie	4	126
I Estvadgaards Halsjærn.....	5	3
Et Stykke Vejhistorie.....	5	20
Gamle Skivehus i det 17. Aarhundrede.....	5	85
Skives Ildebrande	6	41
Omkring Astrup Vig.....	6	93
Lidt Brevpotpourri	6	145
Fra Skive gamle Latinskole.....	7	66
Nis Nissen, Spøttrup.....	7	117
„Den hængte Tyv“.....	7	142
Hex i Forhør.....	7	146
En lille Anmeldelse.....	7	156
Fra det gamle Bustrup.....	8	1
Lidt Degnehistorie fra Nordsalling.....	8	32
Af Skives Annaler.....	8	141
Ret og Skjel før vi blev til.....	9	1
Hans Rosborg fortæller (1743).....	9	114
En Oldtidsgaade og dens Tydning.....	9	140

	Aarg.	Side
En Præst, som stikker med Kniv.....	9	147
En forsvunden Landsby.....	9	150
En Klagesang	9	155
En adelig Bandit.....	10	68
Den økonomiske Tilstand i Salling omkring Aar 1700	10	76
Fjends Herred omkring 18. Aarh.s Midte.....	10	117
Kjeltringer og Landløbere.....	10	130
Procurator Peder Lund.....	11	62
En Herremand, der spytter.....	11	107
Niels Sørensen, Lem.....	11	114
Fra vor Landsbyskoles Barndom.....	11	124
Rakkerliv	11	133
En Redningsmand	11	152
Den dovne Præst i Estvad.....	12	71
Naar Kongen kommer.....	12	87
Søvelbo-Visen	12	112
Skov og Have i Salling og Fjends Herred.....	12	125
Rakkerhuset i Vroue.....	13	103
Et lille Trav ud ad de gamle Landeveje.....	13	105
Bondeliv i 18. Aarhundrede.....	14	58
Skive-Mosaik	14	72
Paa Aftægt	14	131
Sallings Marknavne	14	136
Et Par gamle Bondeviser.....	14	144
En Henrettelsesvise	15	42
Herren til Eskjær og Skivehus.....	15	48
Et Mad-Digt fra Aar 1700.....	15	109
Jebjærg Præster	16	34
Fra Taarupgaard	16	74
Skive Marked	16	120
Vridsted Kirkes Brand.....	16	151
Blusjord	17	1
To Viborgansigter	17	37
Møllerkongen Jens Føldingbjærg og hans Slægt	17	86
En Bondeprocurator	17	105
Om Braarup	17	132
Den gamle Præst i Jebjærg.....	17	137
Egnens gamle Tingsteder.....	17	144
Fra Kjæltringtiden	17	147
En skummel Gaade fra den mørke Hede.....	17	154

	Aarg.	Side
Fra det gamle Skivehus.....	18	10
Fra Krabbesholm	18	39
Paa Grætttrup gamle Kirkebakke.....	18	57
Kalkede Grave	18	71
En forfulgt Degn.....	18	78
Fra det gamle Stubbergaard.....	18	87
To grusselige Gjærninger.....	18	107
Chr. Rasmussen og hans Tyvebande.....	18	123
Limfjordsrotter	18	135
I Søndagsbil — eller: fra Brøndum Præstegaard	18	143
Brændevin	20	14
A a k j æ r, S v e n d:		
Stednavnene i Fjends Herred.....	6	1
Spredte Træk af Fjends Herreds Saga.....	8	61
Fly Gaarde I.....	11	28
Fly Gaarde II.....	12	1
Fly Gaarde III.....	13	29
Fly Gaarde IV.....	14	1
Det hedenske Alsbjærg i Børsting.....	15	134
Om Ordene Smør og Vogn i danske Stednavne....	16	103
A n d e r s e n, E s p e r:		
Helligkilden	17	82
B a l l i n g, K r.:		
Ane Gjedde og Per Svensk.....	3	3
En gammel Landbrugsberetning.....	8	131
B a n g, T h o m a s B.:		
Helligkilder i Salling og Fjends Herred.....	9	103
B j e r r e g a a r d, N i e l s P.:		
Skive gamle Kirke.....	20	86
Jeppe Aakjær	21	37
Ommerboer	21	92
Lidt om Samfundets Virke 1908—33.....	25	166
C h r i s t e n s e n, C h r.:		
Visitatsrejse i Salling 1740.....	10	17
C h r i s t e n s e n, E l s e:		
Skive i Billeder.....	15	126
C l a u s e n, J e n s:		
Vroue By omkring 1840.....	13	68
Landbrug i Daugbjærg Sogn i 1830'erne.....	14	40
En skrap Foged.....	21	49
Tyskertid i Skiveegnen 1864.....	23	1

	Aarg.	Side
Dalsgård, A. D.:		
Christen Dalsgaard	21	77
Dath, Søren S.:		
Fra Oddense Degnekald.....	9	93
Elle-Jensen, F.:		
Af en gammel Røddinglærers Optegnelser.....	17	10
Friis, Aage:		
Hans Henrik Lefolii.....	15	1
Hansen, Carl:		
En Brevveksling	2	3
Hansen, J. C.:		
Mere om Degnen Feld i Oddense.....	10	173
Skive Mølles Historie.....	12	149
Jeberg Vedtægt og Viide.....	19	90
Heilskov, Chr.:		
Indskrifter fra Kirkerne i Harre Herred.....	3	24
Margrethevolden ved Rosgaard i Mønsted Sogn	21	33
Jensen, Christen:		
Præsterne i Lem-Vejby siden Reformationen.....	4	89
Jensen, Isak:		
Gamle Mønsted med dets Beboere.....	1	57
Fra gamle Dage.....	2	93
Jespersen, Marie:		
En gammel hwell' Degn.....	6	82
Ajes Bejler	8	117
Jørgensen, Gundorph:		
Aa hwem der haar den Løkke.....	12	148
Kjær, Hans:		
En Bronzealdershøj i Salling.....	21	57
Klastrup, Kristen:		
Kvægpesten i Salling 1747—49.....	23	65
Kvægpesten i Salling i Folkemunde.....	23	148
Klitgaard, C.:		
Hexeri paa Fur.....	7	60
Knudsen, Hans:		
Orgelmestre i Skive 1696—1816.....	9	68
Hr. Laurits Aastrups Genvordigheder.....	10	43
Kristensen, Evald Tang:		
Smaatræk om nogle Præster i Sydsalling.....	10	1
Lidt om det kirkelige Liv i Sydsalling.....	11	1
Træk af Pastor N. P. Gjølbyses Liv.....	12	42

	Aarg.	Side
Kristensen, H. P.:		
Sallings Tilstand efter Svenskekrigen 1657—60...	1	98
Kristensen, Marius:		
Fra Sallings ældste Kirkehistorie.....	18	1
Kristensen, P.:		
Proceslystne Præster i Vroue.....	6	87
Krogh, Chr. N.:		
Hegnet	20	107
Albret Andersen Skeels Gavebrev.....	20	121
Hegnet	22	60
Tøndering By	25	71
Lauritzen, Sigfred:		
Hedemaleren Hans Smidth.....	23	155
Lind, J.:		
Levende Planter som Fortidsminder.....	7	131
Lykke, Jacob:		
Fra Tinghøjen	1	78
Under Kvindevælde	2	50
Fra det 16. Aarhundrede.....	4	73
Lidt om Sallingbomaalet i Stavnsbaandstiden.....	4	113
Af Samlermappen	4	118
Degnekaar i Stavnsbaandstiden.....	5	165
Madsen, Henry:		
Skivemusæet	2	37
Madsen-Vorgod:		
Lidt mere om Peder Lydersen.....	22	54
Mygdal, Elna:		
Folkedragt	21	159
Nyholm, Søren B.:		
Det spøger paa Østergaard.....	25	67
Olesen-Husted, N.:		
Den højere Bondeskole i Krejbjerg I.....	1	30
Fra Amtsrådenes første Dage.....	3	49
Fattigvæsenet paa Fur i det 18. Aarhundrede....	4	59
P. Lydersen og „Corsaren“.....	4	120
Den højere Bondeskole i Krejbjerg II.....	5	41
Pedersen, Chr.:		
Fjends Herreds Ældste.....	14	118
De sidste Ofre til Tastum Sø.....	14	127
Pedersen, Christian:		
Folkeminder fra det nordøstlige Fjends Herred I	19	141

	Aarg.	Side
Folkeminder fra det nordøstlige Fjends Herred II	20	137
Folkeminder fra Fjends Herred.....	22	138
Poulsen, Ejnar:		
Hem Jorders Udstykning 1783.....	8	136
Lidt Degnehistorie fra Oddense-Otting.....	21	40
Rink, J. J.:		
Fra Mønsted til Spøttrup.....	7	101
Saxild, Georg:		
To Viborgansigter	17	37
Schmidt, August F.:		
Helligkilder i Viborg Amt.....	15	17
Sagn og Tro knyttet til Stene i Viborg Amt.....	16	49
Sagn om Højslev Kirke.....	20	1
Sagn om Davbjerg Daas.....	21	1
Fra Lundø	25	1
Schütte, Gudmund:		
Salling Syssels Oldsaga.....	7	1
Efterskrift til samme.....	7	160
Indbyggernavne i Salling-Fjendsherred og andre Limfjordsegne	13	1
Eskjærs Mytologi	16	1
Vætter og Spøgelser fra Astrup og Omegn.....	16	17
Spøgeri paa Taarupgaard.....	16	28
Sallingsk og furlandsk Hedenskab.....	17	53
Fortale	19	1
Sallingsysselboer og Hardsysselboer.....	19	5
Den sallingske Aand Hackemay eller Hakkelse- manden	19	104
En Minderune	19	118
Daabsbækkenet i Lime Kirke.....	19	123
Færdselsskel paa langs af Jylland.....	20	43
Himmerboer	21	110
Ommerboer	22	92
Eskjær Hovedbygning gennem Tiderne og dens planlagte Ødelæggelse 1873.....	23	34
Røverne i Eskjær Skov.....	23	49
En Eskjær-Dans.....	23	60
Sallingske Helligdomme	25	27
Jeppe Aakjærs Gravsten.....	25	164

	Aarg.	Side
Severinsen, P.:		
Salling Præsters Overgang til Reformationen.....	19	76
Viborg Domkirke	24	1
Sørensen, Otto L.:		
Den Hesselbergske Købmandsgaard.....	19	124
Skive-Generalen	21	100
Hedemaleren Hans Smidth.....	23	155
Sørensen, N.:		
Da de Opperby Bønder blev Selvejere.....	1	69
Thomsen, Vilhelm:		
Spøgelse og Gengangere.....	1	3
Hekseri og Sympathimidler.....	1	18
Vor tyske Indkvartering.....	5	135
Uddrag af en Husbog fra Salling.....	6	136
Fortidsfund fra Skive.....	11	17
Om Slaget ved Rønbjerg.....	11	24
Thøgersen, Knud:		
Fra Grinderslev Sogn.....	20	129
Uldall, Kai:		
Granitkorset ved Astrup.....	20	146
Zangenberg, H.:		
Gammel Byggeskik	22	1

Fjends Herred.

Aakjær, Jeppe:		
En ordentlig Lining.....	3	35
Da Daugbjærg brændte.....	3	39
En værre Præst.....	3	61
Kirke og Herremand.....	3	98
To Høje	3	103
Skoler og Degne i det gamle Fjends Herred.....	4	1
Et Søslag	4	124
En Ulvehistorie	4	126
Et Stykke Vejhistorie.....	5	20
Lidt Brevpotpourri	6	145
Den hængte Tyv.....	7	142
Hex i Forhør.....	7	146
Ret og Skjel før vi blev til.....	9	1
Hans Rosborg fortæller (1743).....	9	114
En Præst, som stikker med Kniv.....	9	147

	Aarg.	Side
Fjends Herred omkring 18. Aarh.s Midte.....	10	117
Kjeltringer og Landløbere.....	10	130
Fra vor Landsbyskoles Barndom.....	11	124
Skov og Have i Salling og Fjends Herred.....	12	125
Rakkerhuset i Vroue.....	13	103
Et lille Trav ud ad de gamle Landeveje.....	13	105
Bondeliv i det 18. Aarhundrede.....	14	58
Paa Aftægt.....	14	131
Fra Taarupgaard	16	74
Vridsted Kirkes Brand.....	16	151
Møllerkongen Jens Feldingbjærg og hans Slægt	17	86
Egnens gamle Tingsteder.....	17	144
Kalkede Grave	18	71
A a k j æ r, S v e n d:		
Stednavnene i Fjends Herred.....	6	1
Spredte Træk af Fjends Herreds Saga.....	8	61
Fly Gaarde I.....	11	28
Fly Gaarde II.....	12	1
Fly Gaarde III.....	13	29
Fly Gaarde IV.....	14	1
Det hedenske Alsbjærg i Børsting.....	15	134
C l a u s e n, J e n s:		
Vroue By omkring 1840.....	13	68
Landbrug i Daugbjærg Sogn i 1830'erne.....	14*	40
Tyskertid i Skiveegnen 1864.....	23	1
H e i l s k o v, C h r.:		
Margrethevolden ved Rosgaarde i Mønsted Sogn	21	33
J e n s e n, I s a k:		
Gamle Mønsted med dets Beboere.....	1	57
Fra gamle Dage.....	2	93
K r i s t e n s e n, P.:		
Proceslystne Præster i Vroue.....	6	87
L y k k e, J a c o b:		
Under Kvindevælde	2	50
P e d e r s e n, C h r.:		
Fjends Herreds ældste.....	14	118
De sidste Ofre til Tastum Sø.....	14	127
P e d e r s e n, C h r i s t i a n:		
Folkeminder fra det nordøstlige Fjends Herred I	19	141

	Aarg.	Side
Folkeminder fra det nordøstlige Fjends Herred II	20	137
Folkeminder fra Fjends Herred.....	22	138
Rink, J. J.:		
Fra Mønsted til Spøttrup.....	7	101
Schmidt, August F.:		
Sagn om Højslev Kirke.....	20	1
Sagn om Davbjærg Daas.....	21	1
Fra Lundø	25	1
Schütte, Gudmund:		
Indbyggernavne i Salling, Fjendsherred og andre Limfjordsegne	13	1
Spøgeri paa Taarupgaard.....	16	28

Salling.

Aakjær, Jeppe:		
To Høje	3	103
Omkring Astrup Vig.....	6	93
Nis Nissen, Spøttrup.....	7	117
Den hængte Tyv.....	7	142
Fra det gamle Bustrup.....	8	1
Lidt Degnehistorie fra Nordsalling.....	8	32
Ret og Skjel før vi blev til.....	9	1
En forsvunden Landsby.....	9	150
Den økonomiske Tilstand i Salling omkring Aar 1700	10	76
Kjeltringer og Landløbere.....	10	130
En Herremand, der spytter.....	11	107
Niels Sørensen, Lem.....	11	114
Fra vor Landsbyskoles Barndom.....	11	124
Rakkerliv	11	133
En Redningsdaad	11	152
Skov og Have i Salling og Fjends Herred.....	12	125
Et lille Trav ud ad de gamle Landeveje.....	13	105
Bondeliv i det 18. Aarhundrede.....	14	58
Sallings Marknavne	14	136
Herren til Eskjær og Skivehus.....	15	48
Jebjærg Præster	16	34
En Bondeprocurator	17	105
Den gamle Præst i Jebjærg.....	17	137

	Aarg.	Side
Egnens gamle Tingsteder.....	17	144
Fra Kjæltringtiden	17	147
Paa Grætrup gamle Kirkebakke.....	18	57
En forfulgt Degn.....	18	78
To grusselige Gjærninger.....	18	107
Chr. Rasmussen og hans Tyvebande.....	18	123
Limfjordsrotter	18	135
I Søndagsbil — eller: fra Brøndum Præstegaard	18	143
Brændevin	20	14
Andersen, Esper:		
Helligkilden	17	82
Balling, Kr.:		
Ane Gjedde og Per Svensk.....	3	3
En gammel Landbrugsberetning.....	8	131
Bang, Thomas B.:		
Helligkilder i Salling og Fjends Herred.....	9	103
Bjerregaard, Niels P.:		
Jeppe Aakjær	21	37
Christensen, Chr.:		
Visitatsrejse i Salling 1740....	10	17
Clausen, Jens:		
Tyskertid i Skiveegnen 1864.....	23	1
Dalsgård, A. D.:		
Christen Dalsgaard	21	77
Dath, Søren S.:		
Fra Oddense Degnekald.....	9	93
Elle-Jensen, F.:		
Af en gammel Røddinglærers Optegnelser.....	17	10
Hansen, Carl:		
En Brevveksling	2	3
Hansen, J. C.:		
Mere om Degnen Feld i Oddense.....	10	173
Jeberg Vedtægt og Viide.....	19	90
Heilskov, Chr.:		
Indskrifter fra Kirkerne i Harre Herred.....	3	24
Jensen, Christen:		
Præsterne i Lem-Vejby siden Reformationen.....	4	89

	Aarg.	Side
Jespersen, Marie:		
En gammel hwell' Degn.....	6	82
Ajes Bejler	8	117
Jørgensen, Gundorph:		
Aa hwem der haar den Løkke.....	12	148
Kjær, Hans:		
En Bronzealdershøj i Salling.....	21	57
Klastrup, Kristen:		
Kvægpesten i Salling 1747—49.....	23	65
Kvægpesten i Salling i Folkemunde.....	23	148
Klitgaard, C.:		
Hexeri paa Fur.....	7	60
Kristensen, Evald Tang:		
Smaatræk om nogle Præster i Sydsalling.....	10	1
Lidt om det kirkelige Liv i Sydsalling.....	11	1
Kristensen, H. P.:		
Sallings Tilstand efter Svenskekrigen 1657—60...	1	98
Kristensen, Marius:		
Fra Sallings ældste Kirkehistorie.....	18	1
Krogh, Chr. N.:		
Hegnet	20	107
Albret Andersen Skeels Gavebrev.....	20	121
Hegnet	22	60
Tøndering By	25	71
Lykke, Jacob:		
Fra Tinghøjen	1	78
Under Kvindevælde	2	50
Fra det 16. Aarhundrede.....	4	73
Lidt om Sallingbomaalet i Stavnsbaandstiden.....	4	113
Af Samlermappen	4	118
Degnekaar i Stavnsbaandstiden.....	5	165
Madsen-Vorgod:		
Lidt mere om Peder Lydersen.....	22	54
Mygdal, Elna:		
Folkedragt	21	159
Nyholm, Søren B.:		
Det spøger paa Østergaard.....	25	67

	Aarg.	Side
Olesen - Husted, N.:		
Den højere Bondeskole i Krejbjerg I.....	1	30
Fra Aamtsraadenes første Dage.....	3	49
Fattigvæsenet paa Fur i det 18. Aarhundrede.....	4	59
P. Lydersen og „Corsaren“.....	4	120
Den højere Bondeskole i Krejbjerg II.....	5	41
Poulsen, Ejnar:		
Hem Jorders Udstykning 1783.....	8	136
Lidt Degnehistorie fra Oddense-Otting.....	21	40
Schütte, Gudmund:		
Salling Syssels Oldsaga.....	7	1
Efterskrift til samme.....	7	160
Indbyggernavne i Salling-Fjendsherred og andre Limfjordsegne	13	1
Eskjærs Mytologi	16	1
Vætter og Spøgelser fra Astrup og Omegn.....	16	17
Sallingsk og furlandsk Hedenskab.....	17	53
Sallingsyssselboer og Hardsyssselboer.....	19	5
Den sallingske Aand Hackemay eller Hakkelse- manden	19	104
En Minderune	19	118
Daabsbækkenet i Lime Kirke.....	19	123
Eskjær Hovedbygning gennem Tiderne og dens planlagte Ødelæggelse 1873.....	23	34
Røverne i Eskjær Skov.....	23	49
En Eskjær-Dans	23	60
Sallingske Helligdomme	25	27
Jeppe Aakjærs Gravsten.....	25	164
Severinsen, P.:		
Salling Præsters Overgang til Reformationen....	19	76
Sørensen, N.:		
Da de Opperby Bønder blev Selvejere.....	1	69
Thomsen, Vilhelm:		
Uddrag af en Husbog fra Salling.....	6	136
Thøgersen, Knud:		
Fra Grinderslev Sogn.....	20	129
Uldall, Kai:		
Granitkorset ved Astrup.....	20	146

Skive.

	Aarg.	Side
A a k j æ r, J e p p e:		
St. St. Blicher og Skive Apotek.....	3	110
Gamle Skivehus i det 17. Aarhundrede.....	5	85
Skives Ildebrande	6	41
Fra Skive gamle Latinskole.....	7	66
Den hængte Tyv.....	7	142
Hex i Forhør.....	7	146
Af Skives Annaler.....	8	141
Ret og Skjel før vi blev til.....	9	1
En adelig Bandit.....	10	68
Procurator Peder Lund.....	11	62
Naar Kongen kommer.....	12	87
Skive Mosaik	14	72
Herren til Eskjær og Skivehus.....	15	48
Skive Marked	16	120
Blusjord	17	1
Om Braarup	17	132
Egnens gamle Tingsteder.....	17	144
Fra det gamle Skivehus.....	18	10
Fra Krabbesholm	18	39
B j e r r e g a a r d, N i e l s P.:		
Skive gamle Kirke.....	20	86
C h r i s t e n s e n, E l s e:		
Skive i Billeder.....	15	126
C l a u s e n, J e n s:		
En skrap Foged.....	21	49
Tyskertid i Skiveegnen 1864.....	23	1
H a n s e n, J. C.:		
Skive Mølles Historie.....	12	149
K n u d s e n, H a n s:		
Orgelmestre i Skive 1696—1816.....	9	68
L a u r i t z e n, S i g f r e d:		
Hedemaleren Hans Smidth.....	23	155
M a d s e n, H e n r y:		
Skivemuseet	2	37
S ø r e n s e n, O t t o L.:		
Den Hesselbergske Købmandsgaard.....	19	124

	Aarg.	Side
Skive-Generalen	21	100
Hedemaleren Hans Smidth.....	23	155
Thomsen, Vilhelm:		
Fortidsfund fra Skive.....	11	17

Udenfor Skive, Salling og Fjends Herred.

Aakjær, Jeppe:

I Estvadgaards Halsjærn.....	5	3
Lidt Brevpotpourri	6	145
En lille Anmeldelse.....	7	156
En Oldtidsgaade og dens Tydning.....	9	140
En Klagesang	9	155
Den dovne Præst i Estvad.....	12	71
Søvelbo-Visen	12	112
Et lille Trav ud ad de gamle Landeveje.....	13	105
Bondeliv i det 18. Aarhundrede.....	14	58
Et Par gamle Bondeviser.....	14	144
En Henrettelsesvise	15	42
Et Mad-Digt fra Aar 1700.....	15	109
To Viborgansigter	17	37
En skummel Gaade fra den mørke Hede.....	17	154
Fra det gamle Stubbergaard.....	18	87
To grusselige Gjærninger.....	18	107
Chr. Rasmussen og hans Tyvebande.....	18	123
Brændevin	20	14

Aakjær, Svend:

Om Ordene Smør og Vogn i danske Stednavne...	16	103
--	----	-----

Bjerregaard, Niels P.:

Ommerboer	21	92
-----------------	----	----

Dalsgård, A. D.:

Christen Dalsgaard	21	77
--------------------------	----	----

Friis, Aage:

Hans Henrik Lefolii.....	15	1
--------------------------	----	---

Knudsen, Hans:

Hr. Laurits Aastrups Genvordigheder.....	10	43
--	----	----

Kristensen, Evald Tang:

Træk af Pastor N. P. Gjølbyes Liv.....	12	42
--	----	----

Lind, J.:

Levende Planter som Fortidsminder.....	7	131
--	---	-----

	Aarg.	Side
Lykke, Jacob:		
Under Kvindevælde	2	50
Saxild, Georg:		
To Viborgansigter	17	37
Schmidt, August F.:		
Helligkilder i Viborg Amt.....	15	17
Sagn og Tro knyttet til Stene i Viborg Amt.....	16	49
Schütte, Gudmund:		
Fortale	19	1
Sallingsysseboer og Hardsysseboer.....	19	5
Færdselsskel paa langs af Jylland.....	20	43
Himmerboer	21	110
Ommerboer	22	92
Severinsen, P.:		
Viborg Domkirke	24	1
Thomsen, Vilhelm:		
Spøgelse og Gengangere.....	1	3
Hekseri og Sympathimidler.....	1	18
Vor tyske Indkvartering.....	5	135
Om Slaget ved Rønbjerg.....	11	24
Zangenberg, H.:		
Gammel Byggeskik	22	1

NAVNELISTE

A

- Aakjær, Jeppe, 2, 4, 7, 12, 59, 90,
164, 166, 169, 171.
Aakjær, Svend, 1, 43, 44, 45, 46,
53, 162.
Andersen, Chr., 80, 106.
" H. C., 37.
" Esper, 53.
Appius, Claudius, 36.

B

- Bjerregaard, Niels P., 169, 170.
Blaatand, Harald, 52.
Blicher, St. St., 35.
Bluhme, Kommandør, 51.
Bojesen, 37.

C

- Christensen, Else, 169.
" Jens, 75.
" Jesper, 80, 81.
" Mads Peter, 56, 57.
" Niels, 94.

D

- Dalsgaard, Christiane, 168.
Danebod, Thyre, 52.
Danielsen, L. O., 24.
Daugbjerg, Lærer, 167.
Deichmann, Kaptajn, 94.
Dorph, Pastor, 167, 170.
Drachmann, Holger, 52.
Due, Jørgen Skeel, 94.

E

- Erslev, Kr., 94.

F

- Fischer, Lærer, 167.
Funder, 54.

G

- Glud, Pastor, 53.
Goethe, 59.
Gorm, 52.

H

- Haarbo, Jens, 95.
Hald, Andreas, 45.
" Sine, 45, 46.
Hansen, Tyge, 5.
Hansdatter, Johane, 22.
Hastrup, Borgmester, 168, 170.
Hedegaard, C. D., 57.
Heiberg, 53.
Holberg, 53.
Holm, J. C., 104.
Hommel, Søren, 94.

J

- Jacobsen, A., 167, 170.
" Alexander, 94.
" Chr., 82, 97, 98, 99,
100.
" Kristen, 20.
Jensdatter, Bennet, 104.
" Mette Kirstine, 24.
Jensen, Johannes V., 27, 28, 63.
Jepsdatter, Anne, 59.
Jespersen, Gravers, 14.
Johnsen, Andreas, 168.
Justesen, Søren, 79, 90.
Jørgensen, Anders, 63.
" Jens, 76.

K

- Kirk, Mads, 51.
Koch, Lauge, 169.
Krabbe, Lucas, 69.
Kristensen, E. T., 3, 5, 6, 7, 8,
9, 11, 12, 18, 19, 20, 21, 23,
31, 33, 56, 62, 63.

Krogh, Lærer, 41, 49, 170.
Kæstel, Pastor, 167.

L

Larsen, Henrik, 91.
" Johannes, 27.
" Mourits, 79.
Laster, Ma, 18, 19.
Lauritsen, P., 82.
Lundbye, 27.
Lønborg Jensen, Aage, 164.

M

Madsdatter, Anne, 57.
" Mette, 58, 59.
Madsen, Chr., 104.
" Kren, 47.
Masfeldt, Amtsf., 82.
Mortensen, Esper, 167.
" Kristen, 56.
Mouritsen, Mads, 80, 81, 94.
Muller, Gyrethe, 52.
Müller, Christoffer, 96, 100.
" Løjtnant, 81, 108, 109.
" Sophus, 37.
" V., 170.
Mønsted, Ole, 62.

N

Neergaard, C., 46.
Nerup, Redaktør, 167.
Nielsdatter, Dorthe, 94.
" Kirsten, 94.
Nielsen, Kristen, 5 ff.
Norup, Niels, 80.

O

Olesen, Lærer, 167.
" L., 170.
Olrik, Axel, 44.

P

Pedersdatter, Ane D., 3 ff.
" Ellen K., 24.
" Else K., 24.
" Johanne, 8.
Pedersen, Jens, 94.
" Jørgen, 95.
" Peder, 24.
Petersen, Frue, 168.
" Th., 164.
Poulsen, Chr., 80.

Q

Quistgaard, Morten, 104.

R

Rasmussen, Hans, 22, 168.
" Else C., 168.
" Louise, 22.
Refsgaard, Ane K., 9.

S

Schütte, Gudmund, 170.
Sehested, Kammerherre, 82.
Skeel, Albret, 76.
Smed, Chr., 94.
" Peder, 19.
Strandgaard, 37, 40, 42.
Sørensen, N., 167, 168, 169.

T

Thomsen, Kaptajn, 69.
" Tandlæge, 167.
Tychonius, Chr. L., 169.

Ø

Øhlenschlæger, 53.